

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele.

Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA VOR

Udsendt af Ringkjøbing Landbobank

DEL AF

på dennes 75-årsdag den 1. juli 1961

LANDET

F R A V O R

Udsendt af Ringkjøbing Landbobank

D E L A F

på dennes 75-årsdag den 1. juli 1961

L A N D E T

Redigeret af Alfred Kaae

R I N G K J Ø B I N G

A. R A S M U S S E N S B O G T R Y K K E R I

1961

Indhold

NOGLE TRÆK AF EGNENS HANDELSOMSÆTNING	9
<i>Af lærer Alfred Kaae, Ulsborg</i>	
HEDEN OG DENS FORVANDLING	28
<i>Af lærer Alfred Kaae, Ulsborg</i>	
DE BREDESTE ENGE	64
<i>Af jagtkonsulent Jens Bjerg-Thomsen, Kalø</i>	
FISKERIET VED VESTKYSTEN	85
<i>Af fyrmester E.Nedergaard, Lyngvig</i>	
AFVANDING OG LANDVINDING	118
<i>Af amtsvandinspektør P.K.Nielsen, Ringkøbing</i>	
NOGLE PERSONLIGE INDTRYK	159
<i>Af forfatteren Johannes Smith</i>	
OVERSIGT OVER REPRÆSENTANTSKAB, BESTYRELSE, OG DIREKTION GENNEM 75 ÅR	167

*R*ingkjøbing Landbobank har ønsket med denne bog at give nogle billeder af tilstande og udvikling på egnen i den tid, banken har virket. Vi gør det ud fra det syn, at udviklingen på vor egn delvis har haft sit eget præg.

Vi beder derfor venner og forbindelser modtage bogen som en venlig hilsen fra vor del af landet i anledning af bankens 75-års jubilæum den 1. juli 1961.

OLE KRISTENSEN.
Formand for repræsentantskabet

CHR. ENGGROB CHRISTENSEN.
Formand for bestyrelsen

Træk af egnens handelsomsætning

VED ALFRED KAAE

Lige uden for kirkestættten ved Torsted kirke blev der for nogle år siden fundet en lille tynd sølvmønt omtrent på størrelse med en topre. På den ene side af mønten er der et billede, som forestiller en pil, og rundt om billedet står: MONETA - NOVA - SVND - 38. På den anden side er der et kors, og her står som indskrift: DEVS - IN - NOM - TVO SALV.

Møntens indskrift meddeleer: *Ny mønt fra Stralsund 1538*, og den modsatte side: *Gud, i dit navn frelse*. I og for sig er der intet mærkeligt ved den; den er ikke engang sjælden, men dog af en vis ælde.

Hvordan den er kommet her til Vestjylland, kan ingen vide, og hvordan dens ejer har slumpet til at tabe den her ved indgangen til kirkegården for nogle hundrede år siden, kan vi kun gisne om. Derimod kan vi nok forestille os, at han har ærgret sig, da han opdagede, at mønten var tabt; for han har sikkert haft tal på, hvor mange der skulle være i hans pung. Der har været et minus i regnskabet, da han kom hjem.

Den lille mønt kan dog fortælle os noget. Den kan fortælle om handel. Mønter og handel har alle tider haft noget med hinanden at gøre. Uden handel ingen mønter. Ja, den kan fortælle om storhandel — udenrigshandel. Som de fleste andre gamle udenvælts mønter, der er fundet i vort lands jord, taler denne om udførsel af korn, husdyr eller fisk og andet til fremmede lande. Her til vort store aftagerland ved Østersøens sydkyst, den egn, der stort set beherskede vor udenrigshandel gennem

hele middelalderen, og hvis mønter, sidst som *skilling lybsk* og *slesvig-holstensk kurant*, var gode og gangbare betalingsmidler her i Danmark til ind i forrige århundrede.

Vor lille mønt fra Stralsund stammer dog fra en tid, da de danske købstæder er kommet stærkere frem efter et langt og målbevidst arbejde fra de danske regenters side, støttet af den omvæltning i verdenshandelen, der var ved at ske efter de store opdagelsesrejsers tid. Storhandelen trak mod vest til havnebyerne ved Nordsøen. Vi kan egentlig godt tage de fromme ord på møntens bagside som en bøn til himmelske magter om dog stadig at unde de fromme borgere i Stralsund en rimelig andel

Sølvmønten fra Stralsund 1538.

i handelen på de nordiske lande trods den hårde konkurrence fra disse landes egne købmænd, fra hollændere og englismænd.

De nordtyske østersøbyers handelsvælde i Norden var ved at være forbi. Den rigeste af dem, Lybech, havde lige deltaget i de krigshandlinger, som iværksattes i Danmark for at skaffe den fangne konge ud af Sønderborg og få ham sat på tronen igen. Det er den sidste borgerkrig her i landet. Som bekendt blev lybecherne, borgerne og bønderne grundigt slået. Adelen og den nyvalgte konge sejrede. Hansestædernes særrettigheder på det danske marked kunne de ikke genvinde, selv om de blev ved at handle i landet. Det var jo vore naboer, og sejlads på Østersøen var ikke så vanskelig som på Vesterhavet.

Skønt de skiftende regenter helt op til midten af forrige århundrede søgte at samle al handel i købstæderne, så blev dog de fleste provinsbyer ved at være små og ubetydelige. Det gælder i særdeleshed i Vestjylland. Ringkøbing havde i 1787 kun 465 indbyggere.

Ganske vist gik det meste af bøndernes handel over købstaden; men megen handel gik dog uden om denne på grund af adelen, godsejernes, privilegier. Den danske adel erhvervede sig efterhånden foruden skattefriheden og den store økonomiske magt over bønderne også frihed til at

Træk af egnens handelsomsætning

drive handel uden for købstæderne. Adelen var en fri stand, der ikke fandt sig i, at der lagdes bånd på dens handlefrihed, så længe den havde magt dertil. En adelsmand behøvede altså ikke at bruge købstadens handelsmænd som mellemlid i deres storhandel, og det benyttede de sig af. Når en godsejer som general Schwanewede til Nørre og Sønder Vosborg i 1690erne solgte sine stude, var det udenlandske studehandlere, han handlede med. Skulle han have sin søn udstyret til at gå i fremmed krigstjeneste, skete det i Hamborg og ikke i Ringkøbing, og købte han kolonialvarer og juleappelsiner blev dette hjemført direkte fra firmaet *Matfeldt og Platia* i Hamborg.

Det er for os næppe muligt at overvurdere den rolle adelen spillede i århundrederne efter reformationen ikke alene i politisk henseende, men også i økonomisk. Nu om dage, ja i de sidste halvandet hundrede år har der jo næsten ingen herregårde været på vor egn; men i det 16. og 17. århundrede sad de gamle danske adelsslægter tæt også her i Vestjylland. De fleste sogne havde en eller flere herregårde. Vi kan tage en tur rundt i sognene og se hvilke navne, der dukker op.

På *Rindumgård* sad *Fasti* og *Lange*. I *Velling* var der to herregårde; herfra kendes navne som *Krag*, *Gyldenstjerne*, *Ahlefeld*, *Kaas*, *Fasti* og *Lange*. På *Søgård* i Holmsland herskede slægterne *Harbou*, *Stygge*, *Kaas*, *Krabbe* og *Juul*. I Hee sad på *Voldbjerg Skrammerne* fra tidernes morgen, det vil sige fra omkring 1400 til op i 1600-tallet; så kom slægten *Krag*. På andre adelsgårde i sognet kendes slægterne *Bang*, *Friis* og *Harbou*. *Timgaard* ejedes indtil omkring 1650 af *Gyldenstjerne*erne, de sad på gården som små konger, og en af dem turde endog sige pyt til den rigtige konge. Ved giftermål gik gården over til *Sehestederne*. I Stadil sad på *Søndervang* slægterne *Skeel*, *Vognsen*, *Gyldenstjerne*, *Thott*, *Rosenkrans* og *Krabbe*, og i Vedersø herskede *Rød*, *Høg*, *Juul*, *Lange*, *Viffert* og *Krag*. I Lem sogn kendes slægterne *Grøn*, *Harbou*, *Seefeld* og *Juel* som lensmænd på *Holmgård* før reformationen, senere *Juel* og *Munk*, og på *Tredje* sad slægterne *Marquardsen* og *Blich*. I Dejbjerg kendes *Skram*, *Lange*, *Kaas* og *Rostrup*. På *Brejninggård* boede efter reformationen slægterne *Lange*, *Galde*, *Skinkel*, *Urne* og *Munk*. På Ulfborgs to herregårde herskede *Bugge*, *Vendelbo*, *Podebusk*, *Gyldenstjerne*, *Juel* og *Ulfstand*. I Staby kendes *Juel*, *Lykke*, *Trolle*, *Munk*, *Høg*, *Krag*, *Glambæk*, *Skeel* og *Sehested*; der var ikke mindre end fire adelsgårde i

sognet. På *Udstrup* i S. Nissum var slægterne *Spend, Juell, Sehested, Krag* og *Lunow* herrer.

Disse adelsslægter ejede næsten al jord på egnen, foruden at de sad inde med en stor del af kirketienderne og kongetienderne enten som ejere eller fæstere. Endvidere var mange af herremændene kongelige lensmænd, og nogle havde mere end een herregård at regere over. De havde en økonomisk magt, som var aldeles overvældende.

Godsernes salg af landbrugsprodukter som stude, korn og smør var dominerende. Bøndernes kornavl var ringe målt med nutidens produktion, selv på de gode jorder. Når de havde lagt ædekorn og sædekorn til side, havde betalt tiender og landgilde, så var der som oftest gjort rent bord. Tit måtte de endda gå tiggergang til herregården for at låne sædekorn. Man betalte i de tider ofte også kornskat, og der kendes eksempler på, at kongen af sær nåde i misvækstår måtte tillade bønderne at betale kornskatterne med penge, fordi de ikke kunne skaffe korn; men det skete kun i yderste nødstilfælde. Betødt bøndergårdene således kun lidt i handelsomsætningen med landbrugsvarer, så betødt herregårdene desto mere; men en stor del af deres handel gik uden om byernes købmænd. Det gjaldt både salg og køb.

Nogen handel med herremændene havde købstæderne dog selvfølgelig. Det ville ellers være utænkeligt at en købmand som Christen Linde i Holstebro sidst i 1600-tallet kunne skabe sig et helt lille godsrige af sammenkøbte herregårde, eller at borgmester Jep Tarm i Ringkøbing kunne blive godsejer på Holmgård i Lem på samme tid.

I 1700-tallet forsvinder de gamle adelsslægter fra de vestjyske herregårde, hvor de dels følges af indvandrede tyske slægter og dels af folk, der var af borgerlig oprindelse eller havde rod i bondestanden; men det var stadig fra herregårdene, godserne, at den væsentligste handel med landbrugets produkter foregik. Bøndernes salg og køb var kun ringe. Deres husholdning var som fra gammel tid baseret på deres egen avl og opdræt, der forsynede dem med næsten alle fornødenheder. Enkelte ting måtte man dog hente i købstaden, hvor man i almindelighed godt kunne betale med korn eller andre naturalier. I de sogne, hvor der var store engstrækninger, kunne der opdrættes stude, og salget af dem indbragte vel som regel rede penge. I de egne var der da også relativ velstand blandt bønderne i modsætning til hedesognene. Købmændene i Ringkøbing har

Østfløjen på Brejninggård esterskole, bygget i slutningen af 1500-tallet.

nok kunnet mærke, at bønderne i de sogne, som lå omkring byen, var forholdsvis velstående, og skønt besejlingsforholdene ved fjordens udløb efterhånden blev meget slette, lader det til, at handelen i Ringkøbing var ret god indtil 1720.

Dette år sluttede den store nordiske krig, der havde givet de vestjyske kystbyer en ekstra fortjeneste i handelen på ulandet, fordi de indre danske farvande i denne tid var noget usikre for købmændenes skibe; men de følgende halvt hundrede år blev hårde at komme igennem. Priserne faldt, der var krise. Man søgte at afværge krisen for godsejerne ved at pålægge bønderne stavnsbånd, så godsejerne kunne sikre sig fæstere til deres gårde og udskrivningsmandskab til militsen. Om stavnsbåndet så egentlig hjalp godsejerne ret meget, er måske tvivlsomt; men at det blev til hinder og fortræd for bønderne som stand, er givet, og utallige personlige tragedier drog både pasordning og stavnsbånd med sig, det kan ikke bortforklares. En fattig og ufrugtbar tid var det. Den lille by ved fjorden mærkede det også.

Omkring 1770 begyndte der en følelig bedring. Handelen blomstrede op. På grund af uroligheder i Europa fik vort lands handel en opblussen, som ingen havde kendt mage til. Det er »den florissante handelspe-

riode«. Heldigt blev vi holdt uden for krigene indtil 1807, når vi undtager slaget på Københavns red 1801. Også her i Ringkøbing mærkedes denne givtige periode. Trods de dårlige forhold ved Nymindegab var byens købmænd ivrige for at sende skibe til udlandet. Kornpriserne steg og efterspørgslen var stor.

I 1774 havde byens købmænd dels som redere og dels som befragtere i alt 12 skibe, hvoraf det største havde en drægtighed på 24 læster. Ved periodens slutning i 1807 var der endog 21 skibe hjemmehørende i Ringkøbing, og en del af dem var helt nye. De sejlede mest på Hamborg og Amsterdam samt på Norge; men det hændte også, at et skib gik til Riga.

Mange af købmændene tjente gode penge. Nogle satte deres indvundne kapitaler i jord, de købte gårde. Var penge kisterne fulde, kunne der blive til en herregård. Allerede i 1741 havde *Laurids Rindum* købt *Holmgård* i Lem, der tidligere havde tilhørt Jep Tarm. Laurids Rindums søn *Niels Rindum* ejede senere dette gods til sin død i 1795. Hans arvinger udstykkede da gården og solgte bøndergodset til fæsterne. *Søren Tang* købte *Timgård*, hvor han tog ophold og levede til sin død som herremand, mens hans broder *Peder Tang* ligesom Laurids og Niels Rindum blev ved at drive købmandshandel, efter at han havde købt det gods, han attræede. Det var *Nørre Vosborg*. Under det gods havde hans fader været stavnsbundet fæstebonde, og da Peder skulle ud i verden at lære noget, måtte faderen op til herremanden for at købe sønnen fri af stavnsbåndet. Der fortælles, at han måtte give 100 rigsdaler for fripasset, og så forlangte herremanden endda, at en eng skulle følge med i købet. Peder Tang kom først et par år som skriverdreng til sin faders gode ven Peder Isager på Hindsels i Thy, hvorefter han blev sat i købmandslære hos Christen Noe i Ringkøbing, der 1761 rejste til København. Peder Tang overtog så hans forretning. I 1786 kom Peder Tang med i herregårdshandelen og købte sammen med broderen Søren de to godser Nørre og Sønder Vosborg. Tre år senere solgte de Sønder Vosborg, og Peder Tang overtog Nørre Vosborg, der senere gik i arv til hans efterkommere og således undgik at dele skæbne med de fleste vestjyske godser, som på den tid blev opløst.

Der skete som bekendt meget på den tid, der blev en af de frodigste reformperioder, vort land har haft. Godsejernes formynderskab over bønderne lønnedes ved stavnsbåndets ophævelse og hoveriets fastsættelse.

Her i Vestjylland blev næsten alle bønder selvejere; de gamle adelsslægters gårde blev for det meste delt og udparcellerede. De gamle borganlæg forsvandt. På Ringkøbingegnen blev egentlig kun Peder Tangs gård tilbage. På Brejninggård står dog endnu et par huse inden for voldgraven og minder om fordums herlighed, og flere steder er voldgravene helt eller delvis bevaret.

Samtidig med, at dette skete, fik bønderne deres jord udskiftet af fællesskabet, så hver fik sin jord samlet, så vidt det lod sig gøre. Dette var en stor omvæltning på de egne, hvor bebyggelsen i hovedsagen var samlet i landsbyer. Her på egnen var forandringen ikke slet så stor; men både i agermarker, enge og heder blev der nu trukket skel, så hver mand vidste, hvad der hørte til hans gård.

Reformtidens ledende mænd ventede, at deres arbejde skulle resultere i forøget produktion og i øget lykke for landets talrigeste stand. Det var oplysningstidens mænd, som gennemførte værket. Smukt er deres tanker udtrykt af digteren Thomas Thaarup i indskriften på Frihedsstøtten, hvis grundsten blev nedlagt i 1792 af kronprins Frederik. Den sidste del af indskriften er de kendte ord: *Kongen bød: Stavnbandet skal ophøre, landbolovene gives orden og kraft, at den frie bonde kan vorde kæk og oplyst, flittig og god, hæderlig borger — lykkelig.*

Ved overgangen til selveje blev bøndernes naturallusholdning delvis brudt. Selvejeren måtte skaffe flere penge, end fæsteren før havde haft behov for. Han måtte nu helt indløse sin gårds værdi med penge. Mange af de nye selvejere havde pengene til gårdkøbet liggende, men de fleste måtte låne dem imod at give kreditor pant i gårdene med besætning og indbo.

På de egne, hvor godsejerne selv efterhånden solgte fæstegårdene til bønderne, var det almindelig, at en del af købesummerne blev stående som pant i gårdene. Her på egnen skete en stor del salg af bøndergods ved offentlige auktioner. I sådanne tilfælde var forholdet mellem sælger og køber løsere, og køberen måtte præstere købesummen, før auktionsskødet blev udstedt. Køberne måtte i de fleste tilfælde låne penge til at betale med, og her er vi ved noget, der skiller fra vor tid, hvor pengeinstitutter næsten altid er med i billedet enten ved handel med ældre ejendomme eller ved oprettelse af nye. Der var hverken kreditforeninger, banker eller sparekasser i Ringkøbing på den tid, så egnens bønder måtte

søge lån på anden vis, og sålæn var det overalt. Ganske vist stillede regeringen gennem en kredittasse og på anden måde en hel del penge til rådighed, men de forsløg ikke til de mange lån, der var brug for til gårdkøbene.

Vi træffer dog i sognene her enkelte lån fra *Den kongelige Creditkasse*. I Lem sogn, hvor jeg har undersøgt 43 lån og låneansøgninger fra 1775 til 1808, var der kun en enkelt mand, der havde lån i kredittassen med prioritet i gården og i anledning af gårdkøbet. Derimod fik alle sognets tiendepligtige jordejere et lån i kassen på 4010 rdl., da de købte sognets kongetiende, og lånet blev derefter uddelt på lodsejerne efter deres andel i tienden. På den måde blev kredittassen den almindeligste långiver til sognet.

Al andre institutioner, der ydede lån til beboerne i Lem, kan nævnes Ribe hospital, Ringkøbing kirke og Ringkøbing fattiggasse; de tegnede sig hver for et lån; men der blev til disse institutioner endvidere indgivet fem låneansøgninger, hvis skæbne jeg ikke har kunnet følge. Ligeledes blev indgivet to ansøgninger om lån i overformynderiets børnepenge, som heller ikke kan følges længere end til ansøgningen. Man havde altså i ret høj grad opmærksomheden henvendt på offentlige institutioners midler.

En anden gruppe af långivere var købmænd og borgere i Ringkøbing. *Peder Tang* havde fire lån på i alt 3500 rdl. stående i sognet. *Ole og Karen Rindum*, Niels Rindums børn, gav to store lån til køberne af Holmgård, *Bertil Rindum* har et lån på 500 rdl., *Jesper Thaarup* har et på 250 rdl., *Ole Bertelsen* har et på 100 rdl. og byfoged *Søren Bork* et på 86 rdl.

En tredje gruppe er møllerne. *Peder Christensen* i Nymølle gav to lån, *møller Bech* i Klappmølle to og *Peder Therkildsen* i Røgind mølle et lån. Det kan ikke undre, at møllerne optræder som långivere. En mand som *Peder Christensen* i Nymølle træffes tit som kreditor også uden nogen pantesikkerhed.

Udensogns boende gårdmænd optræder med fire lån. Desuden er der nogle ugifte yngre kvinder, der på samme måde fik deres arvepart efter forældrene anbragt som lån med første prioritets ret. Der er fem sådanne lån fra 120 til 549 rdl. Der er også to mænd af sognet foruden nymølleren, der giver hver et lån. Foruden disse långivere, der ikke optræder

Træk af egnens handelsomsætning

som sælgere af den prioriterede ejendom, er der tre eksempler på, at sælgeren lader en del af købesummen stå som prioritetslån i ejendommen.

Her er ikke regnet med prioriteter i form af aftægt. De allerfleste lån er givet ved køb af fæstegårde til selveje især i årene 1796 og -97, da Holmgårds bøndergods var bleven solgt, og købesummerne skulle betales.

Lånebeløbene, som blev givet, var:

fra Den kongelige Creditkasse	4.055 rdl.
- institutioner	1.400 -
- borgere i Ringkøbing	11.435 -
- møllere	945 -
- udensogns gårdmænd	648 -
- ugifte damer	1.358 -
- to mænd i sognet	346 -
- tre sælgere	313 -

Det må dog bemærkes, at i den tredje linje er medtaget to store lån til de to mænd, som købte herregården Holmgård, der ved den lejlighed blev delt i to lige store dele, og siden har været to gårde. De to lån var på ialt 6.999 rdl. og dækkede på det nærmeste købesummen af gårdene.

Selv om det ikke er alle de prioritetslån, der blev givet mændene i Lem, her er tale om, men et måske noget tilfældigt udpluk af pantebogens mange obligationstinglæsninger, så giver oversigten dog et fingerpeg om, hvor det var, man hentede penge, når man ikke selv kunne klare den store udbetaling, der skulle præsteres ved købet af gården.

Det er klart, at når man skulle forrente de kapitaler, som var anbragt i gårdene, så måtte man i større stil end før lave egentlig omsætning. Gårdbruget går nu så småt ind i en pengeøkonomi, der i løbet af en menneskealder fik større og større betydning. Der kom efter statsbankerotten en frygtelig krisetid, hvor de nye selvejere for alvor fik at føle, hvad det vil sige at stå på egne ben og selv klare økonomien helt igennem, og da der hen imod midten af århundredet kom gode priser og større omsætning var mulig, gik det sådan, at man i sognene omkring Ringkøbing blev ligefrem velstående. Det gav sig blandt andet udslag i, at man mange steder ombyggede de gamle lerklinede bindingsværksgårde og erstattede dem med grundmurede huse bygget af store teglsten fra

hjemlige teglovne. En meget stor del af de solide salshuse og udhuse i egnens gamle stråtede gårde stammer netop fra den tid, og det er en given ting, at pengene til dette ret storstilede byggeri for det meste er opsparet kapital. Man kendte alt for godt følgerne af en for optimistisk prioritering til, at man betænkte sig to gange, før man besluttede at løbe gennem herreder og sogne for at låne penge blot for at komme til at bo lige så fint som ens velhavende nabo.

Produktionen af smør og flæsk var efterhånden blevet ret stor, også i udførselen spillede disse ting nu en rolle sammen med korn og stude. De større gårde, de fordums herregårde, gik stadig i spidsen for den udvikling af landbrugets produktion, som fandt sted; men bønderne vandt med.

Mens det slægtled, der havde købt fæstegårdene til selveje, nok i skolen havde lært at læse, havde de for manges vedkommende ikke lært at skrive, end ikke deres eget navn, så stod de slægter, der var unge og virkelystne i halvtredserne, langt bedre rustet til at tage ved lære. De havde lært både læsning, skrivning og regning, efter at landsbyskolen var blevet grundigt reformeret ved gennemførelse af skoleforordningen af 1814. Oplysning var blevet et slagord også inden for deres kreds. En mand som Ole Kirk i Ulfborg formede sine tanker herom således: »Den, der vil sit folks vel, han fremme dets oplysning. Den, der ønsker det i trældom, han holde det i uvidenhed.« I 1852 var han med til at oprette *Staby højere Bondeskole*. Der er da heller ingen tvivl om, at de kredse, som i 1700-tallet og i den følgende tid var påvirket af de forskellige kristelige vækkelser, kom til at betyde meget i den fremgang, der fandt sted i oplysning og dygtiggørelse til økonomisk selvstændighed. Det er næppe uden betydning for deres fremgang i livet, at mænd som brødrene Peder, Søren og Jens Tang var fra et hjem, der var præget af hernhuttisk fromhed, eller at Peder Tangs læremestre både Isager og Chr. Noe hørte til i de kredse.

Fra slutningen af tredserne i forrige århundrede havde kornpriserne en dalende tendens på grund af den mængde billigt korn, der bragtes frem fra de store kornlande Amerika og Rusland. Da priserne på smør og flæsk var mere stabile, ændrede de danske bønder som bekendt deres hovedproduktion, så de dyriske produkter kom helt i forgrunden. Man avlede dog stadig mere og mere korn, men det brugtes som foder til hus-

dyrene, og slog det hjemmeavlede korn ikke til, købte man majs og korn fra de store nye kornlande.

I begyndelsen af 1880-erne indledtes så landbrugets industrialisering med oprettelsen af mejerier og slagterier, med anskaffelsen af maskiner hjemme på gårdene. Ved dette sidste var det igen de store gårde som gik forrest, ligesom de var forrest på mejeribrugets område, før den vigtigste mejerimaskine, centrifugen, blev praktisk anvendelig. Bøndergårdene fulgte dog godt med: forbedring af agerdykningsredskaberne, rensemaskiner, tærskemaskiner, roesåmaskiner, høstmaskiner, slåmaskiner, hestriver, husmøller med tilhørende kværne. Jo, ældre folk husker, hvorledes plejlene, leerne og høstriverne fik lov at hænge. Møllevognene holdt op med at køre. Nu har han fået en »Mac Cormick« og han en »Deering« og i år er der kommet to selvbindere og tre vindmotorer i sognet, og han bruger radsåmaskinen til at så roer med, fire rækker ad gangen. Sådan lød det. Det var en omvæltning, så det betød noget. Lidet anede man, at om halvtreds år kom turen til hestene — de kære bæster, som blev klappet og striglet og pyntet og fodret og kælet for. Nå, ja! der var jo også asener, krikker, mære, øg, knokler, kameler, slæbere, kadavere, krybbebidere og stædige spektakler, hvinske dromedarer og hæst, der ville skjæn og bide og slå, spatlamme, stivbenede, svajryggede, heste, der var født ud af krydsninger, så de var hverken det ene eller det andet, hverken jyder, belgiere eller frederiksborgere, hverken islændere, nordbagger, svenskere, russere, lithauere eller noget som helst andet; men uundværlige hjælpere for plov og harve og vogne var de alle. Og pudset op til stads blev de alle engang imellem, om ikke før, så når de skulle til marked og sælges, enten det så var opkøberen af brugsheste eller det blot var krikhandleren, der skulle have dem.

Mange af dem undgik dog krikhandleren. Det må siges. De fleste bønder med agtelse for sig selv kunne ikke nænne, at Lise eller Lotte, Peder, Klavs og Blis, eller hvad de nu hed, skulle gå en så grum alderdom i møde, så hellere til hesteslagteren med dem og selv se dem få en kugle gennem øret. »Men spise hestebøf bagefter, nej!« som en mand udtrykte sig: Her havde man gået og snakket og skældt ud, hyppet og hørset, slidt og slæbt med den gamle kule i tyve år, men æde hende! — Man æder da ikke sin bedste arbejdskammerat! — Eller måske var der noget andet, der afholdt folk på landet fra at spise hestekød. Et er sikkert: der er ikke

spist ret mange hestebøffer med navn og adresse på i danske landbohjem til denne dag!

Vi er måske kommen lidt uden for vort egentlige emne med denne snak om heste – og dog, hesteopdræt og salg af fuldvoksne brugsheste var en ret stor indkomst jævnsides med de andre grene af det landbrug, som dreves for et halvt hundrede år siden eller mere. Hvad var det, der skaffede »Munkedalene« og »Høvdingene« og alle de andre store kanoner blandt de jyske hingste deres ry? Det var deres evne til at avle gode solide brugsheste ikke alene til landbruget selv, men til byerne og til handelen på Tyskland.

Den stigende udførsel af landbrugsprodukter, indførselen af landbrugs råvarer som korn og foderstoffer og den begyndende brug af kunstgødning gav efterhånden en vældig handelsomsætning på grundlag af det almindelige gårdbrugs produktion. Det var nødvendigt her at skaffe penge frem til formidling af handelen og produktionen.

Prioriteringen af landbrugsejendommene gik efterhånden for langt den største dels vedkommende over til kreditforeningerne. Vest- og sønderjysk Kreditforening blev oprettet i 1860. Banker og sparekasser kunne derimod skaffe penge til produktion og omsætning. I Ringkøbing var der på den tid både en bank, Ringkøbing Bank, og en sparekasse. Hvorfor blev der da i 1886 oprettet en bank mere i byen, Ringkøbing Landbo-bank?

Svaret kan vistnok lyde lidt aparte; men der var nok politik med i spillet. Det kommer vi vist ikke udenom. Tiden var spændende, eller det er måske mere rigtigt at sige, at tiden var spændt. I flere vigtige livsforhold var strengene spændt så hårdt, at de truede med at bryde.

Det var tilfældet med bøndernes økonomi. Her var der ingen anden udvej end at ændre produktionen helt, som det blev gjort, med vægten på den dyriske produktion. Og så stod bønderne og skulle skaffe penge til oprettelse af mejerier og slagterier, til køb af maskiner til disse, til udvidelse af besætninger og huse, til indkøb af maskiner, til kraftfoder, kunstgødning og mergel. Forholdene med hensyn til transport var ved at være i orden med anlæg af landeveje og især med jernbaneforbindelsen til den nye vestkysthavn, Esbjerg, som blev åbnet for skibene i 1873, flere år før den egentlig var færdig. Samme år som den vestjyske længdebane blev åbnet, blev der iværksat rutesejlsads fra Esbjerg til Newcastle.

Træk af egnens handelsomsætning

Fot.: A. Grlmetrup

*Ringhøbing torv med rådhuset og Ringkjøbing Landbobank.
Det er torvedag.*

En storproduktion kunne sættes i gang. Andelsmejerierne rejste sig da også i eventyrlig fart, efter at begyndelsen var gjort i Hjedding 1882. Det viser, hvor resolut bønderne handler, også hvor nødvendigt det var for dem at sætte al kraft ind, så produktionen for alvor kunne hjælpe dem ud af en krisetid. Det lykkedes; man kom igennem, man fik lagt produktionen om, man red stormen af. Her sidst i halvfemserne steg priserne lidt; nu var man igennem den svære brydningstid. I 1895 var hele landet oversået med mejerier; der fandtes på den tid 881. Fra 1887 begyndte man at bygge andelssvineslagterier. I 1890 var der 10, og i 1909 havde landet 41 andelsslagterier og 21 privatslagterier. En kæmpemæssig udvikling havde fundet sted. Spændingen var udløst på dette felt.

Der var imidlertid også et andet område, hvor forholdene var yderst spændte, og hvor spændingen mærkedes lige ind i bondens stue. I 1870 gav *Christen Berg* bolden op til den kamp, der rasede i tredive år og først fik sin afslutning ved systemskiftet i 1901.

Hvad sagde Berg da i 1870? Han sagde: »Den dag skal komme, da det

ikke længere er en illusion, at et flertal i folketinget skal få indflydelse på, hvorledes et ministerium skal dannes og handle!« Det var folketingets stilling og betydning i det politiske, det drejede sig om. »Ingen over og ingen ved siden af folketinget,« hed det. Dette ting var valgt ved lige og almindelig valgret, mens landstingets sammensætning var et resultat af valgprivilegier til den formuende klasse.

Ordene var rettet imod Estrup og hans meningsfæller. Estrup indlagde sig stor fortjeneste ved i årene før og efter 1870 radikalt at gennemføre sin jernbanepolitik; han fik blandt andet bygget den sydjyske tværbane og den vestjyske længdebane, der begge fik forbindelse med den nye havn, Esbjerg. Det er vel hans største bedrift, at han trods megen modstand fik gennemført, at denne vigtige havn blev lavet. Han havde imidlertid den opfattelse, at folketing og landsting var lige vigtige og søgte støtte for sin politik i landstinget, hvor hans tilhængere var i flertal, og han tog intet hensyn til, at hans højrepolitik efterhånden blev misbilliget af langt den største del af den almindelige vælgerbefolkning, hvis repræsentation i folketinget for hvert valg blev større og større, mens højre skrumpede ind. Der var emner nok til strid mellem venstre og socialdemokrater på den ene side og Estrups højreparti på den anden. Oppositionspartierne havde et mægtigt flertal i folketinget og kunne ikke vedblivende finde sig i, at regeringsmagten hvilede på det privilegerede landsting. I 1877 nægtede de da at vedtage Estrups finanslovsforslag ud fra den tankegang, at kunne højre ikke få denne lov vedtaget, kom der snart til at mangle penge i statskassen, og så blev Estrup og kongen nødt til at give op og gå ind på at anerkende folketinget som rigsdagens vigtigste afdeling, så der kunne dannes et ministerium i overensstemmelse med dets flertal.

Estrup var dog af en anden mening. Han udstedte en *provisorisk finanslov* og indledte dermed den tid, vi kalder provisorietiden, hvor provisoriske finanslove og andre love blev gennemført under folketingets voldsomme protest. Der har ikke siden 1849 raset så bitter og hårdnakket en politisk kamp i landet. Kampen var klar og ligetil, alle kunne forstå, hvad den drejede sig om. Det var den almindelige vælgerbefolknings kamp for at blive herre i sit eget hus. Parlamentarisme kontra diktatur kan vi godt sige. Det danske folk modnedes politisk i denne kamp.

Midt i firserne var provisorietidens kamp på sit højeste. Estrup ven-

Træk af egnens handelsomsætning

tede i foråret 1885 »stærk ophidselse i de lavere samfundslag«. Ministeriet var forberedt på uroligheder. Blandt arbejderne var der mange, som regnede med, at der skulle blive revolution. Førerne frarådede dog enhver art af voldsomhed; men ude i landet dannedes *riffelforeninger*, også her i Vestjylland. De var begyndt allerede tidligere med motto: »Kamp mod ydre og indre fjender,« og disse ord var tydelige nok. Mange bønder nægtede at betale skat, idet de holdt sig til grundlovens ord, at skatterne ikke måtte opkræves, før finansloven var vedtaget. Følgen blev udpantning, som mange sognefogeder nægtede at udføre. Ud over landet blev mange fængslet for kortere eller længere tid på grund af disse udpantninger og skattenægtelser.

I foråret 1885 forbød en provisorisk lov at indføre våben samt udledning og indøvelse i brug af rifler; men riffelforeningerne fortsatte. Man havde jo nogle rifler, og der gik mange rygter om hemmelige riffelsenlinger fra udlandet. Den kendte assessor Sylow fik som opgave at opspore ulovlige øvelser i riffelforeninger. Et cirkulære, »mundkurvscirkulæret«, pålagde skolekommissionerne at påse, at lærerne ikke deltog i den ophidsende agitation eller havde noget at gøre med riffelforeningerne. Højskolen var også under streng observation; hvis forstanderne sagde for meget, mistede skolen sin statsunderstøttelse. Som modvægt mod riffelforeningerne oprettede højremændene forøvrigt et livjægerkorps til støtte for den væbnede ordensmagt, og det måtte de selvfølgelig gerne. Jo, spændingen gik dybt i sindene. Venstre – højre, demokrati – mindretalsdiktatur. Enkelt og ligetil at forstå for vælgermasserne.

Størst bevægelse vakte vel her på egnen sagen mod Christen Berg og hans to hjælpere ved det store møde i Holstebro den 14. juni, hvor politimesteren blev lempet ned fra den tribune, hvorfra Berg talte. De fik alle tre en dom på seks måneders fængsel på almindelig fangekost. Det vakte stor forbitrelse.

Da rigsdagen samledes efter høst, rasede kampen her mellem de to parter, der havde hver sin del af befolkningen bag sig, og ude i landet var forholdet mellem højre og venstre så spændt, at venstremænd og højremænd vanskeligt kunne tåle at være i samme stue.

Den 21. oktober blev der begået et revolverattentat på Estrup, der kom fra rigsdagen og gik hjem til sit hus. Kuglerne ramte heldigvis ikke sådan, at konsejlspræsidenten tog nogen skade; men han opfattede nu

situationen, som om han stod over for den revolution, man havde talt om og ventet. Rigsdagens møder blev udsat, og snart efter kom der nye provisoriske love. Blandt disse var loven om oprettelse af et *militært gendarmeri*, der omgående blev oprettet. Hen i november kom et par gendarmeribefalingsmænd til Ringkøbing for at sørge for at skaffe en kaserne til gendarmerne, da byen skulle være centrum for afdelingen her i amtet. Sidst i januar blev Berg indsat i fængslet til afsoning af sin straf.

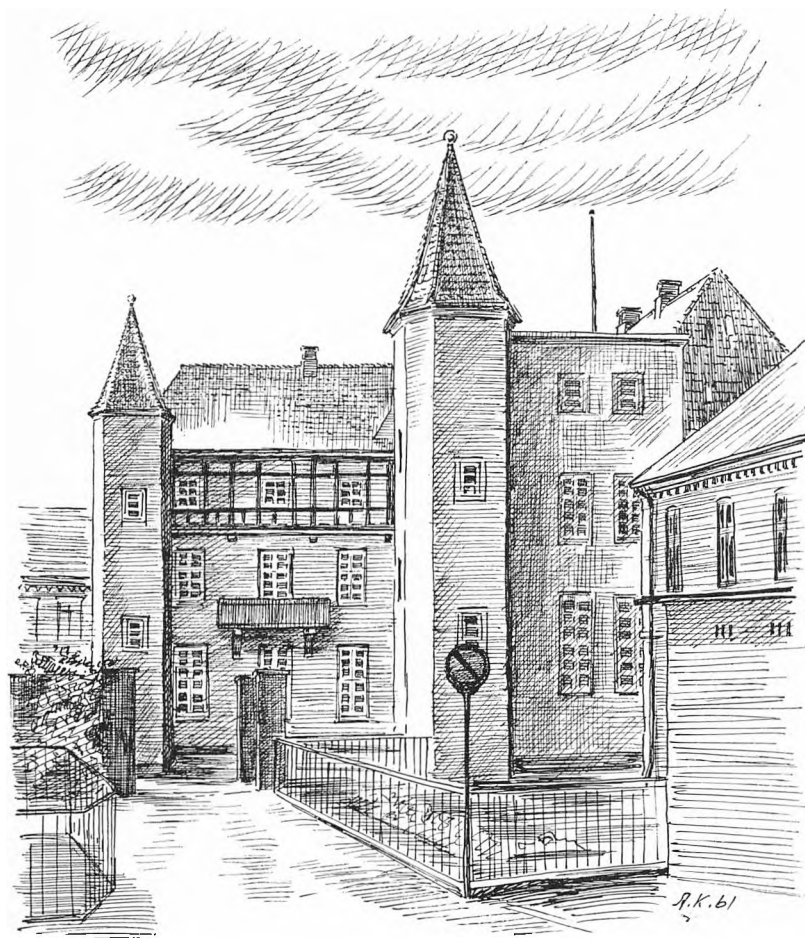
Sommeren 1886 betegner højdepunktet i det røre, provisoriestyret vakte. De lyseblå gendarmere bidrog til uroen, forhadte som de var. Hadet imod dem kulminerede i »slaget på Brønderslev marked« i september måned. Vi skal imidlertid ikke fordybe os i sommerens begivenheder, men kun fastslå, at det netop var i denne sommer, at *Ringkøbing Landbobank* begyndte sin virksomhed.

Det er nok forkert at mene, at banken er et produkt af provisorietidens spænding; men det er uden tvivl rigtigt, at tidens stærke politiske røre gjorde det let for kredsens folketingsmand *M.P. Christiansen* fra Holmsland at vinde ørenlyd blandt sine vælgere, da han dette forår begyndte at drøfte oprettelsen af bøndernes egen bank i Ringkøbing. Det skete på flere møder i by og omegn, og allerede den 24. februar blev det ved et møde i Ringkøbing vedtaget at oprette en landbobank og indbyde beboerne i byen og omegnen til at tegne aktier og garantium. Den 14. april kunne der holdes stiftende generalforsamling.

Det er da heller ikke uden interesse at vide, at den stiftende generalforsamling, der holdtes på Tim kro, blev bekendtgjort sammen med kundgørelse om venstrevælgerforeningens generalforsamling, og at mødet blev afholdt umiddelbart efter den politiske vælgersammenslutnings generalforsamling. Det var jo da også kredsens folketingsmand, der var hovedindbyder og som havde gjort det forberedende arbejde.

Med hvor stor vægt han har brugt de politiske forhold ved bankmøderne, ved man ikke; men han var en mådeholden mand, og man ved, at han efterhånden ikke hørte til de ivrigste tilhængere af Bergs skarpe politik. Han gik i 1887 over i Bojsens gruppe og mente, at man måtte medvirke til gennemførelsen af vigtige og påkrævede reformer. Han gjorde blandt andet et stort arbejde ved forberedelsen af en lov om aldersunderstøttelse. Han var imidlertid heller ikke ræd for at sætte noget ind, når det gjaldt hævdelser af hans politiske meninger. Han fik såle-

Træk af egnens handelsomsætning

Ringkjøbing Landbobank fra gårdsiden.

des dannet et konsortium, der købte og udgav »Ringkjøbing Amts Avis«, der blev brugt som talerør for en mere moderat politik end den, Bergs blad »Ringkjøbing Amts Dagblad« forfægtede.

Man kan da nok med føje have lov til at mene, at M. P. Christiansen med oprettelsen af banken har haft en målsætning af politisk art. Ideen bag arbejdet med bankens rejsning har været ønsket om at arbejde med på bøndernes økonomiske frigørelse og uafhængighed på en tid, da disse med fuldt drøn gik ind i en handelsomsætning af vældige dimensioner,

og på et tidspunkt, da de følte så stærk en trang som aldrig før til at hævde sig politisk.

F. K. Erlangs meget smukke bog om Ringkjøbing Landbobank, udgivet i 1936, da banken havde virket i et halvt hundrede år, kan man læse om bankens oprettelse, om dens love og om de mænd, der begyndte og førte arbejdet igennem. Det kan derfor ikke være nødvendigt nu at gentage dette; men en ejendommelighed ved banken skal dog også nævnes her. Erlang har sikkert ret i, at den formentlig skyldes Christiansen. Det er en bestemmelse om udbyttebegrænsning. I bankens love blev indført den bestemmelse, at aktionærernes udbytte af deres aktier ikke måtte overstige 5 %; dog således at forstå, at havde udbyttet i et år eller to været lavere, kunne det udlignes de følgende år; men de 5 % som gennemsnitstal måtte ikke overstiges. I 1913 blev dette udbyttetotal sat op til 6 %, da en udvidelse af aktiekapitalen ellers ville være umulig.

Blev der et overskud i banken ud over de fastsatte procenter, skulle dette bruges til almennyttige formål.

Det var altså ikke først og fremmest for at gøre en god forretning, at Ringkjøbing Landbobank blev oprettet. Den havde på flere måder et videre sigte.

Den var i udpræget grad bøndernes bank. Det kan man se ganske tydeligt på forholdene omkring dens oprettelse. Også navnet er i den henseende betegnende; flere samtidige eller ældre pengeinstitutter har ligeledes i deres navne klare hentydninger til, at de vil tjene landbostandens interesser. Vi kan bare tænke på sådan en virksomhed som »Den sjællandske Bondestands Sparekasse«.

Skulle hensigten med banken blive nået, måtte sunde økonomiske synspunkter dominere i dens ledelse. At dette var tilfældet helt fra starten, viser den støtte fremgang, banken har haft, skønt den selvfølgelig måtte konkurrere med byens andre pengeinstitutter.

At den venstresindede landbostand dominerede ved bankens oprettelse og i dens ledelse er jo ikke så mærkeligt; men man viser alligevel ret tydeligt, at man gerne vil have forbindelse med næringslivet i Ringkjøbing og i stationsbyerne. Bankens første direktion bestod af fire mænd, hvoraf de to boede i Ringkjøbing. Den ene var den administrerende direktør *Jens Sivert Nielsen*, som var født i Tim, havde været møller i Stadil; men nu var flyttet til byen. Den anden var sagfører *M. P. Kamp*.

Træk af egnens handelsomsætning

Han var fra Brejning og havde stærk tilknytning til bondestanden. Begge disse var mænd, som nød deres medborgeres tillid. I det første bankråd, som var på ni medlemmer, sad der to købmænd, *Ebbe Jacobsen* i Ulfborg og *Mads Mikkelsen* i Ringkøbing. Også disse to mænd stammede fra byens omegn, idet Jacobsen var fra Rindum og Mads Mikkelsen var født i Brejning, hvor hans forældre boede i nogle år, inden de flyttede til Lem. Erlang siger i sin bog, at hans anseelse i byen vistnok bidrog meget til at skaffe banken tillid blandt byens folk; han var næstformand for bankrådet i ti år.

Bankens egentlige stifter, *M.P. Christiansen*, ville ikke selv have noget at gøre med det daglige arbejde i banken. Han havde mange andre ting at tage vare på; men fra banken begyndte og indtil 1914 var han formand for bankrådet og altså den egentlige leder af den bankvirksomhed, han selv havde fået sat i gang til gavn for sine standsfællers økonomiske frigørelse. Det var ikke privilegier man søgte at erhverve, det var ligestilling med de andre faktorer i landets næringsliv inden for den gruppe, der frembringer de varer, som giver den store handelsomsætning, der gennem eksport og import er grundlaget for vor velstand og kultur.

— — —

Til slut vil vi vende tilbage til den lille mønt, som vi begyndte med. *En bank er et sted, hvor der arbejdes med penge*, siger Erlang. Penge er udtryk for handel. Uden handel ingen penge og altså heller ingen banker. Vi har prøvet at følge nogle træk i egnens handelsomsætning, og vi ser nu, at bondens omsætning, netop »den grå bondes« handelsomsætning er blevet så enorm, at han må have sin egen bank, at han kan rejse sin egen bank og drive den.

I Ringkjøbing Landbobank og i alle landets øvrige pengeinstitutter mødes pengestrømmen i udførsel og indførsel, i indlån og udlån, og sker det, at en lille mønt forsvinder, enten den nu dratter på gulvet og gemmer sig, eller den på en eller anden måde falder ud af regnskabet, volder det mindst lige så stor ærgrelse hos bankpersonalet, som det i sin tid vakte hos manden, der tabte den lille sølv mønt fra Stralsund uden for kirkegårdslågen.

Thi banken tæller ikke fejl, kassen skal stemme.

Heden og dens forvandling

VED ALFRED KAAE

Når man læser ældre bøger med beskrivelser fra Jylland, undgår man ikke at få noget at vide om en plante, som fra gammel tid synes at have været hovedlandets karakterplante, *Lyngen*. De lyngklædte strækninger fandtes ikke alene i Midt- og Vestjylland; men også i den øvrige del af Jylland var der lynghede i mange sogne; kun de allerfrugtbarste egne havde næsten ingen lyng.

Rejste man for halvandet hundrede år siden fra Ringkøbing til Århus, prægede heden landskabet, til man nåede skovene ved Silkeborg. Lyng var der dog stadigvæk; men pletterne blev mindre, de lå mere spredte, og det dyrkede land gjorde sig stærkere gældende. Man skulle dog helt ud til sognene omkring Århus, før en lyngbevokset knold blev en sjældenhed.

I Ringkøbing amt var omkring 1830 ikke mere end omtrent en fjerdedel af hele arealet pløjeland. Resten var eng og hede. Henimod en halv million tønder land var klædt med lyng. Kun en forholdsvis smal bræmme langs Limfjorden og ned langs Vestkysten var nogenlunde fri for lyng, når man ser bort fra de lyngarealer, der lå ved klitterne. Her ligger mod nord den frugtbare lerjord, og mod vest i sognene på det lave land ved de store fjorde var der mest eng og kær uden for de dyrkede jorder; men hele det vestjyske indland var lyngens land. De dyrkede strækninger lå her som pletter i heden eller som striber langs de mange åer og bække.

Heden og dens forvandling

Dette var så typisk for store strækninger af Jylland, at vi finder det fortalt i en af de ældste rejsebeskrivelser, vi kender. På Svend Estridsens tid blev en præstemand fra ærkesædet i Bremen sendt gennem landet på vej til Sverige for at hente efterretninger til sit stift om disse kirkelige udmarkers tilstand. Op gennem Jylland har han nok fulgt hærvejen. Han kalder simpelthen Jylland for *en ren ødemark*. Han syntes ikke her var andet end lyng. De få beboede steder lå spredt langs vandløbene, siger han. Nej, så var der helt anderledes skønt og frodigt på øerne, og især priser han Skåne.

En østjyde ville nok finde, at den karakteristisk, *Adam af Bremen* her gav af Jylland var alt for summarisk. Det var den også, men den barske side af Jyllands natur har præget sig så stærkt i hans sind, at han ikke kan ryste det af sig, da han igen sidder hjemme i Bremen i fred og ro og skriver om sin store rejse.

Var lyngen fremherskende i størstedelen af Jylland for 900 år siden, så blev den det end mere i de følgende århundreder, og den nåede sin største udbredelse i 1700-tallet.

Der blev sort hede

Så sært det end lyder, er det dog sådan, at heden er et slags kulturfænomen, der delvis skylder mennesket sin alt for store udbredelse på Jyllands sandede jord.

Nyere botaniske undersøgelser synes med ret stor sikkerhed at have fastslået, at Jylland var helt dækket med skov for godt og vel 4000 år siden. På den tid begyndte folkene i landet at dyrke jord og holde køer og får. Den yngre stenalder var indledt, Danmark var ved at blive et agerbrugsland.

Ved undersøgelse af tørvejordens indhold af blomsterstøv i en lang række moser i vestjyske hedeegne er det påvist, at selv de skarpsandede flade hedearealer har været klædt med skov.

Det er jo en gammelkendt sag, at landets plantevækst kan følges gennem tørvelagene. Mange kender jo også her på egnen af egen erfaring mosernes indhold af træ som fyr, eg, birk og el; men de meget indgående undersøgelser af blomsterstøv eller pollen i tørvejorden kan fortælle helt indgående om planternes vekslens på den egn, der undersøges.

Ved pollenundersøgelser af mosejord er man blevet opmærksom på, at

når man kommer til tørv fra de første perioder af den tid, da vort folk blev agerdyrkere, så kan der i lagene være zoner, hvor dyrkede planters pollen sammen med visse urteagtige planter dominerer; men de kan forsvinde i yngre lag og de træagtige planters pollen kommer igen. En sådan vekslen mellem skov og urteagtige dyrkede og udyrkede planter har man nu tydet som et resultat af menneskers virksomhed. Man har ryddet skoven over et større stykke og taget jord ind til dyrkning ved det pågældende sted; derfor kan støvkorn af kulturplanter nu bundfældes i mosen. At træerne så efter en tids forløb kommer igen og gør sig gældende i pollenaflejringen ved at trænge de urteagtige planter tilbage, kan kun betyde, at den pågældende lysning i skoven er blevet forladt af agerdyrkerne, så træerne kan erobre det tabte land tilbage.

En sådan vekslen kan også påvises i Vestjyllands moser. Man kan mange steder se, at skoven to eller tre gange kan være trængt tilbage, så de urteagtige planter med iblanding af kulturplanter bliver fremherskende, og at skoven de første gange er kommet igen. Hurtigt kom den, efter at den første rydning blev forladt; senere gik det mere langsomt, og for hver gang skoven blev ryddet på en plet i Vestjylland, og den dyrkede jord blev forladt af agerdyrkerne, jo stærkere træder lyngen frem i billedet af de planter, der efterhånden dækkede de forladte agre, og lyngens fremtrængen vanskeliggjorde skovtræernes generobring af det tabte land.

Er det mærkeligt, at oldtidens agerdyrkere forlod de erobrede lysninger i skovene og lod dem gro til? Ja, for nutidsfolk er det jo et nederlag at lade opdyrket jord gro til igen; men sådan opfattede stenalderens og bronzealderens agerdyrkere og hyrder det nok ikke. Der var jord nok og få mennesker. Når de gamle agre havde været dyrket i en årrække uden tilførsel af gødning, blev de udsløbt, så de gav dårlig grøde. Man måtte så til at rydde et nyt stykke skov, og det gamle bosted blev forladt. Datidens bopladser, datidens landsbyer var ikke grundlagt for et langt årsmål. Det var noget, som man vidste og regnede med. Bønder var man nok, agerbrugere, men så bofaste, som bønder senere blev, var de ikke, og de havde nok heller ikke noget ord i deres sprog for begrebet bonde, en boende eller bofast mand. Desværre kender vi intet som helst til det sprog, de talte, vi ved kun om dem, at deres racepræg ikke var stort forskelligt fra de nuværende nordboers.

Heden og dens forvandling

Vi kender mange eksempler på deres særlige dyrkningsteknik, som skovrydningen var årsag til, selv om den nu synes os meget fremmedartet. Vi kender både selve dyrkningsmåden og de forladte agre. For en del år siden brændte der i Torsted et lille stykke plantagebund, der var ryddet for træer, men dækket med kvas og delvis tilgroet med lyng igen. Egnens mænd samledes hurtigt og fik ilden begrænset, og da vi var færdige med at slukke og skulle til at gå hjem, så var der en ældre mand, som sagde: »Nu kunne der gro havre her.« Han kendte til at svide mosejord af for at tage en afgrøde; han kendte sikkert også til den gamle skik at bruge asken af hedetørv til at gøde marken med.

Denne svidning af mosebund, hdebund eller skovbund har så gamle rødder i dansk agerbrug, at vi må tro, den har været i brug på den tid, da vi kan spore de første rydningspletter i skovene.

Vi kender også oldtidens forladte marker og agre. Det er særlig en tid, der ligger i de sidste århundreder før vor tidsregnings begyndelse, som har efterladt sig så tydelige spor, at de har været forholdsvis lette at finde. I Jylland ligger disse oldtidens agersystemer som regel på lyngbevokset jord; men på øerne og visse steder i Østjylland kan de findes i skovene.

Den største gruppe oldtidsagre, vi kender her i landet, ligger endda på Ringkøbing-egnen. Det er jernalderagrene på den fredede hede i Lem. I Nør Omme er der også fredet et stykke hede med oldtidsagre, og der ligger større eller mindre pletter flere steder på egnen.

Oplagelsen af disse oldtidsagre og undersøgelsen af såvel agersystemerne som af datidens hustomter og landsbyer har i den sidste menneskealder givet os et særlig intimt kendskab til denne periodes, den ældre jernalders mennesker, deres hele leveform og jævne kultur, deres kamp for det daglige brød, for husly og øvrige daglige fornødenheder.

Agrene fra ældre jernalder er meget ofte anlagt på en jordbund, hvor der ingen al var, altså formentlig på ryddet skovbund. Det gælder således den store gruppe agre på Øster Lem hede og en forekomst i Nygårds hede i Nør Omme. Så sent som i den ældre jernalder har der været større skovstrækninger at rydde her på disse egne for at få ny agerjord; men undersøgelserne viser også, at man på denne tid ikke har været bange for at gå i lag med at anlægge marker på jord, der allerede i nogen tid har ligget hen som lyngklædt hede, så der var dannet et allag.

Vi vender nu tilbage til pollenundersøgelserne af moserne. De viser tydeligt, at skovrydning til agerbrugsformål og sandsynligvis også for at skaffe mere græsning til husdyrene har fundet sted allerede i yngre stenalden og gennem bronzetiden, der sluttede omkring 500 år før vor tidsregning.

Skovene var da af en type egeskove med mange forskellige løvtræer iblandet; man kalder den egeblandingsskov. Man kan se hvorledes især de hurtigtvoksende blandingstræer, efter at de første rydninger er forladt, snart igen dækker lysningen, men der viser sig også lidt lyng, uden at det dog får katastrofale følger.

På den tid, da man lærte jernet at kende, tog skovrydningen stærkere fat, og samtidig ser man, at lyngen breder sig voldsommere i de frembragte lysninger. Årsagen til, at dette er tilfældet, må delvis søges i en forværring af klimaet netop ved jernalderens begyndelse. Vejret bliver mere råt og fugtigt. Bøgetræet erobrer sig efterhånden en plads i skovene, og dette træs genvækst kan dårligt finde sted uden for den løse bladmuld i skyggen af de gamle træer; men selv i egne, hvor vi endnu kan træffe rester af den gamle egeskov i form af egekrat, tager lyngen efterhånden overhånd, når agerdyrkeren har udpint jorden. Det fugtige og blæsende klima må her have været ret stærkt medvirkende. Lyngen ynder netop en fugtig luft og lider meget i barfrost. Klimaet har altså forværret sig på en sådan måde, at lyngen har fået bedre vilkår og groede kraftigere til.

I Øster Lem hede har vi da slutresultatet liggende for vore øjne; en jernalders rydning, der efter at være udpint hurtigt er groet til med lyng, så skovtræerne ikke kunne slå rod, men har måttet give op i kampen for tilværelsen.

Der optræder et andet naturfænomen omtrent på samme tid, da lyngen på grund af bedre naturlige vokseforhold og rydningsfolkenes sorgløse skovhugst får en vældig fremgang herude mod vest. Det er sandflugten. Den har voldt ulykker i alle de hedesogne, som hører til Ringkøbings naturlige opland fra Dejbjerg og Lem til Ulfborg. Det synes helt sikkert, at alle de små og store klitarealer, vi kalder indsande, ikke har noget som helst med de nuværende havklitter at gøre. De er dannet, efter at skovene var ryddet og lyngen havde dækket landskabet. Hvor dan disse indsander er opstået, kan man selvfølgelig ikke i enkeltheder

Heden og dens forvandling

Øster Lem hede, en del af det store areal med jernalderagre.

påvise. Det kan jo ske på mange måder. Der kan rives dybe huller i den dyrkede ager; det kender vi så godt. Der kan også opstå sandflugt efter hedebrande eller i sandede vejspor. Man kan også gå ud fra, at løsgående kreaturer kan rode plantedækket itu, det er noget, enhver landmand kender, og så snart det fine sand afdækkes, flyger det ved den første passende storm fra nordvest. Morsomt nok er der flere sagn, der vil fortælle, at sandflugten er opstået som resultat af, at to tyre kom i kamp med hinanden og blev ved at tumles så længe, til plantedækket gik itu. I Torsted er der da også nogle sandklitter der hedder *Pån bakker*. Dette navn kan dårligt forklares på anden måde, end at det betyder nogle bakker, hvor plantedækket er gået itu. Ordet *pån* med langt å kendes godt endnu af ældre folk og betyder *at gå itu*. *Der gik pån o et*, er det samme som, det gik i stykker.

I de større indsander findes ofte sanddækkede tørvemoser, og dr. phil. H. Jonasens undersøgelse af sådan en mose på grænsen mellem Ulfborg og Torsted sogne viser klart, at sandet har dækket mosen til i begyndelsen af bøgskovstiden, i den ældre jernalder.

Gennem slutningen af oldtiden, gennem hele middelalderen og helt

op til omkring år 1800 hjalp lyngen troligt menneskene og deres løsgående kreaturer med at omdanne resterne af Vestjyllands skove til hede. Mange stednavne vidner om, at der har været skov, hvor vore tipoldeforældre aldrig havde set træer vokse. Ja, man var blevet så fortrolig med tingenes tilstand, at man ligefrem mente, at der slet ikke kunne gro træer i Vestjylland, i hvert fald ikke i heden.

Det vil sandsynligvis volde visse vanskeligheder for en eller anden læser at gå ind i den tankegang, at de gode gamle vestjyder med flint og jern og ild i årtusinder har hjulpet lyngen til, begunstiget af vejrligets skiften, at erobre sig den dominerende stilling, som den fik i Vestjyllands vildtvoksende plantevækst, så Jyllands karrigste jord blev hede. Vi kommer dog ikke uden om botanikernes og mosegeologernes indgående undersøgelser, og ret betænkt er forholdet jo meget forståeligt. Vi kender da også godt talen om, at der i Amerika, Asien og Afrika ved rovdrift er ødelagt store strækninger af skovland og anden dyrkbar jord, og selv om de ikke netop er blevet til lynghede, så er problemet stort set det samme, som det vi har omtalt.

Mennesket kan være den store ødelægger, vi erkender det med ængstelse ved tanken om helt andre forhold. Den store indiske digter Tagore sagde: »Hvor mennesket rykker frem, viser ørkendragen sin hale i horisonten.«

Heden

I løbet af et par årtusinder erobrede lyngheden sin plads i det danske plantesamfund, og lyngen indrettede sig på at blive, hvor den havde fået fodfæste.

Lyngvegetationen har netop en egenskab, der ikke gør et skift til en anden slags plantevækst let. Så snart den har været enerådende i nogle år, har den dannet et surt tørvelag af halvt forrådnende plantedele, og når regnvandet siver igennem dette lag, bliver det også surt og er derved i stand til at optage jern og mange slags plantenære stoffer, som det igen udskiller lidt længere nede. På den måde har den sandede jord under lyngskjolden fået den noksom kendte lagdeling: gråt sand og al, der gør hedejorden så ufrugtbar. Lyngen kom for at blive.

I hovedsagen måtte menneskenes børn indrette sig på at bruge heden, som den var, og det gjorde man så flittigt, at lyngfattige sogne under-

tiden hungrede efter at få del i den overflod af hedens produkter, som hedesognene havde. Det er der mange eksempler på.

Før vi i 1850'erne fik grus på landevejene her på egnen, brugte man at gøre de sandede veje lettere passable ved blandt andet at køre lyng på dem. Selv amtets veje fik hver sommer en omgang lyngbelægning, og lige op til for 30-40 år siden brugtes lyng til mange sogneveje. Et lag lyng på en sandet vej gjorde sin gode nytte, indtil lyngrisene blev helt knust af vognhjulene. Det var derimod slet ikke rart at cykle på en hedevej, der nylig var gjort i stand med lyng.

Vi skal i det følgende læse en lille historie om vejlyng og lynghungrige vestsognsfolk. Den har været trykt før; men det tager den forhåbentlig ingen skade af.

I året 1849 rejste pastor K. F. Halse fra Torsted, og kort før han rejste, skete der noget, som fik ham til at skrive en række klager til amtmanden.

Det var et sandt hærtog, der en junidag i 49 skred gennem sognet og nærmede sig præstens enemærker. Fjenden kom vesterfra ad sandede veje. Hans vogne kørte frem gennem lyse støvskyer. Årle ved daggry tog de hjemmefra i flok og følge.

Der var nok gået rygter forud for dem; men nogen krigserklæring havde de ikke sendt vor præst, og når man selv er en korrekt embedsmand, venter man jo noget sådant. I dette tilfælde kunne en officiel meddelelse fra herredsfogeden eller fra amtet have været fuldt tilstrækkelig; men intet var meddelt, og der kom nu sandelig alle de *Stadil bønder* med selveste sognefogeden i spidsen, og hele hæertoget slog sig ned i præstens hede nord for åen og begyndte at plukke lyng. Bjerger af lyngknipper tårnede sig op imellem skravvogne og tøjrede heste, i hundredvis, ja i tusindvis af lyngknipper. Det var, som om hele Torsted præstegårdshede skulle ryddes for lyng.

De Stadil bønder skulle gøre deres stykke af amtsvejen fra Ringkøbing til Skærum i stand, og hvad var så nærmere for end at hente lyngen i Torsted hede, særdeles i præstegårdsheden.

Det kan nok være, at pastor Halse kom i støvlerne i en fart, da han mellem klokken syv og otte fik at vide, hvad der var på færde. Han har nok ikke været mild i ansigtet, da han mødte fjenden i heden og spurgte, hvad her gik for sig, og med hvad hjemmel de kom i flok og følge for at plukke lyng i hans hede.

Sognefogeden fra Stadil lod sig dog ikke forbløffe. Han havde vel også ventet, at præsten skulle komme. Med værdighed lindede han den øverste vesteknap og fremtog af en diger tegnebog et beskrevet papir med herredsfoged Leunings navn under. Papiret meddelte folkene fra Stadil tilladelse til at tage vejmateriale, hvor det bedst og lettest kunne fås. Medens præsten læser, får sognefogedens ansigt dette højtidelige, selvbevidste og faste udtryk, som lovens mand i afgørende øjeblikke må have. Han er her med sit mandskab i lovens medfør. Her må præsten vige for overmagten, enten han piber eller synger. De Stadil mænd har valgt sig hans kære hede, for deri at plukke fornøden vejlyng, og de agter at plukke færdig, enten han siger ja eller nej.

Præsten kender imidlertid godt vejloven, og han ved, at materialer som sand, grus og ler kan der lægges beslag på, men der står intet i vejloven om lyng, og i herredsfogedens skrivelse står der heller ikke noget om lyng.

Nej, det må sognefogeden indrømme, men som en forudseende lovens mand har han forespurgt hos herredsfogeden, om tilladelsen også gjaldt for lyngplukning, og svaret havde været et ja. Stadil-folkene var her altså med fuld hjemmel, selv om det havde været ikke så lidt pænere af dem at melde sig hos præsten, inden de tog fat på at plyndre hans hede for lyng.

Pastor Halse måtte altså overlade valpladsen til de lynghungrige folk, der med skadefro smil så ham forsvinde den vej, han kom; men dermed var sagen ikke sluttet. Halse satte sig samme formiddag og skrev til amtmanden en klage over, at herredsfogeden havde udstedt en u-lovmedholdelig tilladelse til denne lyngplukning. Han fordrede synsmænd udmeldt til at vurdere skaden, og inden klagen indsendes, kan han opgive, at der efter Stadil sognefogeds oplysning var plukket den ene dag 5.400 knipper lyng på præstegårdens og degnebolets heder. Da amtet ikke svarede omgående, skrev præsten igen fire dage senere og fortalte, at mændene fra *Tim* havde indfundet sig dagen efter, ligeledes anført af deres sognefoged, som hed *Peder Øe*. Han havde selvfølgelig også en skrivelse fra herredsfogeden i lommen. Peder Øe opgav på præstens forlangende, at Timboerne i to dage plukkede 4.290 knipper eller 214½ trave.

De to sognes beboere havde nu fjernet i alt 9.690 knipper lyng fra præstens og degnens heder. Godt en måned senere skrev pastor Halse et

Heden og dens forvandling

Fot.: A. Grønstrup

Vej gennem Torsted sande.

tredje brev til amtmanden om denne ærgerlige historie og siger deri, hvis han nu ikke hører fra amtet, så går han til stiftsøvrigheden i Ribe; men amtet var så tavs som en ond samvittighed. Det var amtsvejen, som havde nydt godt af lyngen!

I september måned afgår der da en skrivelse fra Halse til stiftamtmanden, og heri forklarer han, hvor skammeligt han og degnen er plyndret for lyng, og hvor lidet amtmanden har agtet hans klage. Præsten og degnen fik vel nok lidt erstatning. Det kan pastor Halse dog ikke fortælle os, da han flyttede til et andet kald knap efter; men han kæmper til det yderste for kaldets og sine egne rettigheder. Hele lynghistorien tager sig måske lidt komisk ud for os nulevende, og samtidig kan man ikke fri sig for den tanke, at det var noget af et komplot imod præsten, enten det så var iscenesat af herredsfogeden eller amtmanden.

Lyngen var altså en mangelvare i Stadil og mærkeligt nok også i Tim, der dog havde en hel del lynchede; men man skåned jo helst sit eget. Det var da også en gammelkendt sag, at vestersognsfolkene satte pris på at hente lyng og hedetørv i Torsted hede.

I fællesskabets tid ejede Bøvling slot, senere Rysensten, en stor hede-strækning i Torsted; den bar navnet Kronheden og lå helt uden for sognebøndernes fællesskab. Netop hundrede år før den nys omtalte lyng-plukning i præstegårdsheden fortæller en reissag os, hvor vanskeligt det var at holde uvedkommende borte fra Kronheden, så der ikke skete ulovlig lyngslet eller tørvegravning. Baronens på Rysensten rejser sagen imod »de respektive herrer proprietærer«; men tiltalen gælder ellers bønder i Vedersø og Stadil, som har bjerget lyng i Kronheden.

Under retssagen fremgår det, at Kronheden var et meget stort område, og at grænserne for heden var noget usikre; dog vidste bønderne, at når de vesterfra kom ind i Torsted, så var de i Kronheden, når de ikke længere kunne se Madum kirketårn. Fru Birgitte Kaas på Åbjerg klagede over, at der førtes sag mod hende om lyngen, da hun i Torsted ejer gården Årbjerg ved grænsen af heden, og der har hun da lov til at lade sine bønder bjerge lyng og hedetørv. Baronets sagfører fremhæver imidlertid, at hendes bønder for at komme til Årbjerg hede må køre gennem Kronheden, og trods fruens forsikring om det modsatte tager de lyng og hedetørv i baronens hede, ja endog med »vognkæppe og andet ulovligt gevær, de haver ved hænde, imod baronens bønder har gjort revolt, da disse var ulovlig imod dem.« De Torsted bønder har altså været sat til at gå vagt i heden, og man kan ikke tænke sig, at de har været meget glade for den vogten end mindre at udsætte sig for at få hug af Vedersø-bøndernes vognkæppe.

Sagen ender med, at de tiltalte godsejere må skrive under på et dokument, hvori baronens klage er fremsat, og da dette dokument netop giver god oplysning om de fremmedes misbrug af heden, skal vi læse noget af det. Det er skrevet af Vilhelm Helt, som var ridefoged på Udstrup i Sønder Nissum, der på den tid tilhørte baronen.

»Jeg skulle på lensbaronens vegne indberette den misbrug og selvtægt en stor del af Deres bønder og tjenere i de omliggende sogne tiltager udi højbemeldte hr. baronens hede og enemærker i Torsted hede (ham fra kronen skødet) med brændelyng og foderlyng der udi at bjerge og bortføre uanset en lovlige aflysning og forbud til tinge som så og ved kirkestævne aflyst, desuagtet de af baronens bønder i Torsted sogn sligt er forbudt og, så tidt og ofte de er kommen i heden, derfra afvist. Men tværtimod at entholde sig fra denne ulovlige misbrug, har de samlet sig

Heden og dens forvandling

imod herskabets bønder med vognkæppe og forke, med trudsler og hid-sige ord jaget dem bort fra sig af heden og derover gjort deres misger-ning til voldtægt. Ja, endog foruden de sådan har bemægtiget sig hr. baronens enemærke, er det kommen dertil, at herskabet ej kan have i vare og bevaring de tørv og lyng, det her til gården lader bjerge, de jo bliver borttaget. Ville de respektive herrer se, hvor høj- og nødtvungen højbemeldte hr. baronen er til at påtale sligt. Til hvilken ende hr. baronen har befalet seks af Torsted sognemænd at tilse heden og antegne hver, som derudi befandtes at komme, efter hvis opskrift her anmeldes bøndernes navne som har været udi bemeldte Kronhede, somme tvende gange og somme 3 à 4 gange — *dog undtagen en stor sort hors, som har været udi heden om nattetider*, ligesom en del, herskabets bønder ej har kendt, og som har givet sig andet navn.«

Her nævnes nu navne på 44 bønder fra Vedersø, 12 fra Husby, 14 fra Staby, 3 fra Madum, 5 fra Tim og Knud Dyekier fra Fuglbjerg i Stadil. Det ser ud til at baronen har haft god grund til at dæmme op for til-strømningen af fremmede herskabers bønder. Om en mand fra Husby fortælles der endda, at han tog fire læs tørv af baronens under påskud af, at han var lejet til at hente dem til Udstrup, og da det blev oplyst, at han kørte dem hjem, lod han sig leje til at køre et læs, som han dog leverede på rette sted. Det siges, at der er bortført 150 læs lyng foruden tørv.

Sager om skel i heden og om udnyttelse af hedearealer var ret almin-delige og kendes fra mange sogne. Således er der en temmelig vidtløftig sag fra omtrent samme tid mellem en del mænd i Velling sogn og folk i No, Ølstrup og Lem om brugen af Hackier eller Hatchier hede på grænsen mellem Ølstrup og Lem, idet folkene fra Velling hævder at have rettigheder i denne hede både til græsning og lyngslet.

Jo, vist var der sogne, som manglede god hede og savnede hedens pro-dukter. I 1766 siger præsten i Vedersø, at »det, som man mest her i sog-net har mangel på, er brænde, hvilket må købes 2 à 2½ mil borte.« Det var ikke let at undvære lyngtørv og brændelyng.

Helt ind i de første årtier af dette århundrede solgte hedeboenderne både lyng og hedetørv til de vestlige sogne. I halvfemserne kostede et læs lyng på 10 traver à 20 knipper 66 øre eller 2 mark i gammel mønt; men ved århundredskiftet gik prisen ret stærkt i vejret. Gårdmændene

fra Holmsland gav da halvanden krone for et læs lyng i Torsted, hvor de hentede både lyng og klyne. Klynen kostede fem og en halv krone for et læs. Lyngen brugtes endnu på den tid til at ilde med i den store ovn. Mange bagere købte også lyng til deres ovne. I det hele taget blev det meste brød her i Vestjylland bagt ved hjælp af lyng som brændsel.

Lyngen til bagerovnen blev enten plukket eller hugget med en lyngle, *en ljonngja'n*. Dette redskab havde man i alle gårde og ejendomme på hedeegnen. Det var et kort og svært leblad skæftet som en høle, men på et ret kort, lige skaft med kun en knage, et ret groft redskab. Skulle lyngen bruges som tækkelyng, blev den altid plukket og pakket godt i knip-pene. Det var også almindeligt at hugge smålyng til at strø med, og her måtte gerne følge rigelig lav og mos med. Til foder bjergede man helst smålyng, og den var bedst, når den blev bjerget i blomstringstiden; men der blev også hugget foderlyng om vinteren, når halmen slap op. Der-som køerne da blev fodret med næsten ene lyng, fik mælken en stram smag.

Som lyngen var lyngtørven næsten uundværlig, indtil man fik komfu-rer og rigtige kakkellovne. Så længe man lavede mad i de sorte lergryder, var lyngtørven det mest brugbare brændsel. Lyngtørv brugtes også i store mængder som strøelse i stalde og svinestier. Det gav en god mødding, da tørvene opsugede ajlen. Som strøelse under køerne skulle tørven hakkes itu; men svinene fik dem hele; de skulle nok selv splitte dem. Lyngtørv brugtes også som underlag i møddingen, og så brugte man den til at skærme og styrke de skrøbelige lerklinede ydervægge på alle gårdens huse. Hvert efterår blev de stablet op ad husvæggene til vindueshøjde eller længere op, så husene kom til at ligne store tørvestakke. Man brugte selvfølgelig også lyngtørven til at reparere en nedfalden væg med og i mangfoldige tilfælde til at opbygge hele husvægge med. Da udstykningen af hedearealerne indledtes i begyndelsen af forrige århundrede, blev der bygget mange, mange huse af lyngtørv til bolig for mennesker. Det var en ældgammel byggemåde, en oldtidsform; jordhuse har været i brug som fattigmandsboliger lige til vore bedsteforældres tid.

Der gror meget andet i heden end lyng, og af hedens vilde planter nyttede man foruden lyngen selvfølgelig alle dem, der bær bær, og des-uden brugtes revlingplantens sejge stængler i husfliden. Af dem kunne man sno fåretøjr, man lavede limer og karskrubber af dem. Jeg har et

Heden og dens forvandling

par bundter revlingreb lavet så sent som omkring 1917, og revlingkoste og skrubber har vi alle set i brug både under den første og den anden verdenskrig.

Foruden det, man sådan kunne bjerge hjem fra heden var der jo endelig græsningen tilbage, og den var ikke uden værdi. Ganske vist smilede min gamle nabo underfundigt, når han sagde, at nu havde han sat *æ kyer o æ ny kløwver*. Det var gerne hen først i juli, når græsset på agrene blev sveden af sommertørken, at han satte kørerne ud i heden, hvor lyn-gen da havde skudt nye skud og snart skulle til at springe i blomst, og da alle hedens græsarter stod grønne og saftige. Kørerne gik altid godt til biddet i Jens Peters ny kløver.

Ellers brugtes heden mest som græsning for de store fåreflokke. Fårehyrden på heden er jo blevet en jysk type, enten det nu er Blichers Mads Doss og Mett Kjølvraa, Aakjærs Ole, der sad på en knold og sang for fårene og sig selv, eller Vermehrens fårehyrde med bindehosen, vi tænker på. Fårehyrder var der i snesevis rundt om i hedesognene, mest børn. Når en dreng var blevet så stor, at han kunne knappe sine egne bukser, så kunne han også bruges som fårehyrde, og pigerne gik heller ikke fri. Landsbyskolerne måtte standse vinterundervisningen til Peders Stol (Pej-jestå') den 22. februar eller til Gregorius (Grawesdå) den 12. marts; for til den tid skulle fårene ud i heden, og så kom der simpelthen ingen hyrder i skole mere den vinter.

Tidligt blev der lagt et ansvar på dem, og tidligt blev de jaget ud i ensomheden. Her hjalp ingen »kære mor«, fårene skulle i heden, og der skulle en hyrde med.

Indtil man gik over til den mere intensive dyrkning af jorden med vekseldrift af korn og rodfrugter spillede fårene en overordentlig vigtig rolle blandt hedebondens husdyr. Ikke alene var de store lam en salgsvare; men de nøjsomme dyr gav væsentlige bidrag til hedebondens naturhusholdning. Om sommeren malkede man moderfårene og lavede ost af mælken. Der blev slagtet mange får om efteråret, og de gav ikke alene kød til husholdningen men talg, der brugtes som fedtelse og til at lave lys af; skindene har været brugt både med og uden det lådne på til beklædning. Den uld, der hvert år kunne klippes af fåreflokken dannede helt igennem grundlaget for hedebondens forbrug af tøj, idet høravlen var meget ringe og købetøj dyrt at skaffe. Sengetøj såvel lagener som dy-

ner var lavet af uld, og gangtøjet kunne i ældre tid være helt af uld fra inderst til yderst, suppleret af skind, inden man begyndte at bruge lærred.

En hedegård havde ofte mellem 50 og 100 får på græs i heden, og med hver fåreflok fulgte en hyrde.

Der kunne også græsses ungkreaturer i hede og kær. I Ulfborg hede findes et par gamle studefolde i den hede, der hørte under Nørre og Sønder Vosborg, og man ved, at godsejeren på S. Vosborg omkring 1750 havde en studeflok på en fyrretyve stykker, der blev græsset i heden omkring gårdene Katborg og Lystlund. Mændene i disse gårde skulle have både stude og hyrde hos dem hele sommeren imod at få kvittet en mark i landgilde for hver stud, og hvor skulle de to mænd skaffe græsning til alle de stude, hvis ikke de skulle gå i heden rundt om. Herremanden har altså ligefrem brugt egnen ved Lystlund som en slags sæter for herregården, og studene har sandsynligvis ligget i folden både om middagen og om natten.

Hedetørv blev også skåret for at lade dem brænde og bruge asken som gødning. Metoden har været kendt i alle hedeegne, men næppe været brugt så grumme meget. Før og omkring sidste århundredskifte kendes den i brug ved mange planteskoler i de nye hedeplantager, hvor man på den måde skaffede gødning. Den er formentlig opstået efter den direkte afsvidning af hede, mose og skovbund.

Hederne og kærene var som regel landsbyernes og sognenes fælles overdrev, »forte og fællig« som de gerne kaldes. I modsætning til ager og eng, hvor gårdene havde deres bestemte lodder, var her tale om et fælleseje eller om et ingenmandsland, som brugtes i fællesskab til husbehov efter visse gamle regler. Enkelte steder lå der dog hedestrækninger, som var i særeje, eller der var småstumper hjemme ved gårdene; men udhederne var i regelen fælleseje; derfor kunne de ikke opdyrkes, der- som ikke hele ejerlauget med deres husbonde, herremanden, kunne enes om det.

Der var ganske vist ingen forbud mod at opdyrke jord og bygge i overdrev; men det fremhæves både i *Jyske Lov* fra 1241 og i *Danske Lov* 1683 med næsten de samme ord, at »tykkes dem, som bor i adelby, at det torp står dem til skade, da må de kalde dem efter igen, om den skade er dem utålig.« Kun hvis de har »tre års hævd på deres bygge ukært på tinge, da må man dem ej opholde.« Adelbyen er den gamle by, og torp

Heden og dens forvandling

kaldte man nybyggernes steder. Har de siddet tre år uden på lovlig vis at blive kaldt hjem, har de hævdsret. I og for sig er disse bestemmelser fremskridtsvenlige, da hævds hjemmel ellers tog tyve år.

Hvordan så man så på disse uendelige lyngmarker? Adam fra Bremen gyste ved at tænke på Jyllands ødemarker. Beboerne tog heden som en realitet, de søgte at udnytte på bedste måde som et ikke ukært tillæg til de fattige sandmarker, som et uomgængeligt faktum, livet havde sat ind i deres tilværelse. De fremmede fra bedre egne, fra de små købstæder, fra de fjerne landsdele, de så på hedeegnen omtrent som Adam. De så det øde, det triste, mørke og ensformige, det fattige. Der kunne vel være en eller anden grøn plet ved åen, der kunne ligge et par gårde sammen og se helt venlige ud, og man var ikke uvidende om, at der godt kunne være lidt velstand i al tarvelighed; men *så jenle — så jenle*, en fjerdingvej eller en halv mil til de nærmeste naboer. I Østjylland var der landsbyer, hvor gårdene lå i en række så tæt, at de var bygget sammen, så man kunne gå gennem landsbyen fra den ene ende til den anden uden at komme ud i det fri — man kunne gå indenom. Tænke sig folk fra en sådan by komme ud i et hedesogn. De ville forundres over, at folk kunne holde ud at bo så jenle, at folk kunne eksistere der ude i ødemarken.

Først da heden var ved at blive truet med udslettelse, gik det op for de fremmede, at noget særegent var ved at forsvinde. Det var folk fra hedekanten, som så det. St. St. Blicher var den første og den største af dem, der fortæller os, at heden havde en værdi, der faktisk ikke kunne måles i rugkærner:

*Skøn er for mig den blomsterløse vang,
min brune hede er en edens have;
der hvile også mine ben engang
blandt mine fædres lyngbegro'de grave.*

Det er et digt, Blicher kalder »Hjemvé«. Han siger »min brune hede«, skønt han visselig aldrig ejede så meget som en halv tønde land af den; men man kan leve sig så inderligt sammen med et landskab, at det bliver ens ejendom, som en del af en selv, skønt skødet til det ligger i en anden mands lomme. Heden, især Alheden mellem Viborg og Karup, var Blichers. Her ude i den store ensomhed fandt han den tone, der løftede ham op over hverdagens stræb og smålighed og gjorde ham til en

stor digter, Jyllands digter, hedens digter. Han havde svært ved at slå igennem, hans læsere var ikke mange, københavnerne havde ondt ved at forstå ham når han sagde: min brune hede er en edens have. For dem var Jylland som et fremmed land. Det var hverken Ewalds »sortladne hav«, der var danskens vej til ros og magt, eller Oehlenschlägers Sjøland, der »står med brede bøge«. Ødemark, det mørke fastland, ensomt og trist, ved det yderste hav; det var Jylland. Hvor forunderligt måtte det ikke føles i København, da tidens mest feterede skuespillerinde, direktørfruen fra Det kongelige Teater, Johanne Louise Heiberg, en aften på den kongelige scene læste Blichers fortælling »Hosekræmmeren«. Hun førte hedens, ødemarkens poesi frem på det danske parnas. Blichers vemodige røst blev hørt, og den klinger endnu; for den var ren og ægte.

Omtrent på den tid, da Blicher skrev digtet »Hjemvé«, skrev Grundtvig »Jyllands pris«. »Der er et land så kosteligt alt under Nørrelide, kun ét, jeg ved, er landet sligt på verdens vesterside, det sært i nord er tungt ud, og til en tunge fin af Gud, det er vist og beskåret. Det er slet ingen abildgård og ingen blommehave. — Det er slet intet fugleland til højt i kor at sjunge. — Dog pippe hel vemodelig de hjejler små og spage, og klukkende opløfter sig de agerhøns så fage, ja, stundom og en urkok gol i dagningen mod gylden sol alt på den brune hede. Og aldrig slig en tone sød, jeg hørte over vange, som den, der over heden lød i lærkens morgensange; den slog så sødt og fløj så let, som om med rugen den kun ret på heden havde hjemme.«

Hundrede år senere eller så lader Aakjær lyngen synge: »Her har jeg stået i tusinde år, sust for de slægter, der svinder og kommer, nikket goddag til den gryende vår, viftet farvel til den hastende sommer. — Und mig da fred på min fædrene grund! Lad mig i sandet dog rødderne sprede! Brød skal du hente fra muldmarkens bund, *vidsyn* og *fred* på min drømmende hede.«

Hvad var det da, som greb digterne og senere malerne? Det var storheden, freden, stilheden. De har fået mange mennesker til at opleve det samme eller til at gøre sig oplevelsen bevidst. »Ja«, sagde en ung sjællandsk bondekarl til mig en aften på Kronheden, da urkokkens skogren kunne høres fjernt gennem aftenstilheden, »her er man jo unægtelig naturen nærmere end hjemme på Sjælland.«

Heden og dens forvandling

Fot.: A. Grømttrup

Rydningbunke.

Årstiderne var og er anderledes på heden end i andre egne, det gælder især foråret. Her er ikke det bredt flydende grønne løvspring; men her er dog lærkerne. Pastor Lidegaard i Kragelund på grænsen af heden fortæller i en af sine bøger et lille træk om lærkernes betydning. Han var syg og lå på sygehuset. Det var hen sidst på vinteren, da foråret begynder at melde sig. Så fik han besøg af en stor dreng, der gik til præsten den vinter, og der sad nu drengen ved siden af præstens seng, han sad stille lidt og så sig om; han ville jo gerne sige noget, der kunne gøre præsten glad.

»Wor lærkie, de hår begyndt å synng,« sagde han da. Så kunne præsten forstå, at nu var vinteren omme, det blev forår — også i sygestuen.

Hedens forvandling

»Skynd dig, kom! om føje år heden som en kornmark står,« skrev H.C. Andersen i 1859 med afslutningen af sin store Jyllands-rejse. Det kunne han nok sige; thi da var forvandlingen allerede godt i gang. Selv havde han ikke haft særlig travlt med at komme til Jylland og se heden. Han

var allerede på den tid en berømt digter, der havde rejst over det halve Europa, i særdeleshed i det klassiske Italien, ja han havde endog været en tur i Lilleasien; men Vestjylland havde han aldrig set. Et par gange havde han gæstet Østjylland, inden han vovede at køre gennem heden. Efter et ikke særlig tilfredsstillende ophold hos papirfabrikanten i Silkeborg og en besværlig køretur gennem landet havnede han da på Nørre Vosborg, hvor man gjorde megen stads af ham og viste ham heden og havet, inden han rejste videre mod nord til Skagen. Sin glæde over opholdet på Vosborg udtrykte han ved at sende kancelliråd Tang den første afskrift af sit digt om Jylland, hvori den ovenfor citerede linie forekommer. Digteren har da også set, at opdyrkningen af heden var i fuld gang.

Da sognene omkring 1800 fik al jord udskiftet, så der ikke længere var noget fællesskab i heden, men hver ejendom havde sin jord, også sin hede, udskilt for sig selv, begyndte man at angribe heden. Før den tid havde den i århundreder været i fred for ploven. Enkelte steder var der nok sat et lille jordhus og måske indhegnet en lille plet, men det betød ikke noget. Lidt hede og kær var der også pløjet i forbindelse med de gamle agermarker; men det var, så vidt man kan se, heller ikke store ting. Nu var den første betingelse for opdyrkningen til stede: man vidste, hvor ens hede lå, og så kunne man bruge den, som man fandt det for godt. I den følgende tid skete der mange forandringer med de bestående ejendomme. Der blev købt og solgt jordsykker. Mange steder var det især engene, der blev handlet med, men også agermarker, ja hele gårde blev udparcellet. Hederne og kærene blev der da også handlet med, og det har nok fremmet både bebyggelsen og opdyrkningen af disse strækninger.

Lad os tage et enkelt eksempel. *Kronheden* i Torsted var fra at høre til Rysensten gået over til Ammitsbøl på Søgård, og han ville have den udnyttet. Han fik lavet en udstykningsplan over heden, som blev delt i 46 parceller. Planen blev godkendt af rentekammeret, og så kunne udstykningen begynde. Om Ammitsbøl havde tænkt sig, at der skulle bygges 46 nye ejendomme, ved ingen; men sådan gik det i hvert fald ikke. Meget af jorden var klitter; men på alle parceller var der dyrkbar hede, og nogle af dem var endda ret gode.

I begyndelsen af 1820erne begyndte kolonisterne at indfinde sig, og i løbet af nogle få år er heden bebygget med en række menneskeboliger,

som var yderst tarvelige. En gammel mand har fortalt mig, at han som lille dreng engang var med sin moder henne at se til en syg kone i Kronheden. Hendes hus var rundt og væggene var sat af lyngtørv. Ved loftsbjælkerne hængte mange papirposer, hvori hun gemte forskellige ting.

Slet så ringe som denne jordhytte var de fleste huse vel ikke; men lyngtørsvægge var helt almindelige på heden, når man byggede det første hus. Den første kolonist i heden var *Milner Kristensen*. Han tjente på en gård i Lystbæk og var bleven gift i 1818, men var født i Staby. Nu kunne han se en udvej for at få hus og hjem. Han valgte den parcel, der lå nærmest ved gården, som han tjente på, og hvor han fremdeles kunne få arbejde. I 1821 købte han parcel no. 32; den var på 28 tønder land og var to kilometer lang. Det hedder sig i købekontrakten, at køberen har opført et hus på jorden. Det skal straks brandforsikres; thi sælgeren lader købesummen stå i ejendommen mod 1. prioritet. Parcellen med hus kostede 17 specier sølv. Til samme parcel købte Milner så lidt senere to andre parceller på 87 tdl. land for 5 rdl. 2 mark $6\frac{2}{3}$ skilling. Han havde så en ejendom på 115 tdl. land. Grunden til, at den første parcel var så forholdsvis dyr, må søges deri, at sælgeren naturligvis har forsynet Milner med træ til huset. Han ejede en stor forstrand og kunne sælge strandingstømmer.

Naboparcellen til Milners ejendom blev købt af en mand, der hed *Poul Pedersen Lystlund*; den var på 30 tdl. land og kostede ligeledes med hus 19 specier. Også denne mand købte en tillægsparcel, som var på 42 tdl. land og kostede 3 rdl. 2 mark $3\frac{1}{5}$ skilling, og sådan kunne vi blive ved hele Kronheden igennem. Næsten ingen nøjedes med en parcel. *Jacob Pedersen Vinge* fra Stadil købte endda 8 parceller, hvoraf opstod gården *Rødsten*. På hans mark var der både ler og mergel. Jacob Vinge gravede sit hus ind i en bakkeskråning og lavede stald i kælderen og beboelse ovenpå. Han brændte sten, og hans efterfølger, *æ podemester*, gjorde det samme. Fra deres teglovn hentede nybyggerne sten, når de fik tid og råd til at sætte en ordentlig mur om deres huse. Blandt kolonisterne var der også en pige, *Bodil Pedersdatter Filsø*; hun købte fire parceller, hvoraf hun selv beholdt den ene med Bakhuset, medens de andre tre, der havde kostet 6 rdl. 2 mark $6\frac{2}{3}$ skilling gik til hendes halvbroder, *Niels Filsø*, der byggede Filsøhus.

Leve af landbruget kunne kolonisterne ikke til at begynde med, ja, endl-

da i mange år. Mændene gik på dagleje i herreder og sogne. De solgte lyng og revlingreb. Kvinderne plukkede lyng, de spandt og vævede og passede koen og fårene. Nogle småagre blev der jo pløjet ved hjælp af fremmed trækraft, som man gjorde arbejde for til gengæld. Her blev der dyrket rug og spergel. Slog rugen knap til, blandede de spergelfrø i rugmelet. Brødet blev da endnu mørkere; men det fik en sød smag af spergelfrøet.

Fattigdom var der i alle disse hedehytter, det kan ikke skjules. Da kongens foged i 1826 kom og gjorde udlæg i en del af ejendommene for kongelige skatter, fandt han det ikke ulejligheden værd at opnotere de pågældende kolonisters ejendele. Der var efter hans mening slet intet at pante.

Det var da hos dem af nybyggerne, som var dårligst egnede til dette slidsomme hverv, der blev gjort udlæg, og efter nogen tids forløb købte kommunens fattigværn fem af de pågældende steder for 50 rdl. sølv. Disse huse blev så brugt som kommunehuse. Nogle steder blev ejerne boende, andre steder kom der nye folk ind. Husene blev fæstet bort, og blev folkene svagelige eller gamle, blev deres jord til nødtørftighed drevet ved offentlig pligtarbejde. Men der måtte alligevel ofte hjælpes på anden måde, og der kunne godt fortælles en hel del fattigvæsenhistorier fra Kronheden. Fattigdom er dog en ærlig sag, og den kunne man træffe mange steder på de tider; men jeg må jo bekende, at midt i Kronheden boede også forældrene til Kræ Towt, æ mestertyv. De var fallerede gårdfolk og havde det meget småt. Konen havde desuden ikke det bedste ord på sig, og drengen stjal som en ravn.

Nogle familier i Kronheden klarede sig dog igennem. Det var dem, der havde ben i næsen og omløb i hovedet, og som ikke lod sig gå på af sliddet. De blev efterhånden selv kørende, først med en ko og en stud så med en hest og en tyreknud og endelig med et par russere, der mange steder senere ombyttedes med jyske heste. Mergel hentede de i lokale mergelgrave, hvoraf Rødstens mergelgrav var deri bedste, men ingenlunde den eneste. Da banen blev åbnet hentede man også mergel ved Tim eller Ulfborg station, hvis man da ikke sparede fragten med toget og kørte mergel fra lejjet ved Damhuså mellem Vemb og Bækmarksbro. Hvilken opblomstring skete der ikke på disse mangelfuldt merglede jorder, da mergelbanen fra Hovergårde mergelselskab midt i tyerne blev

Heden og dens forvandling

Fot.: A. Grøttrup

Det forblæste Vestjylland.

lagt gennem sognet. Markerne blev ikke til at kende igen. Der kom kløver, der kom runkelroer og sukkerroer, der kom byg i stedet for den grå hedehave, først som forsigtig iblanding senere som rene bygmarker; men husmændene i Kronheden måtte godt nok vente i 100 år på den mergelbane. Et slid og en nøjsomhed uden lige måtte de præstere på den flyvegale jord mellem Torsted sandes klitter. Lidt senere begyndte opdyrkningen af det store kær, Lystbækkær, vest for Kronheden, og i 1904 fik beboerne i nordsognet, der foruden en fire fem gamle gårde omfatter Kronheden og Lystbækkær, deres egen skole som en ligeberettiget del af sognet. Enkelte af de oprindelige ejendomme er nedlagt, eller lagt ind under en naboejendom, andre var så store, at de kunne deles.

Vi kan gå længere mod syd, til Lem sogn. Der skete noget lignende i *Lem Nørhede*; men det gik her lidt anderledes til. Før udskiftningen lå hele den nordlige del af sognet hen som fælleshede. Stort set var al jord norden for Lambæk, Nymølle, Gammelmølle og Gammalgård udyrket. Der var dog lidt dyrket jord nær ved Nymølle og der lå enkelte småhuse nord for bækken. Ved udskiftningen fik Holmgård og de nordlige gårde

i sognet hede udlagt her i Nørhede; det var helt naturligt. Det varede heller ikke så grumme længe, inden der dukkede huse op i heden. En del af den var kæragtig og en del noget præget af sandflugt, men største delen af den på begge sider af landevejen var ret god hede og godt egnet til opdyrkning.

Der blev handlet med hedelodder allerede i 1790'erne. Den første handel, jeg kender her er fra 1796, da landinspektør Wesenberg køber heden øst for åen fra Klapbro til Røglind. Parcellen sælger han året efter til Peder Jensen Bjerre. En af de første ejendomme, der nævnes her, er Hvidehus der har navn efter Hvidemose. I året 1800 købte Ammitsbøl på Søgård en hedeparcel på 116 tdl. land fra Holmgård, og et par købmænd i Ringkøbing købte samtidig hedeparceler i Lambæk.

Allerede i 1822 boede i *Hatkærhus* skærslipperen Jens Bendtsen og hans kone. I 1831 var skærslipperen død og hans enke bor i huset, som dette år blev overtaget af kreditoren, Peder Klit, i Ølstrup. Kommunen overtog imidlertid enkens indløsningsret til huset, der blev overdraget til husmand Ole Jespersen af Langerhuse i Brejning, imod at han betaler 10 kurantdaler til Lem fattigkasse og forsørger enken i et år.

Vi kan se, at ligesom i Kronheden er det et fremmed folkefærd, der rykker ind i Nørhede. Der kom ganske vist begge steder enkelte af sognets egne folk og slog sig ned for at leve i heden; men det var mest fremmede. Egentlig kan forholdene godt sammenlignes med det, vi i vor ungdom hørte om Amerikas prærier, hvor fremmede indvandrere: skandinaviske, tyske, irske, polske tog land og boede mellem amerikanske farmere og gjorde det øde land, indianernes jagtmarker, til et bondeland. Kun var de hjemlige nybyggere eller kolonister, som de kaldtes i Kronheden, stillet over for en hårdere og stridigere jord. Deres indsats kunne først rigtig bære frugt, da landeveje, jernbaner og mejerier gjorde et tidehverv. Indtil den tid var deres kamp for tilværelsen i de fattige hedehytter for os at se så hård og umenneskelig, at den ville være meningsløs, hvis ikke den gav dem en smule selvbevidsthed ved tanken om at have foden under eget bord, at hytten og heden var deres egen – trods fattigdom og elendighed og slid og slæb for det daglige sorte brød. Men det er ganske vist også værdier, som betyder noget for mennesker. Her ser vi bekræftet det tusind år gamle islandske kvad, når det med ordsprogsagtig fynd fastslår, at *egget bo er bedst, om end lidet det er*. Ja, en mager ko

og et par kobbel små hedefår, lidt rug og kartofler! Men som en mere nutidig digter siger: *Det er mit og Marens hjem i lyse kår og trange.*

De svageste måtte bukke under i kampen; men nogen havde kræfter og vilje til at holde ud. Tunge skæbner havde mange af dem, også her i Nørhede; men dog kom der flere til, som årene gik.

I Hatkærhus — Skærslipperhuset som det ofte kaldes — flyttede *Simon Nielsen* ind et par år efter, at fattigvæsenet havde været med til at regulere forholdene for enken. Han havde haft en lille gård nede i Lambæk, men var ellers fra Hee. Hans kone var svag og døde i Hatkærhus 1832; men Simon fik sig, som sæd og skik var, snart en ny kone. Hun var fra Holmsland og hed *Maren Nielsdatter*. I tolv år stred Simon i heden for sig og sine, så kunne han ikke mere. Han endte sit liv i en rebende; men Maren blev ved, til hendes otteårige søn *Mads Christian Simonsen* blev voksen. I en alder af enogtyve år giftede han sig med en pige fra Skjern. De boede hos moderen og fik fem børn, af hvilke det ene døde som lille, de fire andre døde af skarlagensfeber omtrent på en gang i en alder fra to til otte år. Mads Christian fik dog ikke stedet. Det blev *Niels Nielsen* fra Holmsland og *Ingeborg Lausine Marie Andreasdatter* fra Rindum, der kom til at føre bedriften videre. Ved matrikuleringen 1844 fik stedet matrikulsnummer 68 og havde som hartkorn 1 skp, 3 fdk, 2 alb, og det var lidt mere hartkorn end der før havde hvilet på stedet. Omkring 1878 blev Niels Nielsen afløst af sin svigersøn, *Niels Bjerregård Christensen*, der 1869 var blevet gift med *Else Marie*. Sønnen Niels Peder Ingvert Nielsen fik også en ejendom i heden (mtrn. 14 Holmgård). Niels Bjerregaard må have været en dygtig mand, han kaldes undertiden for gårdmand i Hatkærhus. Udtrykket kan ganske vist som i ældre tid betyde, at han var den anden mand i gården og sad der ved siden af sin svigerfader; men det er dog vist i den almindelige betydning, ordet skal tages. Hatkærhus var altså ved at blive en anelig ejendom. Det kom der ud af skærslipperhuset. Der er senere købt noget mere jord til. I 1936 havde Gunnar Aarup ejendommen.

Måske den første agerdyrker i heden var *Peder Hansen*, som allerede 1818 havde et hus ved Røgind, der i 1844 fik mtrn. 64. Peder Hansen døde som aftægtsmand hos *Niels Pedersen* i 1836; men denne mand rejser snart fra stedet og efterfølges af *Jens Kjeldsen*, der kom fra Dejbjerg og i 1840 rejste til Rindum. Så kom der en *Ole Sørensen*, som i en række

år havde huset, men i 1868 er afløst af *Gravers Laursen*. I 1936 havde *Simon Christiansen* ejendommen, som altså har haft mange forskellige ejere.

Vi skal se et sted, hvor vi kan følge ejendommens gennembrud. Det er mtrn. 9b Holmgård. Ejendommen er altså lagt på hede fra Holmgård. Her boede i 1854-63 *Peder Hollænder*, som var født i Nørhede 1823. Nogle år senere er han afløst af *Niels Christensen* og *Ane Andersen*. De blev gift i 1858, og da tjente de begge hos Niels Buch i S. Holmgård. De boede så nogle år i Søruphus i Torsted. Ane var født i Lem og han i Ølstrup. Fra Torsted kom de til ejendommen i Nørhede vistnok sidst i tresserne, og her blev de. I 1885 afstod de ejendommen, der havde 63 tønder land med en besætning på to køer og nogle får, til deres søn *Christen Andreas Nielsen*. Ejendommens værdi blev da sat til 1000 kr., og afstået til hans forældre, så den var altså ikke dyrket helt op; men nu skulle der komme gang i sagerne. Christen havde lært som skomager, og hans kone, Trine, kunne væve. I de første år var deres største indtægter, hvad de kunne tjene ved deres håndværk, og med små midler begyndte de at dyrke hede op. Til pløjning og mergelkørsel måtte der lejes trækraft; men i alt andet markarbejde brugte de køerne som forspand. Da Christen kom så vidt, at han fik en ko mere, syntes han, at nu var han godt kørende, når han fik dem spændt for alle tre, nu kunne der komme fart på. Allerede i 1890 måtte han til at bygge. Det blev en ny lade og lidt mere kostald. Tre år senere fik de et par heste. Det var russere, og så gik det jo alligevel på en helt anden måde, end når køerne skulle for vogn og plov. I 1898 kunne han bygge et nyt stuehus til Trine og lidt mere stald til den voksende besætning. Både Trine og Christen måtte nu lægge håndværket på hylden. Hele deres arbejdskraft skulle lægges i ejendommen. I alt opdyrkede de 35 tdl. land og plantede desuden 5 tdl. land plantage foruden det, som blev plantet i skellene og ved haven.

Christen Andreas Nielsen var en mand med lune og ville gerne fortælle om den tid, da Trine og han begyndte. Han har fortalt, at da han i 1890 byggede en lade, sagde en gårdmand nede i sognet: »Ja, nu bygger Kræsten sådan, at han kan have alt det foder, der avles på Nørhede, for selv kan han da aldrig få den fyldt.«

En anden gang var han ved mejeriformanden for at høre, om de ikke kunne få mælkevognen lidt nærmere til døren; men dertil svarede han:

Fot.: A. Grilmstrup

Nye byggetyper, en gård i Tim.

»Å, skam med jer deroppe i Nørhede, I leverer jo ikke mere mælk, end I kan bære det herved i en topots flaske!«

Det kneb lidt for dem nede i sognet at følge med i, hvad der skete i *æ nar Hie* på den tid. I slægtled havde man vænnet sig til, at der sad de og halvsultede med et par magre køer i lyngheden og kom aldrig videre, og så gik der pludselig skred i det. Den ene ejendom blomstrede op efter den anden. I de første par slægtled måtte både mand og kone tjene deres udkomme ved at arbejde for fremmede. Ejendommen kunne simpelthen ikke føde familierne. Sådant var det alle steder i de egne, hvor hede og kær blev bebygget i første halvdel af forrige århundrede. Udmarkernes folk, dem nede fra kærene. De sled sommer og vinter. I tørvemoser og mergelgrave, i tærskelo og møddingssteder træffer vi dem. Men de sad i deres tørvehytter og lerklinede huse med foden under eget bord. Nogle rydninger havde de fået lavet, så koen kunne holde liv, og den betød så overmåde meget for dem. Fårene kunne nok få føden i heden, og de var lige så uundværlige; men længere frem kom ikke mange, der begyndte på bar bund. Tiden var endnu ikke inde; men det kom.

Når vi ser, hvordan nutidens hededyrkere pløjer heden i en alens dybde med en stor traktor, kører mergel på med en mergelspreder, strør kunstgødning og sår med det samme eller når første forår kommer og allerede kan høste et år, efter at heden er pløjet, så må vi tænke på dem, der gik forud. De skulle helst have lyngen svedet af først, inden de pløjede. Så blev den afsvedne jord pløjet tyndt, og den skulle nu ligge og skørne i nogle vintre, mindst i to år, før man pløjede igen, denne gang lidt dybere. Først da kunne man begynde at bearbejde jorden med harven, rydde den for sten, hvis det var nødvendigt, og så skulle der graves og køres mergel. Tre år eller så gik der, inden man kunne så og høste den første afgrøde, og kneb det at få mergel, kunne der let gå endnu længere tid.

I Kongenshus – mindeparken for hedens pionerer er også rejst en sten for Ulfborg-Hind-herreder. Her oplyses, at i 1850 var der lynghede på 60 % af herredernes jord, men i 1950 var der kun 15 % hede tilbage. I 1870 var der endda opdyrket ikke så lidt hede i alle hedesogne; men der er ingen tvivl om, at det er i de sidste hundrede år, det største tag er taget. Det æresminde, som nu er rejst, består ikke alene af sten med navne, men i arkivet ligger for hvert navn et blad med en mere eller mindre udførlig redegørelse for den indsats, der er øvet i de hjem, der er hædret med optagelse i mindeparken. Nogle af disse levnedbeskrivelser vil vi her fremdrage, for der igennem at se hedeopdyrkeren i arbejde og gøre os bekendt med hans vilkår og den fremgang, familiens indsats gjorde mulig; men vi må hele tiden have for øje, at de foregående slægtled havde meget dårligere betingelser for fremgang. Samfærdelsesmidlerne, mejerierne og slagterierne har helt forandret de vilkår hvorunder hedebruget arbejder. Det må vi ikke glemme. En fremgang, som de her omtalte hededyrkere præsterede, må ses i forhold til tiden, hvor de bestående brug undergik en vældig forandring.

De familier, der i 1820erne slog sig ned i Kronheden og lidt senere i Nørhede og andre steder, gjorde en indsats, som måske var endnu større, selvom de ikke kunne opvise så store resultater. De skabte sig egne hjem, selv om de fleste af disse vedblev at være fattige og ringe med vægge af tørv og ler og tage af lyng og strå. Disse folk var i en helt anden grad udmarkens folk end det slægtled, som mindeparken med fuld ret har hædret. Med dette forhold i tankerne kan vi da læse om hedens mænd og

kvinder fra slutningen af 1800 tallet. Vi har allerede hørt om Christen Andreas Nielsen, skomageren i Nørhede.

Vi begynder med en mand i *Kronheden*. I 1848 kom *æ podemester* eller *Niels Jensen* og hans kone *Ane Marie* til *Kronheden*, hvor de købte *Jacob Vinges* ejendom på godt et par hundrede tønder land. De havde fem sønner og nogle døtre. Der tog de nu fat og fik efterhånden al jorden dyrket på nær noget klit og våd mose. Samtidig brændte de teglsten og gravede mergel i gårdens egen mergelgrav, og der skulle megen mergel til, læs ved læs blev det lagt i rækkerne. De opførte en firelænget gård, der fik navnet *Rødsten*. Mange af kolonisterne fik mursten og hjælp til med æltning og brænding på gårdens teglværk, så de kunne få deres usle hytter afløst af ordentlige huse, og mange hentede mergel i *Rødstens* mergelgrav, der efterhånden blev meget stor.

En af podemesterens sønner overtog gården og en anden søn fik ved giftermål med *Mette Marie Olesen* i 1857 gården i *Nør Esp*. Denne mand hed *Thue Nielsen*. Han havde set, at det kunne nytte at gøre en indsats i heden. Han købte 100 tdl. land kærjord fra *Torsted præstegård*; det kunne dyrkes næsten altsammen, og her byggede *Thue* en gård, der kom til at hedde *Lystbækkærgård*. Det yderste stykke af kærret gav han til *Kræ Skold*, som her fik sig en lille hjemmen. Senere købte *Thue* hede-gården *Store Skråstrup* i *Nør Omme*; den havde et vidtløftigt hedeareal, som han nu tog fat på. Han boede stadig i *Nør Esp*; altid var han og børnene på farten mellem de to gårde, og hvad enten der stod en lang dagsgering for, eller den var til ende, lød der altid livlig sang fra dem. *Thue* og hans sønner kunne altid få arbejdet til at glide under lyst og glæde. Da *Skråstrup* hede var opdyrket, blev der bygget nye ejendomme til børnene. Disse to mænd, fader og søn, havde forholdsvis gode betingelser at arbejde under. Mange måtte begynde helt anderledes fra bunden; men deres indsats er vældig.

I 1889 overtog *Karl Jørgensen* og *Johanne* en lille hede-ejendom i *Ulfborg*. Den hedder *Over Veje*. Her var et par tønder land dyrket og så var der en ko. I 1930 var der dyrket 14 ha, og så var der en besætning på 2 heste, 6 køer, 1 kvie og 10 svin, alt af fortrinlig kvalitet. *Karl* gravede den første ager med spaden i sin fritid og har planeret meget både omkring husene og i marken. Desuden har han selvfølgelig bygget helt nye huse til afløsning af de gamle, skrøbelige. Kommunen havde haft ejen-

dommen, og da stod der engang i avisen, at nu havde sognerådet i Ulfborg vedtaget at *afbrænde* Over Veje. Det var nu en trykfejl for *afhænde*; men folk trak på smilebåndet og sagde: »Ja, den er såmænd ikke for god til det.« Sådanne huse kom Karl Jørgensen til; men han og Johanne fik et smukt og godt hjem ud af det. »Hvor stor gæld har du så på ejendommen!« spurgte en mand ham. Karl havde ingen gæld; men han indrømmede at han havde også haft 1500 kr. da han købte Over Veje.

I samme sogn startede i halvfemserne *Barbara* og *Eskild Eskildsen* i hans fødehjem midt i heden. *Knudhus* kaldes det efter en høj, som hedder Knudhøj. Huset var i landbrugskrisens tid bygget af hans bedstefar; men afsides lå det, og kummerligt ernærede de sig ved daglejerarbejde. Nu tog Eskild og hans kone fat på at dyrke hede. Her var ca. 40 tdl. land og senere købtes 27 tdl. land mere. Hvert år blev 4 tdl. land taget ind; der blev merglet og drænet. En våd mose blev først uddrænet, og siden kørte Eskild med sin trillebør et lag sand ud på 6 tdl. land af mosen, så den blev lettere at dyrke. I den første halve snes år gik han ud for at tjene lidt rede penge, især blev han brugt ved anlæg af haver og ved plantning; men han forsømte heller ikke at plante hjemme. En prægtig have blev der omkring huset, der virkelig lå som en overraskende skøn plet midt i heden. Da Eskild overtog *Knudhus*, var der to køer og to stude; da hans enke ti år efter hans død overdrog ejendommen til en søn var der 3 heste, 10 køer, ungvæg, 20 svin og 400 høns; det var i 1939.

Vi går til *Nør Omme*, hvor der er opdyrket en voldsom mængde hede og kær. Her købte *Laura* og *Jens Mathis Jensen* i 1909 et lille vinkelsted med en mager ko som besætning. Der var ellers jord nok, men af de 190 tdl. land havde kun de 30 været pløjet. Da gården i 1949 blev solgt var der nydyrket 105 tdl. land, og der var 5 heste og 50, skriver halvtredsindstyve kreaturer i en stor firelænget gård. I sognet har mange gjort en indsats af næsten lige så stor betydning. Det er da ikke sært at heden næsten er forsvundet.

I Brejning døde i 1933 *Erik Kristensen*. Han havde begyndt helt fra bunden af med 30 tdl. land hede, som hans svigerfar overlod ham, da han blev gift. I 1925 afstod Erik og hans kone, Kirsten, gården, som de havde dyrket og bygget, til en søn, og så begyndte de på et lignende stykke hede, hvor en anden søn fuldendte opdyrkningen.

Der var mange flere i Brejning af Eriks slags. *Inger Marie* og *Jens Hu-*

Heden og dens forvandling

Fot.: A. Grønstrup

Nye byggetyper, trelanget gård i Hover.

sted fik i 1880 en hedeparcel af hans fødegårds hede. Her fik de unge bygget et lille stykke hus med plads til dem selv og en ko. Så var de på deres eget og havde foden under eget bord. Det var jo dette, de trængte efter alle de unge, der måtte ud i heden at bo. Han gik på arbejde og fik dog lidt pløjet, så de fik en ko mere. De blev kørende, de udvidede bygningen, og så forsvandt de 40 tdl. land hede. Ja, det syntes så let og ligetil; men han vendte selv hver fure to eller tre gange, kørte og spredte mergelen, inden han kunne så og høste. Hvilken glæde, da Inger Marie bandt det første neg, da det første læs kom hjem, da plejlen kom i gang og rugkærnerne dansede på soldet for første gang. Da de var færdige med at brække den hede op, var arbejdet med den ligesom bleven en nødvendighed for dem. De købte en mindre naboejendom med et godt stykke hede til, og så gik det løs igen. I 1908 afstod de gården til en søn, byggede nye huse på den tilkøbte ejendom og fortsatte der i nogle år, inden de lagde op.

Peder Nielsen købte i 1870 en hedeparcel fra Viftrupgård i Brejning. Han gravede sig ind i siden af en kæmpehøj, hvor han boede det første

år. Så blev han gift med *Johanne Lauridsdatter* og satte nogle få fag hus, hvor de selv kunne bo, mens dyrene blev i jordhulen. Han lånte sin svigerfaders stude til at brække det første stykke hede, så han fik sået lidt rug. En ko i kæret, et par kobbel får i heden og så lidt rug til brød, det var den første betingelse for fremgang, så kunne manden gerne begynde med et bo i en jordhule, det gør ikke så meget. Til den første ko hentede han som vinterfoder et læs grønne tagrør på Holmsland; det var nok ment som tilmad til den daglige lyngration. I mange år var Peder tærsker på Brejninggård om vinteren. Om foråret og om sommeren fyldte han mog og gravede mergel. Som alle hededyrkere manglede han trækraft; men efter nogle års forløb lånte han lidt penge, så han kunne købe et par heste. Nu gav han sig til at køre fragtkørsel og pløje hede. Koen yngede, og huset blev større. Efter 30 års forløb lå der en gård vokset ud af kæmpehøjen med 50 tdl. land dyrket jord og en lille plantage, der senere blev til den kendte *Laugesens have*. Han afstod nemlig gården til sin svigersøn Lauge Laugesen, der på sin vis byggede videre på sine svigerforældres arbejde. Så lagde de gamle vel op efter tredive års slid? Nej, hvor kan man tænkte sådan. Nej, de købte en mindre hedejendom, hvor der var 30 tdl. land og en ko, så gik de og puslede med den stump hede, fik den dyrket og skabte en ny ejendom, inden de lagde op.

I *Hee* satte *Kirstine* og *Niels Samuel Andersen* bo. Han var fra Sverige og hun fra Rindum. De opdyrkede og afvandede 30 tdl. land i Sandal hede, og der skabte de en vidunderlig plet. De købte heden og en gammel lade for 1500 kr. Af laden byggede de deres første beskedne hjem. Mange præmier har disse hededyrkere fået som anerkendelse. *Kirstine* og *Niels Samuel Andersen* fik også mange. Den største anerkendelse var vel »Det kongelige danske Landhusholdningsselskabs« sølvmedalje for landboflid 1924. Tre gange fik de diplom fra »De samvirkende jyske Husmandsforeninger«.

En anden særegen historie stammer fra *No* sogn. Her købte et ungt ægtepar i 1889 en moselod i Hjordmose eller Hjortmose. Manden *Kristian Jensen* (Steiner) stammede fra pottemagerbyen Sorring øst for Silkeborg og konen var *Frederikke Hansen Steiner*, der var ud af en papirmagerslægt fra Lem. Da de kom til *No*, kunne de holde en ko; men det kan en familie jo ikke leve af. Steiner var tækkemand og arbejdsmand, også han måtte låne eller leje trækraft for at pløje. Han kunne betale

med arbejde. Da han fik en ko mere, kunne han bruge køerne i selen. Når der ikke blev kørt for hårdt med køerne, så de ikke blev misbrugt, men måske endda fik lidt ekstra foder som belønning, kunne de godt holde til det. De smukkeste køer, jeg har set, var sådan et koforspand. De var rødbrøgede begge to; jeg kan aldrig glemme det smukke syn. Rene og skinnende og velplejede var de; men de gav jo nok ikke så forfærdelig megen mælk, tænkte jeg. Det var for resten ude på Steiners hjemegn. Steiner begyndte snart at købe flere moseparceller, som han dyrkede, og efterhånden blev der så råd til at få heste. Da han og konen afstod gården var der 40 tdl. land dyrket, og der var en besætning på en god snes kreaturer.

Vi går igen til *Lem* sogn, hvor vi vil begynde med *Chr. Jepsen Christensen* i Lambæk, han var født 1865 og arvede sit barndomshjem, der havde megen hede. Da den var opdyrket, købte han mere jord og dyrkede her 20 tdl. land op. Så købte og dyrkede han 30 tdl. land til. Han havde nu opdyrket 85 tdl. land for sig selv; men samtidig kunne han få tid til at pløje og merge 60 tdl. land for plantningsselskabet »Steen Blicher.« Det var i 1895, han begyndte, og da han solgte gården i 1910 havde han vendt og kultiveret 115 tdl. land lynghede. På de 30 tdl. land blev der bygget en ny ejendom. Han solgte gården til sin svoger og flyttede selv til S. Holmgård.

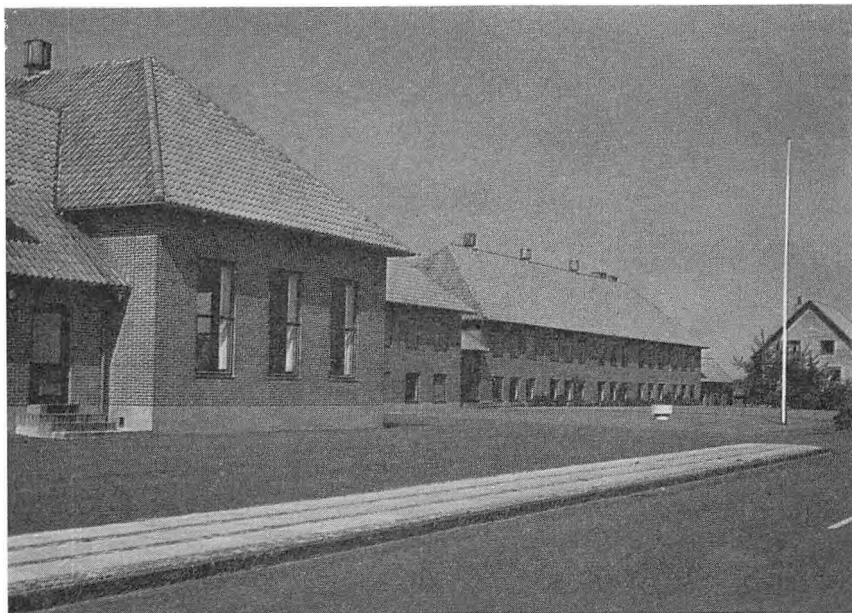
Iver Larsen var søn af en tobaksarbejder i Ringkøbing. Efter konfirmationen kom han på landet at tjene, og der blev han. Blandt andet var han på Voldbjerg mølle og senere på Videbæk mølle som kusk. I 1870 var han soldat, og da han kom hjem af kongens tjeneste, blev han forkarl på Hammelsvang i Ølstrup. Der kom han til at tjene sammen med *Kirsten Lauvidsen* fra Brejning. Efter et par års forløb rejste hun hjem for at lære vævning, mens han blev i tjenesten et år endnu. Så købte han 20 tdl. land med nogle forfaldne bygninger på Vesterbæk hede; han fik bygget et lille hus med stue og køkken og plads til et par køer, og så holdt Kirsten og han bryllup og havde nu eget hjem. Hun vævede, og han gik på arbejde hos Ole Kristensen i Hovergårde. Ved gode naboers hjælp og ikke mindst ved Ole Kristensens hjælp fik de lidt jord pløjet, så der kunne sås rug, og efter nogle års forløb, fik de et par køer mere. Så skete det, at Kirstens lader døde og hendes moder giftede sig nogen tid efter med en enkemand, der havde en ejendom i Nørhede. Han hed-

vistnok Niels Kr. Nielsen og havde i en snes år boet på mtrn. 15 af Holmgård, altså på noget af Holmgårds frasolgte hede. En del år senere solgte Iver sin ejendom i Vesterbæk hede og de flyttede nu til Nørhede, hvor de fik den ejendom, Kirstens moder var flyttet til som Niels Kr. Nielsens anden kone. Det skete i 1884. Her på denne ejendom var der dyrket omkring 6 tønder land, men der var 24 tønder land i hede. Som besætning var der en ko og en kvie og nogle får. Her tog nu Iver og hans kone fat med unge kræfter og nogen erfaring i hededyrkning. Han fik noget arbejde hos Jens Løvstrup i Lambæk mod, at denne skulle gøre hestearbejde i heden, og sådan blev der efterhånden dyrket noget mere jord. Mergel arbejdede de selv op sammen med naboer. Der blev også plantet hegn i marken. Endelig fik Iver i 1894 en hest, en stor skimmel, så nu var han selv kørende, og kunne selv gøre alt markarbejde og dyrke resten af heden. Han måtte også til at bygge, for de gamle huse var for små; de blev lavet om til udhuse og selv flyttede de ind i et nyt og bedre stuehus. Det var på den tid meget eftertragteligt at have et engstykke. Iver fik da også købt tre tønder land i Velling fjordenge. Det lå jo et godt stykke borte; men det affandt han sig med. Han købte også lidt mere hede, så der kunne blive mere agermark. Der var en lille pæn gård med to heste og 13-14 kreaturer, da de afstod ejendommen i 1916 til yngre kræfter.

Om hjemmet fortæller et af deres ti børn: »Jeg husker tydelig den gang, vi var små, om søndag eftermiddagen, når der var vasket op og malket, var vi samlet i stuen, så tog mor prædikensbogen frem og læste dagens tekst og prædiken; der var ro og stilhed, mens dette stod på — ellers skal jeg ikke prale af ro. Og senere, når vi kom hjem efter at have været på højskole, så skulle vi synge af højskolesangbogen. Mor foreslog som regel Bjørnsons »Undrer mig på« eller Grundtvigs »Jeg gik i marken og vogtede får«. — Ja, der var mange. For mor med det vide udsyn og de dybe længsler blev det en nydelse og en oplevelse midt i det daglige arbejde.«

Forfatteren *L. Mylius Erichsen*, Ringkøbing-drengen, der fandt sin død på Østgrønlands ismarker, udgav for tredindstyve år siden en meget stor og smuk bog, som han kalder »*Den jyske Hede*«. Den fremkom netop midt i eller i begyndelsen af den periode af hedens opdyrkning, vi her gennem de mange levnedbeskrivelser har dvælet ved. Sammen med

Heden og dens forvandling

Fot.: A. Grønstrup

Nye byggetyper, Staby sognekård.

en malerven gennemstrejfedede han heden i flere år og gjorde sig virkelig kendt med den og med de forhold, som rådede der. Han kendte også de folk, som boede der og arbejdede. Rakkerne i Dejbjerg og Rønbjerg, tugthusfangerne, som arbejdede med at grave render og huller til plantning, hedebonden, plantøren og skovrideren. Han ville se det hele, både den store ødemark, opdyrkningen og hedeplantagerne.

Og der kom en strålende fin bog ud af det. Om opdyrkningen skriver han således i bogen:

»Nybyggerne danner de dyrkede jordstykker som grønne kiler i den brune lyngslette. Op over skorpede hedebacker rækker snart en plet kartofler, snart en ager boghvede eller en stribe rug. — Men fremgangen bliver kendeligere år for år. Med hver sluttet granbevoksning har egnen fået en eksistensmulighed mere, og med hvert nyt hjem, der rejser sig bliver Danmark et par trofaste slidere rigere. Den fattige husmandssøn behøver ikke at gøre sig til byproletar eller rejse over Atlanterhavet og hente sig skuffelser; er han bare flittig, som han er kraftig, ligger der billig hede nok for hans plov.«

Vi har her set nogle af dem, der tog lat, og især af dem, der havde tiden med sig; men der var mange flere, og de blev ved at komme, så længe der var hede at få til opdyrkning. Vor beundring gælder især den personlige arbejdsindsats, de ydede, mens de sled sig frem.

I mellemkrigsårene skete der en forandring i arbejdet med hedeopdyrkingen. Traktorerne og dybdepløvene kom i gang, og siden 1940 er der ikke pløjet ret megen hede med hesteforspand på gammeldags måde. Nu gælder det ved opdyrkingen at skaffe pengene til arbejdets udførelse; før gjaldt det om at lægge kræfterne i og spare på udgifterne; langsomt gik der med at forberede jorden til den første udsæd. Nu går det hurtigere, og jordbunden får en langt dybere og grundigere behandling. Traktorpløven er grådig, og snart er der ikke mere hede at pløje.

Om hedens særprægede landskab og den poesi, som knyttede sig til de storladne hedelandskaber, siger Mylius Erichsen, hvad vi godt ved, at det var Blicher, som viste os den blomst på heden. Med hedens forsvinden, svinder da også værdier. Det er der ingen tvivl om; men der bliver til gengæld skabt noget nyt, som er godt. De fire-lem slægtled, der i de sidste halvandet hundrede år har pløjet heden og plantet den, har jo vist, at det kunne gøres frugtbart igen, det land, som forfædrene naturnødvendigt, men også tankeløst havde efterladt som udtæret, og som var blevet til hede. Over dette må vi glæde os. Omtrent en halv million tønder land blev opdyrket eller plantet her i amtet. Det er det største landnam, der har fundet sted i Vestjylland, siden man her begyndte at dyrke jord for godt fire årtusinder siden.

Og vi kan se ikke alene de rent praktiske værdier, der er vundet, men også nyvundne værdier i form af større menneskelig lykke, kulturgoder, skønhedsværdier, poesi, om man vil.

Mylius Erichsen kunne også se det; han siger: »Den nøgne hede har sin rige poesi; men også i den sluttede duftfyldte granplantage, i husmandshytternes unge småhaver bag læhegnene, hvor lyngen herskede før, og vinden fejede, gror den poesiers blomst, som vi søger alle vegne og kan finde mangansteds, om vi vil.«

Det er smukt og rigtigt, hvad digteren her siger. Poesi er noget underlig udefinerbart noget, men den er virkelighed for os. Den er med i vor barndoms drømmerier, i vor ungdoms syner og længsler, i manddommens

Heden og dens forvandling

stræben, i forældres syslen med børnene og i vore minder fra en svunden tid. Den kan findes på heden, ved havet, langs en spirende kornmark, i tallenes abstrakte skønhed, i maskinernes duren, i en blomstrende landevejsgrøft, i dagens og arbejdets rytme.

Det var skønt at finde den i Kirstens og Iver Larsens hjem og at øjne glimt af den hos mange andre af hedens trofaste slidere; thi som Aakjær sagde:

Brød skaber ikke vor lykke alene

De bredeste enge

VED JENS BJERG-THOMSEN

Det, der mere end noget andet har karakteriseret det vestjydske land, er uden tvivl de brede engdrag, og hvad dertil hører: åerne og de rørbræmmede fjorde.

Størst betydning havde de vel forhen, før landbruget blev moderniseret med kunstgødning og alt det andet, da var de rigdomskilder for den ellers lidt magre egn, hvor der høstedes hør til vinterfoder, og hvor kvæget hentede mad til fedme og mælk i tørre, kritiske perioder. Herfra dækkedes også gårdenes brændselsbehov, hvad de mange gamle tørvegrave tydeligt fortæller. Gode var tørvene ikke, de var ofte løse i det, og de var også svovlede, men de var brugbare. Og mere forlangte man ikke dengang —.

Senere tabte denne betydning sig en del og spillede ikke længere den helt dominerende rolle.

Men gennem alt dette har engene ligget der gennem hundreder af år og præget den vestjydske egn, og gjort dette lave og flade land med enge og rørskove til noget helt for sig selv.

Engene var et eden i det lidt øde landskab. De repræsenterede skønheden og romantikken. De var eventyret i vort barndomsland og vort ungdomsrig. Og det er her, vi, der af forholdene fik vor boplads i Danmarks andre egne, har efterladt vort hjerte. Alle mine minder fra min barndom og tidlige ungdom i Vestjylland er knyttet så fast til og vævet så inderligt sammen med eng og å og fjord, så jeg i dag ville synes, jeg

De bredeste enge

slet ingen barndom eller tidlig ungdom havde haft, om man pillede alt, hvad dertil hører, ud.

Hvad er det, de skriver om, de folk, der er født på den jord, hvorfra man kan se klitterne, og som har pennen i deres magt. Det er engene — engene, åerne og fjordene. Når jeg læser Johs. Smith, når jeg hører Steffen Steffensens jyske digte i radioen, så sidder jeg og lever min barndom om igen. Det er, som jeg selv var med, det er stemninger så nære, så man næsten håndgribeligt kan følge dem. Det er Vestjyllands sjæl, der lægges blot. Og sådan kan vi »udenlandsvestjyder« netop føle det; for de strenge, der spilles på, går vi selv med dybt i vor barm.

Når jeg tænker på Vestjylland, så har jeg så uendeligt svært ved at tage det materialistiske med, svært ved at vurdere i tønner og traver. Så kredser tankerne om vældige, ubrudte, grønne flader, om blinkende vande og duvende rørskov, om fugleskrig og lærkesang — et kor af lærker — om blæst, der stryger ind så saltmættet, så det næsten gør ondt. Det er det Vestjylland, jeg holder af, mere end noget andet.

Og når jeg mindes det skønneste syn, jeg har set, så tænker jeg hverken på Øernes yndighed eller Østjyllands fagerhed, ej heller på det storslåede fra fremmede lande, men på et syn derhjemme fra diget omkring haven med de vindslidte, forkrøblede, vestlige træer, når solen som en purpur-rød, rund kugle gled ned bag den takkede klitrands over Stadil fjords spejlblanke vand, og de tusinde høstakke stod i engen.

Her har jeg tilfulde sandet Aakjærs ord: — et dugfyldt syn fra hjemmets kålgårdslige opvejer tusind mil i fremmede rige.

Jeg mindes, jeg engang har læst en beskrivelse om Vestjyllands store politiker, I.C.Christensen. Hvor det var, og hvad det drejede om, har jeg forlængst glemt, kun et husker jeg: at der blev udtrykt forundring over, at I.C., da han opgav sin lærergerning og helligede sig politikken, slog sig ned i »den så gudsfornødte egn omkring den vestjyske længdebane.«

Og det må vi vist indrømme, at den, der kun kender landet fra kupevinduet, let kan få det indtryk, at der er trist og kedeligt. Men I.C. kendte Vestjylland og vidste, at der netop herovre fandtes pletter, der stod Vorherre betydeligt nærmere, end man finder det noget andet sted. Og han kendte også fuldt ud den rekreation og hvile, der var at hente derude for et træt sind og et fortravlet menneske. Helt op i hans høje

alder kunne man træffe ham i engene og langs åen med bøsse og fiskestang.

Mit barndomshjem lå så at sige midt i engene. På en regulær tange af agerjord, der skød sig ud i engdragene. Alle vore marker stødte ned til eng, mod syd, mod vest, mod nord. Og i engene flød åerne, Vonå, stor som en flod, Mølleåen, der gik i bugter og sving med høl ved høl, hvor gedderne lurede, og Heager bæk gik langs gamle, delvis tilgroede tørvegrave med hængedynd og flægbuske, med blæksort vand og trommende bekkasiner over.

Det var ikke så sært, at alt det hernede drog os drenge, og det blev her, vi tilbragte så at sige al vor frihed. Her var jo spændende ting indtil overflod. Vi fiskede aborrer i høllene, de var små, men hvor de smagte, stegte med persillesovs og nye kartofler. Vi stangede ål, og de var også små, men alligevel — Jeg har aldrig fået ål, der smagte som de, jeg fangede som dreng, de havde en smag, jeg altid savner, når jeg nu engang imellem spiser blanke ål herude fra Kaløvig. For de er fade i smagen — hjejn, som man siger i Vestjylland — det er som at stikke tungen ud af vinduet. Engang imellem serverer jeg vestjydske ål for østjyder ude i min jagthytte, og der kender jeg igen den gode, vante smag. Men østjyderne rynker på næsen — de er mudrede, påstår de —. Hvad ved jeg — kun dette, at sådan mener jeg nu, ål skal smage.

Her nede har jeg også haft en af mine allerstørste oplevelser. Det kan risle mig ned ad ryggen endnu af spænding og græmmelse, når jeg tænker på det. Jeg havde en laks på krogen.

Ude hos Valdemar Lange havde jeg købt en fiskestang. Den kunne skilles ad og kostede med messinghjul og line 8 kr. Det var en svimlende sum for en dreng i de dage, da en almindelig bambusstang, som vi ellers brugte, kostede 35 øre, jeg syntes, det var dyrt, men Lange trøstede mig med, at bare jeg havde fanget en eneste laks, så var den betalt. Herom havde jeg dog ingen drømme, for der gik ingen laks i mit fiskevand. Men det kunne altså ske. Og det skete dagen efter.

Det var en tidlig og bitterlig kold forårsdag, jeg sad ved åen og medede, men der var intet, der ville bide. Det var jeg sådan set forberedt på, men de nye grejer skulle jo prøves. Det var i et af de allerstørste høl-ler, hvor strømmen gik dybt under hule brinker. Jeg havde siddet længe, så jeg var ved at opgive det hele — ikke den usleste aborre lod sig friste

— og så skete det. Den røde prop forsvandt som et lyn i dybet, og snøren skar som en kniv igennem vandet.

Og jeg var ganske uerfaren med fangst af den slags fisk, jeg anede jo heller ikke noget om, hvad det var for stort og ædelt bytte, jeg havde tag i. De små aborrer landede vi en flot bue højt over hovedet og langt ind i engen. Jeg prøvede det samme her. Det kostede min nye stang, den knækkede som en tændstik i den yderste sammenføjning. Så greb jeg snøren med begge hænder og drog af al min magt, det var som at trække i et genstridigt får. Men helt ind under fødderne på mig fik jeg den da. Der lå den store, sprællende fisk med den brede, sølvglinsende side og piskede i vandfladen, og så skulle den løftes det sidste stykke. Men det var mere, end grejerne kunne holde til, snøren brast — et plask, og så var det forbi.

Det var en slagen og forpustet knægt, der sad på bredden og stirrede fortabt og grædefærdig i de kolde vande. Og nætterne derefter var fulde af onde drømme —.

Men det var ikke alene i fritiden, vi drenge var i engene. For hernede passede vi jo også høvderne.

Det var før løsdriftens tid. Kvierne skulle flyttes og vandes. Og når høbjergningen var ovre, var køerne i engene hver eftermiddag.

Hver dag, når middagssøvnen var forbi, drog vi afsted med dem. Dengang sov man middagssøvn fra 12 til 2. Arbejdsdagen var nemlig lang, vi begyndte kl. 5 om morgenen og sluttede kl. 8 om aftenen, når aftenmalkningen var forbi, så der var brug for søvn og hvile midt på dagen. Vi drenge fik bare ingen hvil, vi tilbragte middagene ved åen, badede eller fiskede. Det var derfor heller intet under, at det kneb at komme op om morgenen.

Somme tider nu, når jeg ligger og drages med søvnløsheden, kan jeg blive helt misundelig, når jeg tænker på, hvordan man dengang sov som en sten, blot man lagde hovedet mod puden, og på, hvor rent vidunderligt søvnig, man dengang var, når man halvt bevidstløs ramlede over i stalden og begyndte malkningen. Der kunne det ske, man slumrede ind ved den varme koside og tabte spanden —.

Det var nu ikke alene os, der var søvnige, når dagen begyndte. Det gjaldt alle. Jeg husker jo historien om hin hæderværdige bondemand derovre, der hver morgen, når han kaldte på sine piger, stillede sig midt

i døren og sagde: — Maren å Sine, no ska I op. Og så tilføjede han: — Åh, kom no, mens a se'er o et —.

Den slags gik jo ikke nu til dags. Men skam få den, der bare vil antyde, der her lå noget underfundigt bag. Det var den rene nødvendighed.

Nå, det blev et sidespring. Altså, hver dag, når middagssøvnens var forbi, fik man 20 køer i et koppel, 4 og 4 bagefter hinanden, og så gik det ud i engene.

Egentlig var det alt for stor en opgave for sådan en knægt, at skulle regere og holde styr på sådan et koppel køer. I reglen gik det godt, men jeg husker da tilfælde, hvor koblet gik i en af grøfterne, og flere sad i bløde, eller hvor det hele endte i flugt og vild opløsning. Så stod man der afmægtig og tudbrølende —.

Heldigvis var de fleste køer skikkelige og gik som diciplinerede soldater i geledet, men der kunne være enkelte imellem, der ikke var til at stole på, som kunne volde uorden og hitte på alskens ballade. Vi havde sådan en broget djævel — Mett-Mari — hun har kostet mig mange tårer og lært mig mange stygge ord —.

Når køerne så var sat i en lang række i engen, så skulle de blot flyttes 2 til 3 gange i løbet af eftermiddagen, og så nød vi friheden imellem. Løb sammen med de andre hjorddrengene, Peder i æ Møll og Johannes i æ Brohus, fiskede og badede, tændte bål og stegte aborrer, spiste klemmer til og havde det dejligt.

Eller man gik selv på opdagelse. Der var tusind ting at kigge på for en nysgerrig knægt, blomster, man ikke kendte, fugle, der skulle studeres, humleboer, der kunne suges honning af, og meget andet.

Først om foråret var engene gule af kabbelejer, og engblommerne stod i klynger, den blomst er næsten forsvundet nu —. Så blev de hvide af engkarse, og ind imellem lyste de lilla trevlekroner. På sure strækninger kunne de bølge af kæruldens hvide vattotter, og nede langs åen groede bukkeblad og kragefod. Der var krebseklo i åen, den underlige blomst, der de 10 af årets måneder opholdt sig nede på bunden, kun i blomstringstiden steg den op i overfladen med sin hvide, trebladede blomst. Derude stod også pilblad og rokkede i strømmen og gule åkander på lange, lange stængler. Der kunne dufte sødt af mjøldurt fra grøftekanterne og gul frøstjerne, der groede mellem rørene.

Ved aftenstid skulle køerne så kobles igen og hjem, men først skulle de

De bredeste enge

Fot.: Hjerø-Flomson

Rørdrum med unge.

vandes ved åen, så var man fri for at »slå vand op« derhjemme — de utallige spandfulde, der ellers skulle til, fra den gamle, bregnegroede vippebrønd i gården. Man holdt 50 m. fra åen og slap køerne 4 ad gangen. Og engbunden gyngede som et lagen, når de tunge køer i trav styrtede mod det læskende vand.

Jeg havde den vane om foråret, da jeg var ung, at stå op søndag morgen før dag og gå en lang tur ud over engene, ned over Vonåen og ud over Hwolmbokjar. Her kunne man gå i timer over ubrudte, grønne flader, bare gå og gå, ene i naturen uden at træffe et menneske, der var bare fugle og en enkelt ræv eller lækat i ny og næ. Og aldrig har jeg nydt naturen så intenst som på disse ture, derude blev grunden lagt til alt det, jeg senere kom ind i.

Engene var først og fremmest fuglenes rige. Her nikkede blichønen rundt i de lavvandede fjordvige og havde reder i rørene, høje reder, så æggene kunne ligge tørre, om vestenvinden skulle presse vandstanden op, og med fintbyggede platforme op ad siden, så hønen let kunne vandre op og ned. Øverst i keglen lå så de sortprikkede æg. Samme sted som blichønen lå de store lappedykkere og udførte deres mærkelige parringsceremonier.

På knolde og forhøjninger i engene havde bruskokkene deres skoggerpladser, de kom år efter år til det selvsamme sted. Jeg har konstateret, at enkelte af disse pladser er besøgt endnu mere end 40 år efter, selv om engene er forvandlede, og bruskokkenes antal er svundet meget ind. Så trofaste er fuglene mod deres yndlingssteder.

Herude gik også de store kobbersnepper på de lange ben. Den rugede talrigt derude, og den er der heldigvis endnu. Den hører de vestjydske enge til og findes kun her med de enkelte undtagelser, der bekræfter reglen. Og man hørte den overalt, dens livsglade vitte- vitte- vitte ud over det hele, eller dens jamrende klage, om man kom reden for nær. Den fugl kan klage sig som ingen anden.

Og rylerne løb pyldrende og parvis rundt, tillidsfulde med det mørke brystskjold. Den er sjælden som dansk ynglefugl nu. Klirerne larmede og viberne slog i volter om ørerne på en, dens reder lå overalt derude.

Inde i de lave, vandfyldte partier lå ænderne, gråender især, farvestrålende skeandriker, blåvingede atlinger, og en eneste gang har jeg fundet krikandens rede.

De bredeste enge

I det tidlige forår og det sene efterår stod gåseflokkene her, tusinder af sædgæs, om foråret også en del kortnæbbede, grågåsen var derimod yderst sjælden, og det samme gjaldt blisgåsen med det sortvatrede bryst. Gåseflokkene kunne dengang snadre græs-bunden i engene op, så det lå i et pløre efter dem.

Jo, der var skønt på engene, særligt da i forårstiden.

Men der var jo også arbejde derude – slid – men sliddet var skønt.

Når forårsarbejdet i marken var gjort, kom tørvegravningen. Først blev der afsat en balke ind til graven, hvor man skar i fjor, og den skulle være temmelig tyk, så den kunne holde til presset af vandet i den gamle grav. Ellers slog graven bunden op, som det hed, og det var en værre redelighed, så måtte man begynde forfra. Derefter skulle overjorden fjernes, op imod 1 m. af det fedeste blåler – klæg – og klægblandet mor. Så først kom den rene tørv, der lå på sand. Nede på sandbunden stod graveren med sin tørvespade og stak tørvene op til en, der stod i den første udgravning, og han satte tørvene på brædt, en vognfjæl, der lå på brinken. En kørte ud, og det var drengearbejde, og en læssede af og satte tørvene på kant i lange rækker, mens endelig en til stadighed var beskæftiget med at fjerne overjorden. Det var i de dage, da der endnu var folk på gårdene –.

Og jeg kan huske fra min allerførste drengetid, at der altid var en særlig fest og kolorit over disse tørveskæringsdage. Det var jo i de helt gode, gamle dage, da en pot brændevin kun kostede 27 øre, og dengang havde man under tørvegravningen »skægmanden« med – det var en 8 potters lerdunk. Og det var ret ofte, at manden i graven, der havde det hårdeste arbejde, måtte have »skægmanden« derned for at styrke sig. Jeg mindes, at tørvegravningen altid foregik under megen latter og godt humør, men aldrig at her var tale om nogen form for fuldskab.

Siden blev tørvene så vendt og stakket, man så overalt i engene de sorte tørveskruer.

Så oprandt høbjergningstiden, vel nok den travleste tid dengang. Og så det var slid, men det var også dejligt slid, måske fordi, det altid foregik i sommerens skønneste tid og nødvendigvis altid i godt vejr.

Først blev engene slået. De høje enge med maskine, der næsten altid havde en langbenet, nikkende stork bag efter sig til at hapse de springende frøer – dengang var der storkereder på mange af sognets gårde,

mit hjem havde sit par gennem hele min barndom og ungdom, og nabo-gården havde sit —.

Men alt det, der kaldtes æ underland, skulle slås med le. Og det kunne høres vidt omkring i de stille morgener, når leerne blev strøget. Æ underland var lave partier ud mod åen, de var ganske moradsagtige, og her kunne ingen heste færdes, de gik uvægerligt i til bugen, om en eller anden letsindig og vel sagtens lidt halvdovent karl vovede sig for langt ud med maskinen. Så var det et arbejde med at få hestene bjerget, de blev underligt døde i det, når de først mærkede, de sad fast, og de ville slet ikke tage på sig selv. Ofte måtte der et andet spand til for ligefrem at trække dem op. Tit kostede det også en knækket maskinstang. Og det var meget drøje ord, der faldt til den formastelige, der havde forvoldt balladen.

I æ underland stod der ofte direkte vand, og der var så blødt derude, at vendte man en rive op og stak skaftet ned, gik den igennem lige til tænderne som igennem smør. Borede man en nøgen fod gennem plantevævet foroven, var der slet ingen bund at mærke, det var underligt og meget spændende. Herude groede kun bukkeblad og padderokker, og de skulle rives sammen i det blanke vand og bæres drivvådt ind og strøs på den tørre eng.

Siden skulle høet »hverres« og stakkes. Så rejste der sig stak ved stak over fladerne. Og sådanne dage kom vor mor i engen med »æ attemejsmeldmacl«, der blev spist i en duftende høstak, og som altid var lidt ekstra god.

Der var i det hele taget en stemning over høbjergningen, som der slet ikke var over høsten, den mindes jeg kun som surt slæb og værkende ryg —.

Sidst kom så indkørselen med brede, duvende læs over hullede engveje. Det var yderst spændende at få lov at køre med på læsset — og det fik man kun, hvis dette lå særligt fint, ellers var det farligt, og så fik vi kun lov at køre med på det sidste lille stykke, når man var nået den faste kommunevej. Alligevel fik man sig af og til en flyvetur, når læsset væltede. Det fine, glatte enghø havde let ved at skride, og fik læsset først slagside, skulle der ikke stort hul til for at tippe det.

Da kom der ved aftenstide karavaner af hølæs fra engene, spand efter spand, ofte med to læs efter sig. Der var folk helt inde fra nabosognene,

Fot.: Bjerg-Thomsen

Rørhøgen mader sine unger.

der havde engskifter derude, og de skulle altid have to læs med sig hjem.

Da duftede der af hø over den ganske egen — en livsalig duft —. Den drev fra engene, den slog ud fra de åbne porte, fra læssene og fra de tabte totter på vejen. Det var årets herligste tid.

Når så efteråret og vinteren kom, var engene ofte oversvømmede. Først var udløbsforholdene i Ringkøbing fjord så elendige, så vandet hobede sig op derude. Senere, da kanalen ved Hvide Sande kom og var vokset til at gab gennem klitterne, kunne sydveststormen sætte vandet ind, så alt blev et frådende hav. De boede vi på en odde midt i vandmasserne.

Dette kunne ske så tidligt på efteråret, så kreaturerne skyndsomst måtte bjerges, og det kunne være så voldsomt, så lavtliggende gårde blev omskyllet. Et sted sejlede træskenen, kattene drak mælk af, oppe under køerne, da folkene kom op om morgenen.

Men også det var jo såre spændende, måske mest fordi vor skolevej ved

Voldbjerg Mølle da blev oversvømmet, så vi måtte køres over, ofte med en vandstand så høj, så den stod op i vognbunden til os. Det kunne komme så pludselig, at alt var normalt, når vi gik til skole, og så var der en halv meter vand eller mere over vejen, når vi skulle komme hjem. Bedst var det selvfølgelig, når vandet stod så højt, så færdsel var umuligt og dermed også al skolegang —.

Ved vintertid, når vandene frøs til, var der herlige skøjtebaner derude, og i engene var de ufarlige. Man var jo ellers ikke så rolige, når vi løb på åerne eller fjorden, hvor strømmen kunne lave våger —. Så kom træskøjterne frem — ægte hvolmboskøjter —.

En gang kom oversvømmelsen om sommeren, det var vist i juni. Da steg det salte vand pludselig og for første gang ind over engene, der før var ferskvandsprægede.

Og det var et sørgeligt syn, der mødte en, da vandet forsvandt. De før så grønne enge lå sorte, som var de svedne af ild. Det år havde vi kun 8 læs hø derhjemme, hvor vi plejede at have det tidobbelte, et år endda 104 læs. Og der gik år, før avlen igen blev nogenlunde, for engene skulle jo skifte plantevæksten. Ferskvandsgræsserne døde, og marskgræsserne kom, men det tog sin tid.

Hvad der vist mest gjorde indtryk på mig ved den sommeroversvømmelse var den bræmme af fugleæg og druknede fugleunger, der drev ind, og gedderne, der var søgt helt op i grøfterne ved markerne, hvor de nu lå kvalte af saltvandet med bugene i vejret.

Dengang løsnede der sig også store blokke af mor fra fjordbunden og drev ind over engene, hvor de måtte køres væk og strøes ud. Der var gårde, der havde op mod hundrede læs at køre væk.

Det var altså ikke alt i engene, der var idyl, men det var kun fordi, uforstandligt menneskeværk spillede forstyrrende ind.

Vestjyllands rørskove er et kapitel for sig, ikke mindre spændende end engenes. Her skal fortælles om et terræn, der har været mig kærere end noget andet, Vest Stadil fjord, Nordeuropas største rørskov.

Som bekendt var Vest Stadil fjord oprindeligt en fjordarm, der fra den egentlige Stadil fjord skød sig nordpå lige inden for klitrækken. Her kom for ca. 100 år siden et engelsk selskab, de fik lov til at udtørre denne fjordarm og begyndte at bygge dæmninger og grave kanaler, og området

De bredeste enge

blev pumpet delvis tørt. Men det var et arbejde, der ikke slog an. Man prøvede at dyrke i det vundne land, men det var gnistrende hvidt havsand, ploven vendte op, og sandflugten hærgede derude og fyldte de nygravede kanaler. Så opgav man dyrkningen, og tagrørene bredte sig. Det blev til skove af tagrør, tusinder af tønder land, og ned i dette rørrige lå der rester af den gamle fjord som større og mindre vandområder: æ Sønderdyp, æ Melddyp og æ Nardyp —. Det var uden tvivl et af landets ejendommeligste og mest særprægede områder, vildsomt, ufremkommelig og fredfyldt.

Herude har jeg haft den lykke at måtte færdes det meste af en lille menneskealder, og her havde jeg mit fristed på jorden. Jeg kom her og boede i min lille stråttækte hytte på alle årets tider og i al slags vejr. Jeg kom her i forårets lyse timer, når al ting groede, og fuglestemmemnes kor slog ind gennem den åbne dør, når alt var et myldrende liv — i sommerens sol, når Loke såede havre ud over vidderne, så det flimrede og dansede, mens alt liv lå stille. Om aftenen bryggede mosekonen og lagde sit tågesløv over det hele, mens landet indenfor ligesom løftede sig som en luftspejling. — Og i efterårets pibende storme, hvor rørene lå flade og bølgende under vindpresset, og vandene piskede med skum, mens trækfuglenes flokke kredsede rundt for at søge et læsted at ligge på. Eller i vinterens tid, når det frøs, så det knagede fra de tillagte dyb, og klitterne stod som hvide kegler under sneen, og skarpe skygger trak konturerne op derude, som man ellers ikke så det. Da var de glade stemmer forstummet, kun svanernes sang lød gennem nattens stilhed, og ræven glammede over ødet, mens havets aldrig stilnede buldren stod som en dæmpet undertone for det hele.

Og af havets sang kunne man skønne om vejrets karakter.

— Æ haw lyer så møj, kunne min nabo sige, — så foer vi tøj.

Og det slog aldrig fejl.

Herude kunne ingen af hverdagens besværligheder og livets bekymringer nå mig, her formåede jeg at koble helt fra, at lægge alt bag mig, og hvor trænger vi mennesker til sådan et sted i vor forjagede og nerve slidende tid.

I rørskovene rørte sig et liv uden lige, men det var skjult og utilgængeligt for de fleste. Mange af beboerne her førte et liv i stilhed og ubemærkethed.

Det gjaldt selv så stort et dyr som odderen. Vi så den ikke og hørte den ikke i al almindelighed. Men den var der, det afslørede sneen, når det var vinter og sporsne, og man kunne gå overalt derude på isen. Da kunne man læse meget om odderens liv og færden i sneens billedbog. Om hvordan, den var en vagabond, der færdedes vidt omkring. Den kunne opholde sig nogle dage på et sted for næste dag at være 5 til 10 km. derfra, og så kunne den pludselig atter være tilbage på den gamle plads.

I almindelighed er odderens bo en hule ind i brinker med indgangshul under vandet, skjult for enhver. De gamle odderjægere gik ud i de tidlige morgener, når der var rimfrost. Odderen lå oftest lige under græssværet, og den udviklede så megen varme, så der var en optøet plet, hvor den lå. Her jog de gamle så odderpiggen ned og spildede den.

Men ude i fjorden, hvor der ingen brinker var, byggede den reder af rør i tætte rørbevoksninger med vand i bunden. Det var bare en stor rørbunke med en hule i midten, hvor den kunne ligge tørt og lunt. Fra hulen gik indgangen lige ned i vandet, så den ganske uset kunne forsvinde, om noget mistænkeligt skulle nærme sig, så den var nærmest helgarde ret her.

Der er det mærkelige ved odderen, at den får unger på alle årets tider, i almindelighed har vilde dyr jo deres ganske bestemte yngletider, der næsten altid er knyttet til foråret, til den tid, det er lettest at finde god og rigelig føde. Det sidste er altid sikkert, det første kan afvige fra reglen. En fugl som korsnæb har f. eks. sine unger i vinterens hjerte, i februar. Og samtidig kan man også finde egernets unger. Det kan synes mærkeligt, men det er det ikke. For netop ved den tid åbner koglerne sig og disses frø er let tilgængelige. Og disse frø er netop de vigtigste fødeemner for nævnte.

Odderens spisekammer er velforsynet hele året. Der er lige så mange fisk om vinteren som om sommeren, så odderen behøver ikke at tage hensyn til dette, den kan få unger nårsom helst.

Ligeså med pelsen. Mens andre dyr skifter forår og efterår og optræder med tynd sommerpels og tyk vinterpels, så har odderen brug for en tæt og lun pels året rundt, der kan holde kulde og fugtighed ude. Den skifter hår tid efter anden, så der er ingen nævneværdig forskel på sommer- og vinterdragt, og bælgens er altså god hele året. Det er i det hele taget et mærkeligt dyr.

De bredeste enge

Fot.: Jens Bjerg-Thomsen

Røysangere ved deres rede.

Der var også masser af ræve derude, de frådsele i mosegrise og blis-høns, toldede af egnens hønsebestande. Der var ilder og lækat, og en enkelt gang har jeg set fod af mår der.

Og mærkeligt nok kom der i de senere år en ret stor bestand af råvildt i rørskoven. Det begyndte med, at vi så et enkelt stykke, og det var en hel sensation. Så viste der sig rå med lam, og i de senere år så man dagligt råvildtet, de gik overalt, somme tider i flokke på op mod en halv snes stykker.

Men det er for resten noget, man har set andre steder fra, at råvildtet, hvor der er fred og ro, kan udvikle sig fra skovvildt til slettevildt. Man ser det således på Statens hede i Borris og i Vildmosen.

For fuldstændighedens skyld kan det også lige nævnes, at kronvildtet også af og til viste sig derude, men det var dog kun strejflere.

Først og fremmest var Vest Stadil fjord dog fuglenes paradys, et sted, der for sin fuglerigdom var kendt langt udover landets grænser. Og i særlig grad var sumpfuglene jo talrigt repræsenterede her.

Terrænet husede således i sin tid de sidste rester af den danske rørdrumbestand, et par eller to var alt, hvad vi engang havde tilbage. Man regnede vel dengang med, at rørdrummen helt ville forsvinde fra dansk natur, men sådan gik det heldigvis ikke. De få par yngede og bredte sig. Der blev små bestande andre steder, på Als i Miang sø og Ketting nor, i Vejlerne i Hanherred, Maribo samt spredte forekomster enkelte andre steder. De fleste fandtes dog stadig i Stadilfjordområdet med tilstødende arealer som Røjklit sande og Røjklit sø.

Hvor mange, der var, kan ikke siges med bestemthed, men jeg har en stille forårsaften prøvet at optælle paukende hanner og fik lokaliseret 25 forskellige. Samme år fandt jeg på et ret begrænset område ikke mindre end 6 reder med æg. Deraf kan man dog ikke udligne, at når man finder 6 reder på mindre end en tiendedel af terrænet, må der være 60 par i det hele, for rørdrummen er om ikke koloniruger så dog øjensynlig selskabelig anlagt. Hvor der var een rede, var der næsten altid flere, og så var der store bare pletter, hvor der ingen fandtes.

Når man lå en forårnat i hytten, kunne man høre rørdrummens pauken både her og der, 5 til 6 forskellige kunne man høre herfra, det gav sommernatten en ganske egen stemning, der hørte disse lokaliteter til. For første gang i de år, jeg kan huske, har jeg i år ikke hørt rørdrum-

Fot.: Jens Bjerg-Thomsen

Bynkefugl.

mens pauken over de vestjydske terræner. Og i hvert fald for mig manglede der noget væsentligt.

Til de egentlige sumpfugle hører i særlig grad vandhønsene. De var repræsenterede derude med alle danske arter: Blishøne, rørhøne, vagtelkonge, vandrikse og plettet sumphøne. De første arter så man, de andre førte så skjult en tilværelse, så kun stemmerne røbede dem. Højest så man et glimt, som en rotte, der smuttede over stien i rørene foran en. Den sidstnævnte har jeg kun set en eneste gang. Men deres stemmer var en fast bestanddel af sommernattens kogleri.

Den stemning, der omgav en herude en lun og tidlig sommernat, var ubeskrivelig. Først havde man havets sagte tone som bund for orkestret, så sivsangeres kor, en jubel fra tusind struber ud over det hele og lydende natten lang. Men der var også et andet kor, der var ved at tage tonen fra sivsangerne, det var strandtudsernes.

— Hør hur æ frøer tår o —, siger de derude.

Det var nu ikke frøer, men den lille kønne strandtudse med den gule stribe hen ad ryggen, den, der ligefremt kan rende så hurtigt som en

mus. Tudsernes sang kan vel ikke måle sig i vellyd med sivsangerens, og dog — den er i hvert fald lige så hyggelig og stemningsfuld. Den kan være høj og vedholdende, men den kan også stige og falde, stige og falde og helt holde inde. Så pludselig tager den fat igen med en kraft og udholdenhed, som havde de bare trængt til dette lille pust.

Der må være mange af tudserne, skønt man næsten aldrig ser dem. Jeg har mange gange prøvet at liste mig ind i koncertsalen for også at se lidt af sceneriet, men det er aldrig rigtigt lykkedes mig. Man kan være så nær, så man synes, det synger rundt omkring en, men man kan intet se. Og så er man pludselig alt for nær, i et nu forstummer sangen. Man aner måske en stille bevægelse i vandet her og der og styrter til, men det er sjældent muligt at fange bare een af de små skrålhalse, de er som sunket i jorden.

Op over dette kor løfter så solisterne deres stemmer. Blishønsene skriger rørhønen gypper, vagtelkongen snerrer — engsnarrer kaldes den også — og alle de øvrige falder i med. Man kan høre lappedykkernes mærkelige gokken og ændernes hyggelige rappen, og rørdrummen støder hult og trolddomsagtig i basunen.

Det kan godt blive småt med søvnen sådan en nat, man bliver mere og mere vågen af at lytte — og sådan set er det også synd at sove —.

De fugle, der var mest karakteristiske for fjorden her, var dog kærhøgene.

Dem så man overalt i det tidlige forår i volter og sving højt mod den blå himmel i deres fantastiske parringsflugt. Først hørte man et underligt skrig, og kort efter det samme igen. Så skulle man til at kigge. Og højt deroppe kredsede en fugl på lange, brede vinger og lavede de mærkeligste manøvrer. Den vendte og drejede, så man snart så dens bug og snart dens ryg, den steg så højt, så man næsten ikke kunne se den, så foldede den vingerne halvt sammen og faldt som en sten for atter at stige, om igen, og om igen. Og hver gang, den faldt, kom skriget. Det var rørhøgehanen. Hunnen sad et eller andet sted i rørene, forhåbentlig duperet af sin kække bejler —.

Og senere på året så man den i lav og dinglede søg over rørene, snart med en tot rør i fangerne, materiale til reden, snart med en blishønekilling til ungerne.

Rørhøgen var dog ikke så talrig som den mindre repræsentant af kær-

De bredeste enge

høgegruppen: hedehøgen. Den er forholdsvis ny som dansk ynglefugl, den er kommet sydfra og har bredt sig stærkt i Vest- og Midtjylland. Den er slankere og elegantere end rørhøgen, dens han er lyseblå, mens hunnen er brun, den sidste kendes dog let fra rørhøgen på sin hvide haleplet.

Også den blå kærhøg var almindelig her, den ligner hedehøgen til forveksling, den eneste forskel er, at hedehøgehannen har et sort bånd i vingen, der tydeligt ses, når den flyver. Forveksling behøver dog ikke at finde sted, for de var der aldrig samtidig. Blå kærhøg kom på trækket nordfra i oktober og kunne være der hele vinteren, hvis denne var mild, for atter at forsvinde i det tidlige forår. Og hedehøgen kommer meget sent om foråret, er der kun i yngletiden og trækker væk igen meget tidligt om efteråret, eller rettere sidst på sommeren.

En anden karakterfugl var moseternen – blåternen – den er speciel vestjyde. Den havde sine ynglekolonier flere steder på hængedynd eller mellem bukkebladene. og den var altid på færde langs kanalerne, hvor den snuppede vandinsekter i overfladen, eller den svirrede over rørene på myggefangst.

Der var bynkefugl og rørsanger, digesmutte og rørspurv, gul vipstjert og engpiber. De sidste måtte ofte lide den tort at være plejeforældre for en forslugen gøgeunge. Jeg så engang en sådan sulten rad, der sad og skreg på føde, og den blev stopfodret med lige stor ihærdighed af to hold plejeforældre, både guldvipstjarter og engpibere.

Og så var der svanerne. Knopsvanerne, der med årene blev yderst almindelig ynglefugl derovre. Det er en fugl, der temmelig uforskyldt er lagt for had blandt jægere, fordi de udendvidere overfører de halvtamme svaners unoder i de »overbefolkede« parker til vildsvanerne. Det må imidlertid ikke glemmes, at vore vilde svaner pynter mere i det danske landskab end nogen anden fugl. Og når jægere af og til vil give svanerne skylden for andebestandens tilbagegang, så er det skud i tågen – hellere skulle de gribe i deres egen barm.

I oktober kom så yderligere de store flokke af sangsvaner og de små pyntelige pibesvaner, der kunne være tusinder af dem. Da kom der også flokke af snespurve, man så dem hvert eneste år. En enkelt gang har jeg også set en stor flok bjerglærker med det sortgule hoved og den lille dobbelttop, der ligesom danner ører.

Af andre sjældenheder kan nævnes stenvender, odinshane og pomeransfugl. Hvert år så vi fiskeørn derovre, og både hav- og kongeørn har vist sig.

Jeg har flere gange truffet den meget sjældne turteldue, ikke at forveksle med dens nære slægtning, tyrkerduen, der jo er ved at være almindelig i Vestjylland. En gang så jeg den en sommer igennem under forhold, der meget kunne tyde på, at den yngede i en tilstødende plantage, den er fundet ynglende ganske enkelte gange her i landet.

Det ville være ganske urimeligt at skrive om terrænet herude uden at nævne planterne. Var fjorden et paradys for ornitologer, så var den det ikke mindre for botanikere. Der var et væld af sjældenheder der.

Ved forårstid bølgede det sjældne festgræs langs dæmninger og grøfter. Herude var krebseklo og hestehale, mærke og gifttyde, angelik og baldrian. Der var klokkelyg og timian og blå ensian på de lidt større pladser, der var strandbo og ravnepod, de små, bitte ting, man oftest overser —.

Ude i vigene stod den blegblå lobelia og strakte hals med de fine blomster hævet op over vandet på de ranke stængler fra bladrosetten på bunden. Der kunne være gult af blærerodens gule orkideblomst, og de to andre insektædende planter var selvfølgelig også derude. De hvide åkander kunne dække overfladen på store områder, og alle de andre vandplanter som skeblad, vandrøllike, frøbid, og hvad de ellers hedder, var der.

Der var pletter med liden vintergrøn eller sommerkonval, og bregnerne havde to fornemme repræsentanter, den ganske lille slangetunge og den store kongebregne. Den sidste skal ifølge skriften slet ikke findes på disse breddegrader, ikke desto mindre var den der, jeg kendte i hvert fald tre store blokke af den ude mellem rørene. Blot for at nævne lidt af mangfoldigheden —.

Alt det herude var en verden helt for sig uden sidestykke i dansk natur, en rigdom, der godt nok ikke kunne gøres op i penge. Men fjorden og engene har præget egnen her og givet den sit absolutte særpræg, der i hvert fald for mig har gjort den til en af vort lands skønneste.

Jeg bor til dagligt i det yndige land, hvor de brede bøge står ned til den salte strand. Går jeg ud af min bagdør, står jeg i skoven, og ad min fordør er jeg ved stranden. I min have kan jeg høre både suset fra år-

Fot.: Jens Pjerr. Thomsen

Rugende hættemåge.

hundrede gamle ege og bølgeskvulpet mod strandbredden, jeg kan fra mine vinduer se ud over den blå vig, hvor den gamle slotsruin hæver sig udenfor i majestætisk væld. Og mod sydøst ligger Mols med sine »bjerge«, tavlede sorte og grå eller grønne og gule, alt efter årstiden.

Og alle, der kommer her, siger uvægerligt: — Hvor er her dog skønt —.

Og det er her så sandeligt, jeg nyder det da også i fulde drag. Men jeg kender nu alligevel noget, jeg holder mere af.

Jeg har en fætter herude, der ligesom jeg er barn af de vestjydske enge, og vi kan blive så inderligt enige om, at skoven er skøn, når den står i sin lyse forårsdragt i maj — men — den er nu alligevel ingenting imod engene —.

Jeg er heller aldrig nået videre herude, end at jeg endnu efter over 25 års forløb, stadig føler mig som en slags gæst herovre.

Men når jeg sidder i min vestjydske hytte under klitterne og lytter til havets sang, til fuglenes stemmer eller blæstens hårde sus, når jeg vandrer en forårsdag i en vestjydske eng under lærkesang, i sol og frisk luft, da har jeg, og kun da har jeg den livsalige følelse, at *nu* er jeg hjemme —.

Der ude ligger mit Vestjylland, det jeg altid drages imod og længes

efter. Det er ikke sognet derude — absolut nej —. Det er heller ikke befolkningen — for der er flinke og brave, og mindre flinke og mindre brave mennesker overalt i vort land —. Og det er med skam at melde heller ikke gården, hvor min slægt har levet —.

Mit Vestjylland, der har bundet mig uløseligt, er kort og godt den strimmel land, der ligger mellem havet og den dyrkede jord. Og den strimmel bliver smallere og smallere med årene —.

Alt dette er ikke, som det var før. De ubrudte fladers poesi er borte, nu er der pigtrådshegn ved pigtrådshegn — eller elektriske — ud over engene, der er felt ved felt med pløjejord eller vårsæd —. De milevide rørskovene med deres sælsomme liv er heller ikke mere, her bølger havren nu.

Og havren har jo også sin poesi, i høj grad endda. Nu kalder agerhønsene ved aftenstid, hvor rørdrummen paukede og sumpfuglene skreg, og muntre harer tosser rundt. Det er også hyggeligt, men det er mere almindeligt —.

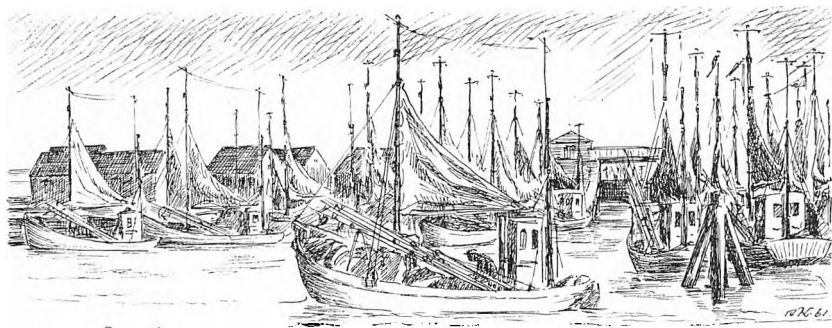
Der skal da heller ikke fra min side lyde nogen klagesang — måske kan jeg dårligt skjule et stille suk —. Og der skal ikke lyde eet ondt ord om de mænd og de institutioner, der havde initiativ og vovemod til at forvandle de delvis uproduktive arealer til agerland — slet ikke. Alt dette er jo kulturens krav og gang.

Jeg fandt mit Vestjylland, som jeg holdt af, og som har givet mig det, jeg satte mere pris på end gods og guld. Lad så de nye slægter finde deres, som de utvivlsomt kommer til at sætte lige så højt —.

Vestjylland står mere end nogen anden egn af landet under forvandlingens lov. Og både landet og arbejdet gror —.

Derfor har jeg hverken lov eller grund til at græmmes, når jeg ser forvandlingen, selv om det går ud over noget af det, jeg holdt af.

Og et kan jeg i hvert fald glædes inderligt over: at jeg fik den lykke at vokse op derude i den tid, da engene så ud omtrent, som Vorherre havde tænkt sig dem —.

Fiskeriet ved vestkysten

mellem Nyminde og Thorsminde

VED E. NEDERGAARD

Sammen med jagt er fiskeri sikkert det ældste erhverv, idet det er udøvet lige så længe som menneskene har eksisteret, først og fremmest af nødvendighed, for at skaffe sig føden, i anden række for sportens og fangerglædens skyld.

Jyllands vestkyst har i hovedsagen fået sin form i den ældre stenalder; men om fiskeri på denne kyst har man ingen sikre vidnesbyrd fra oldtiden.

Klitdannelsen ved kysten er antagelig begyndt i det 4. århundrede og er fortsat helt op til nutiden. — Klitternes ophav er stort set materialevandringen i havet, sandflugten og havrendingerne. Derved er i hvert fald Holmslands Klit og sikkert også Bøvling Klit og Harboøretangen dannet; men hvordan kysten har set ud gennem tiderne, ved vi for lidt om. Det er først i det 17. århundrede, man får nogenlunde kort, der viser kystens virkelige forløb. —

Hvornår denne del af kysten er blevet beboet, ved man heller ikke; men da Holmslands Klit er dannet nordfra—sydpå, må det antages, at området mellem Bøvling Klit og Holmslands Klit (Husby, Vedersø, Hovvig og Søndervig) er blevet først beboet, og herfra er man så udvandret sydpå, efterhånden som forholdene har tilladt det. — I begyndelsen af

det 16. århundrede er den del af Holmslands Klit, som da eksisterede, antagelig i nogen måde blevet beboet; thi i 1531 klager præsten Ivar Juel på Holmsland til kongen over beboerne derude, og i 1553 blev der oprettet et birketing ved Nyminde, fordi der bedrives »stor Skalkhed« ved fiskerlejerne Haurvig, Oregab, Brunbjerg og Kokkedal. (Hvor de to sidstnævnte fiskepladser har ligget er ikke klart; men det må antagelig have været på »Tippeland«, tangen sydfor Nyminde, som da lå ved Skodbjerg) .—

Stort set blev der i middelalderen overalt drevet et betydeligt fiskeri, som havde stor samfundsøkonomisk betydning. Alle, lige fra kongen til tjenestedrengen, spiste nemlig store mængder saltet og tørret fisk.

I det 17. årh. med dets mange ulykkelige krige, epidemier og andre svære plager skete der en meget betydelig nedgang i fiskeriet og dets betydning for samfundshusholdningen. — Denne nedgang fortsatte langt ind i forrige århundrede, bl. a. også fordi man i mange kredse fik andre spisevaner. —

Ved vestkysten må fiskeriet dog formodes stadig at have været af større erhvervsøkonomisk betydning end andre steder i landet, Bornholm måske undtaget, simpelthen fordi beboerne herude ikke havde stort andet at leve af end fiskeriet. Ville den »blå Malkeko« ikke give noget, var man faktisk på hungersnødens rand; thi den karrige sandjord — som oven i købet ikke altid var hjemme på grund af sandflugt — kunne umuligt give til livets opretholdelse.

At forholdene på Holmslands Klit dengang hverken var givtige eller behagelige fremgår af markbogen for 1683, hvori der står:

»Klitten er ganske kort over, saa at Havet udi Storm paa mange Steder haver sit Overløb i Fjorden, lige som Klitbjergenes Sandflugt har foraarsaget en stor Skade ved Huses og Jorders Ødelæggelse, som endnu Aar efter Aar tiltager. De beboende ere Fiskere, som undertiden, naar godt Vejr er, bruger Fiskeri med kraage paa Stranden. Disse Baade bestaar af 4 Aarer og ingen Sejl, og til Baadenes udredning participerer Bork, Lønborg og Holmsland Sogne. Maa med stor Besværlighed, hver Gang de ud og ind gaar, bjerge Baaden af Havfaldet, saasom ingen Havn for dennem er.«

Vi ser heraf bl. a., at fiskerbådene med tilbehør blev financieret af beboerne i de omkringliggende sogne, antagelig af velstillede gårdejere

m. fl. — Renter af den indskudte kapital fik de i form af en fastsat part, lod eller *lød*, af fiskeriets udbytte. Det var en meget praktisk ordning for fiskerne: ejere og brugere var i samme båd og måtte dele medvind og modvind med hinanden. Blev der ikke noget til den ene part, fik den anden heller ikke noget. — Og for »kapitalisterne« var der en rimelig chance for at få lidt større udbytte af pengene, når de var anbragt i en fiskerbåd, end når de lå på kistebunden eller i strømpeskafterne. Pengeinstitutter fandtes jo ikke den gang.

På den måde er fiskeriet for en stor del blevet finansieret helt op til slutningen af forrige århundrede.

Nogen guldgrube var fiskeriet dog som regel ikke. — Markbogen siger således et sted, at herregården Søgård ikke holder nogen fisker, da »Fiskeriet ikke kan stoppe Udgifterne til Redskaberne og Fiskeren at lønne og holde«, — skønt Søgård ejede Holmslands Klit og hele forstranden fra 1771 til 1830.

På den baggrund kan man godt forstå, at herremanden på Voldbjerg i He, som solgte Klitten til Søgård, og som åbenbart har været i nød og pengetrang, skal have begået følgende vercificerede hjertesuk:

*»Var her Vin som her er Vand
og Sukker som her er Sand,
saa var det et Kanaans Land!«*

Alligevel var der på Holmslands Klit i 1833, ifølge I.C. Hald, 15 havbåde med 118 mands besætning, og fra Nyminde blev der drevet havfiskeri med nogle og tyve store havbåde.

Selv om det altså var alt andet end et »Kanaans Land«, fandt datidens skattevæsen (omkr. år 1600) dog hurtigt ud af, at her var noget at hente, og det blev ordnet på den praktiske og effektive måde, at fiskerbådene blev belagt med en såkaldt »Sandtold«, som skulle betales til kongen og blev erlagt i så og så mange fisk af hver slags. Fiskerne slap derved for at betale indtægtsskat, og lensmanden kunne meget lettere inddrive skatterne. —

Alle historieskrivere er enige om, at kystboerne havde en meget væsentlig indtægt ved de mange strandinger, dels ved selve bjærgningen, og dels ved alt det strandingsgods, der drev ind og som med lidt held

kunne »organiseres«, selv om øvrigheden var ret nidkær i det stykke. Der er ingen tvivl om, at strandingerne på mere eller mindre legal vis leverede det meste af tømmeret til husene og brændslet til opvarmning. Det var derfor såre forståeligt, at alle i almindelighed håbede på en »god« stranding, og strandfogderne i særdeleshed, at den måtte finde sted i deres len. Disse »fromme« ønsker blev unægtelig ofte opfyldt, f. eks. strandede der 14 skibe i dagene 2.—4. oktober 1860 mellem Thorsminde og Thyborøn. — At fiskerne til enhver tid uden betænkning satte livet ind for at redde de skibbrudne havde ikke noget med den sag at gøre.

Fra gammel tid og indtil midten af forrige århundrede foregik fiskeriet omtrent på samme måde og med samme slags hjemmelavede redskaber. Man *browt æ haw* med store, klodsede, fladbundede *Hawskiff* på 3—4 ton. De var kraftigt byggede og havde høje stævne, så de var gode søskibe og velegnede til at lande på den åbne strand, selv om der var en del brænding. — Fremdrivningsmidlet var udelukkende håndkraft, og da bådene ifølge sagens natur var meget tunge at ro, måtte besætningen nødvendigvis være meget stor, 8—12 mand, hvad der bevirkede, at den enkeltes fortjeneste blev så meget mindre. — Af samme grund kunne man kun gå udl, når vejret var godt, og skulle man mere end en halv snes km til søs, måtte man have meget stabilt vejr.

Det siger sig selv, at det var et slid at sætte disse tunge både ud fra stranden, og var der blot en smule brænding, blev fiskerne som regel gennemblødt; olietøj og søstøvler kendte man ikke. Det våde tøj måtte tørres på kroppen; men det var man vant til, og blev det for koldt, havde man en varmedunk i form af en »Skægmand«, lerdunk med brændevin e. lign., til at varme sig med. —

På den måde kunne der ikke blive mange fiskedage i fiskesæsonerne, der strakte sig fra slutningen af marts til St. Hans og fra midten af september til midten af november. — Om sommeren stod fisken for langt fra land og kunne ikke holde sig, og om vinteren vovede man kun at fiske i stabilt vintervejr (fralandsvind), og da var det vanskeligt at skaffe *e'es*, madding, til krogene.

Havde man endelig fanget noget, var det et stort problem at få fisken afsat. Først forsynede man naturligvis sig selv, og derefter skulle resten afsættes til omegnens beboere, som man sendte bud til med en *læ'ver*, løber, når bådene tog på havet. Bønderne kom så kørende til

Fiskeriet ved vestkysten

Fot.: Inga Alstrup

Nørre Lyngvig.

stranden ved den tid, da fiskerne ventedes hjem med fangsten. Torsken blev solgt pr. stk. af en bestemt størrelse, og hvilling pr. snes; andre fisk fik køberne som regel oven i handelen. Bønderne betalte for størstedelen med deres egne produkter: Fødevarer, rug, brændsel o. lign.; men lidt kontanter måtte fiskerne også have til de forskellige småting, som de ikke selv kunne fremstille eller skaffe sig ved byttehandel. Priserne var dog meget, meget små. Penge var derfor en sjælden ting og blev næsten betragtet som en helligdom — en indstilling, der for mange af de gamles vedkommende har holdt sig helt op til vore dage. Ligeså gæstfri og gavmilde, som de gamle beboere herude var, når det drejede sig om egne produkter, ligeså vanskelige kunne de være at få til at yde kontant bidrag til et eller andet. På samme måde når naboen var i nød, f. eks. syg, så tog man hans redskaber med til søs, gjorde arbejdet med det — og den syge fik udbyttet! Havde han landbrug, passede man det — uden snak, uden vederlag — men ikke noget med kontanter! — Denne gode, gamle indstilling — denne praktiserede medmenneskelighed kan naturligvis ikke trives i velfærdsstatens og teknikkens tidsalder. På den anden side

er forholdet til penge også i almindelighed blevet en ganske anden; nu ydes der forholdsvis store kontante bidrag til mange ting.

I gamle dage var nøjsomhed helt ud i de ganske små ting en dyd af nødløvheden. »Det er ørerne, kronerne bliver af«, sagde man. — Slog fiskeriet fejl, kunne det være en katastrofe; men også det måtte man tage med resignation og uden at tabe balancen, som f. eks. en gammel husmand og fisker (der blev kaldt Eske Braa'nd — brand —, fordi han havde et stort, rødt fuldskæg) som en dag kom traskende den lange vej oppe fra fjorden med *æ Røghkaarve*, en stor træbeholder, der var flad på den side, som vendte ind mod ryggen, og traf min fader, der drev lystfiskeri ved åen, og som naturligvis spurgte: »Har du fået noget?« — »Jow,« sagde han, »*de waar sþnd o kla'ww, A haar faat jen sku'ld te æ ned!*« — Der kunne ikke engang blive til det par *sno Swo't*, som han ellers helst skulle have at starte på. —

På et område blev der dog som regel ikke sparet, nemlig på børn. Helt op til nutiden har de fleste haft mange børn, trods de små kår, de som oftest sad i; 15—20 børn var ingen sjældenhed, og så kunne det selvsagt være vanskeligt for udenforstående at holde rede på dem. Det fortælles, at forældrene til en sådan redefuld engang skulle til gilde og derfor havde fået en ung pige til at holde styr på ungerne, mens de var borte. — Da de kom hjem, syntes de, at et af børnene lå så uroligt, og ved nærmere eftersyn viste det sig, at barnet ikke hørte til deres flok! — »Baby-sitteren« havde åbenbart villet sikre sig, at der ikke var »underskud«, når hun forlod »kassen«.

FRA 1850 TIL 1900

Efter midten af forrige århundrede begyndte vinden omsider at vende sig for de fattige vestkystfiskere. — I begyndelsen af tredserne blev redskaberne meget bedre og lettere at arbejde med, idet tvisten (bomuldsgarnet) kom frem og blev anvendt til fiskenet i stedet for den hjemmelavede hamp, og fiskekroge kunne købes i stedet for dem, man hidtil selv havde måttet lave. De ny kroge gav meget større udbytte end de gamle.

Hvad der imidlertid blev en hel revolution for fiskeriet, var fremkomsten af *sejlbåde* i begyndelsen af halvfjerdserne. De kaldtes *Sjægter*, og da navnet er norsk, stammer de sikkert deroppefra og har som model

haft de norske lodsskøjter, som i sin tid var nogle af verdens bedst sej-
lende og mest sødygtige sejlbåde. — Sjægterne var på 2–5 ton., for det
meste på ca. 4 ton. — I hvert fald bredte de sig nordfra sydpå, og efter-
hånden lærte bådebyggerne herude at bygge en lignende, lidt større sejl-
båd, blot noget mere fladbundet for at kunne lande på den åbne strand.
Dette gav dog for megen afdrift ved sidevindssejlads, og derfor anbragte
man såkaldte »sværd« på siderne, indtil en fisker fra Nymindegab fandt
på at anbringe »sværdet« midt i skibet, hvorved det blev lettere at ma-
nøvrere med og gav betydelig bedre og mere stabil sejlads. Når det var
sænket ned, virkede det simpelthen som en forstørrelse af kølen og kald-
tes derfor en sænkekøl.

Anskaffelsen af sejlbåde betød selvsagt en kolossal forbedring, efter-
som vinden, let og ubesværet, overtog det umenneskelige slid ved årene.
Dette betød, at man kunne nøjes med ca. det halve mandskab, selv om
man fiskede med det samme antal bakker (kroge) som før, hvad der gav
dobbelt fortjeneste til den enkelte. Desuden kunne man nu fiske, selv
om vejret ikke var helt roligt, hvad der gav flere fiskedage, og man kun-
ne gå meget længere til søs, altså følge fisken, når den forlod landet —
delt gav større fangster og forlængede fiskesæsonen. — At man også fik
bedre *e'cs*, madding, i stedet for sild, i form af norsk brisling, marsvins-
tarme fra Middelfart og svinelever fra de nyoprettede svineslagterier,
forøgede også fangsterne.

Helt oven i handelen fik fiskerne et nyt spændingsmoment foræret i
stedet for det sure slid ved årene; thi kan man lide at sejle, er der vist
ikke meget, der er så spændende og fascinerende som at sejle en sejlbåd,
hvor farten er afhængig af sammenspillet mellem sejlene og vinden, og
dette spil dirigeres enevældigt af manden ved roret. Er han sømand og
kan sit kram, føler han sig som hersker over de syv have m. m., og han
kommer til at holde af sin båd, som helst skal være den bedste af de
bedste. — Alt dette giver unægtelig ikke noget i pengekassen; tværtimod
er der ikke tvivl om, at adskillige fiskere for ikke at blive sejlet agterud
af andre har ventet for længe med at bjerge sejl og derved unødigt har
sejlet deres båd »under« — som man siger. —

Omtrent samtidig forbedredes afsætningen af fisken og dermed pri-
serne. I 1875 åbnedes den vestjyske længdebane til og fra Ringkøbing,
og derved blev det muligt at sende fersk fisk over længere afstande og at

eksportere en del fisk til Tyskland o.s.v. — Naturligvis solgte fiskerne stadig så meget som muligt til omegnens beboere; men var nu ikke nær så afhængige af disses indkøb som før. Jeg husker fra min barndom, lige efter århundredeskiftet, at min moder hvert efterår købte en større forsyning torsk til saltning, hvad der resulterede i, at vi i et par dage ikke fik andet end torskehoveder til middag. Det var vi ikke så stolte af; thi alt skulle spises, undtagen lige benene og de hvide øjenkugler, som vi samlede på. — I nabogården hang da *Ho'r*, pighaj, og »tørre jyder« til røgning i den åbne skorsten over komfuret, ved siden af fårelår m. m. —

I halvfemserne gik man over til at sælge torsk og kuller efter vægt. Fladfisken solgte man stadig pr. snes, og en snes var mindst 21. En fisker derhjemme var ikke så god til at tælle, så han nåede sjældent længere end til 19, hvad der førte til, at han i daglig tale ikke hed andet end »netten te æ snes«. Det var der ikke noget at sige til; derimod var det ikke helt retfærdigt, at hans unge medhjælper fik betegnelsen »lelle netten« heftet på sig. —

På denne kant af kysten fulgte man nogenlunde med i udviklingen, særlig ved Nymindegab og på Holmslands Klit, hvor man for størstedelen kunne bruge Nyminde (udløbet) som »havn« i de år, hvor det behagede udløbet at ligge i nærheden af Nymindegab by. Herfra blev der i hvert fald drevet et ret betydeligt fiskeri med sejlbåde, hvad der bl. a. kan ses af, at der i tiden fra ca. 1870 til 1900 totalforliste 7 både mellem Søndervig og Nymindegab, hvorved 32 fiskere omkom. —

Fiskeriet foregik på traditionel vis med kroge efter torsk og kuller. Til madding brugtes mest sild, som fangedes i selve udløbet. Fiskerne havde deres fiskeboder og e'es-piger ved æ Gaff i fiskesæsonen (marts—juni og septbr.—novbr.), og fangsten blev for det meste afsat til bønderne ligesom før.

Det ville føre alt for vidt her at komme ind på en detaljeret beskrivelse af, hvordan fiskeriet iøvrigt foregik, bådenes indretning, redskaberne, fiskeboderne, e'es-pigerne, afsætningen, fortjenestens fordeling etc. Herom henvises til bl. a. Torben Klitting: »Fiskerne ved Nymindegab« og P. Pedersen: »Klittens Folk« og »Klittens Historie«.

Imidlertid legede æ Gaff som bekendt kispus med både fiskerne og andre: snart var udløbet her, snart der, og undertiden var det der slet ikke, altså helt lukket. Disse forhold var selvsagt ganske utilfredsstillende

for fiskerne, og bevirkede efterhånden en betydelig nedgang i fiskeriet. Denne nedgang blev yderligere forstærket omkring 1890, da en mængde ny engelske og tyske damptrawlere begyndte at trawle langs kysten og derved både ødelagde fiskebestanden og fiskeyngelen og til tider også vore fiskeres redskaber. —

Da Esbjerg havn blev åbnet for trafik i 1873, og særlig efter at der i midten af firserne var bygget en primitiv fiskerihavn, var det derfor så ligetil, at unge, dygtige fiskere herude fra flyttede til Esbjerg; thi her kunne man anvende større fartøjer og uden risiko sejle ud og ind under alle forhold, og følgelig drive fiskeri det meste af året, hvad der gav langt større fortjeneste med meget mindre slid. — Uden overdrivelse kan man sige, at en væsentlig del af Esbjerg fiskerbefolknings grundstamme har sin rod herude, særlig på Holmslands Klit. Derom vidner bl. a., at flertallet af de ledende mænd indenfor »Vestjysk fiskeriforening« og Esbjerg do stammer fra denne del af kysten.

Før i tiden svarede forholdene ved Thorsminde og på Bøvling Klit stort set til forholdene ved Nyminde og på Holmslands Klit, blot i mindre målestok. Thorsminde var ustabil, men ikke nær så løvsagtig som Nyminde. Det var mest forstoppelse, Thorsminde led af, og derfor var Nissum fjords trængsler ofte værre end Ringkøbing fjords. — Som støttepunkt for fiskeriet i gamle dage var Thorsminde af samme grund af ringe værdi. Det fremgår bl. a. af en egnsbeskrivelse, som by- og herredsfoged Søren J. Faber, Lemvig, i 1743 indsendte til kongen, hvori det om Fjaltring hedder, at »sønder i Sognet er det Minde, som, naar det for Stormvind af stærk Norden og Nordvæst kan holdes åben, har sit Udløb af 2de Fiorde. Saa er og i samme Sogn en liden Sø, som ligeledes har sit Udløb til bemeldte Minde, og naar det da er aabent, lader Friherren til Ryssenstein ved sine Bønder og Tiener om Foraaret fiske nogle Sild og faa Laxe, hvilket Fiskeri dog er af og til, thi somme Aaringer faas ikke det, som kan betale Vaadene og Redskabet, mindre noget for Arbeidet, og de fleste Aaringer ganske lidt eller slet intet.«

Desværre findes beskrivelsen af Sdr. Nissum (Fjand), så vidt vides, ikke mere; men den har nok lydt på noget lignende. —

Til denne del af kysten kom de forbedrede forhold for fiskerne naturligtvis på samme tid og af samme årsager som længere sydpå. — Hvis man skal tro aviserne, var fiskeriet fra Sdr. Nissum endda særdeles godt

i 1866. I Hardsyssels årbog for 1948 refererer C. Klitgaard en artikel om havfiskeriet fra Sdr. Nissum sogn, som en journalist i juli 1866 sendte til en københavnsk avis. Heri meddeler han, at fiskeriet det år har været ganske usædvanligt godt. Han skriver bl. a.: »Et synligt Vidnesbyrd derom afgiver den sjældne Omstændighed, at Fiskerskibene ofte have haft saa rig en Fangst inde, at de for at kunne lande dermed have ved Ankomsten til Revlerne maattet trække en stor Del af Fiskene paa Snore og saaledes hale dem iland bag Fartøiet.« (Det er også muligt, at fiskerne har brugt »snore« til at binde journalisten noget på ærmet, »for de te han haa'd eet mier forstaa'nd end der li'g ku slaa te en næt øwver« — som en gammel fisker engang sagde om en »Kjøwwenhawner«. E.N.).

Journalisten mener derfor, at der skulle være uanede muligheder i fiskeriet. Det er der unægtelig ikke i øjeblikket (1866). Herom skriver han: »Hvad der især trykke de forøvrigt næsten exempelløst nøisomme Klitboere, er Mangel paa Capital; de fleste have, skjøndt de vel tillige have en Strimmel Jord at drive, kun fra Haanden og i Munden, som man siger. Det er ingen Tvivl underkastet, at Fiskeriet i Vesterhavet, naar den almindelige Opmærksomhed henvendes derpaa i samme Grad, som den f. Ex. er henvendt paa de jydskes Heders Opdyrkning og Beplantning, langt hurtigere og langt sikrere vilde bringe et gunstigt Resultat for Landet end disse.«

Heri havde han så sandelig ret: men der skulle altså gå ca. 100 år, inden »den alm. Opmærksomhed« blev »henvendt« så meget på fiskeriet herude, at der virkelig er ved at blive gjort noget. — Den kendte, nu afdøde, fiskeribiolog, Dr. phil. H. Blegvad, siger et sted om fiskeriet fra gammel tid til henimod århundredskiftet: »Regeringen viste Fiskeriet den største Ligeegyldighed — mens andre Nordø-Nationer hvert år hentedede store Værdier hjem.« — Kort sagt: Vi har absolut ikke ført i tiden været blandt de førende nationer indenfor fiskeriet. —

I slutningen af det her omhandlede tidsrum skete der dog det, at den første fiskerilov for hele landet blev udstedt i 1888, og biologisk station blev oprettet i 1889, ja, der kom sågar i 1898 en lov, der gav adgang til at få beskedne statslån i fiskerifartøjer. I året 1900 blev der således stillet 100.000 kr. til rådighed, og heraf bevilgedes bl. a. et statslån på 1.000 kr. til 2 dæksbåde i Bøvling—Flynder.

I slutningen af forrige århundrede ændrede finansieringen af fiske-

riet forøvrigt fuldstændlig form. Sejlbådene skaffede fiskerne forøget udbytte, så de selv i mange tilfælde kunne købe både og redskaber, og ellers kunne låne lidt i de nyoprettede pengeinstitutioner.

1900 TIL 1940

Efter århundredskiftet stod det temmelig sløjt til med fiskeriet heromkring. Forholdene ved Nyminde og Thorsminde var så at sige umulige for fiskerne at arbejde med, så det meste havfiskeri måtte foregå fra den åbne strand.

Nyminde var godt nok — efter at det havde været en lang tur sydpå — flyttet tilbage til et sted lidt syd for Nymindegab kro, udfor redningsstationen, og her forsøgte man at holde styr på det ved hjælp af sandpumperen »Nymindegab«; men det var en temmelig håbløs opgave. — Karakteristisk for situationen er f. eks. en notits fra den tid i »Ringkøbing Amts Dagblad«, hvori der står: »Udløbet ved Nymindegab er ikke godt. Det er bredt, der er baade Udstrøm og Indstrøm, men der er for lidt Vand. Sandpumperen »Nymindegab« har begyndt at gennempumpe en Strækning af en halv Kilometer, for en stor Del gennem tørt Land.«

Alligevel var der enkelte fiskerbåde, der brugte udløbet som basis for krogfiskeri på gammeldags vis, hvad der bl. a. førte til, at en sejlkutter i december 1907 forliste i indløbet, lige ved redningsstationen, hvorved 2 mand omkom.

Resultatet blev, at de fleste fiskere hernede fra måtte ty til fjorden for at klare dagen og vejen, og det var så heldigt, at der her i disse år kunne drives et ret indbringende fiskeri, særlig efter ål. — Samtidig kom den store økonomiske fremgang indenfor landbruget, hvad der førte til, at størstedelen af de mange lejlighedsfiskere, der havde en landejendom i Nymindegabs omegn, kvitterede fiskeriet og helt helligede sig landbruget. — Dermed var byen Nymindegabs rolle som fiskerleje i virkeligheden udspillet. De unge, driftige fiskere flyttede, som nævnt i det foregående, til Esbjerg, hvor fiskeriet netop — ligesom forøvrigt overalt i landet — omkr. århundredskiftet tog et vældigt opsving, bl. a. ved anvendelse af det berømte snurrevaad (som allerede i 1848 var opfundet af Jens Væver), større kuttere, forskelligt maskineri, is ved forsendelse af fisken o.s.v. —

Fra alle de små pladser på strækningen mellem Nyminde og Thorsminde fortsattes fiskeriet fra kysten med sejlbåde på 3—5 ton, som man nu forsynede med dæk, så de blev betydelig mere sødygtige og derfor kunne gå meget længere til søs. — Fiskeriet blev drevet på traditionel vis med kroge efter rundfisk. —

Allerede i 1889 begyndte man i Frederikshavn at installere dampkedler m/spil til indhivning af snurrevåddet. Det var hidtil foregået med håndkraft, hvad der var et langsommeligt og uhyre trættende slid. — Dampspillenes æra blev dog kun kort; thi allerede et par år efter kom de første nogenlunde driftssikre petroleumsmotorer til vådspil, og midt i halvfemserne begyndte man at eksperimentere med at lade motoren trække en lille drivskrue, hvad der inden længe førte til, at motoren først og fremmest benyttedes til fremdrivning og dernæst til at trække vådspillet. — Et par år senere blev stopspillet opfundet og koblet til motoren, hvad der var en meget stor lettelse for fiskerne, da dette spil automatisk kvejler vådtovene op, efterhånden som de hives ind på båclene.

Alle disse kostbare, maskinelle »børnesygdomme« slap fiskerne herude for; men så snart motorerne blev anset for nogenlunde driftssikre, tog de dem i brug. Allerede i 1904 blev den første motor installeret i en fiskerbåd fra Nr. Lyngvig, og i 1905 byggede den begavede, energiske, opfindsomme og egensindige fisker Niels Frick, Nr. Lyngvig, selv en kutter på 7—8 ton med motor, uden andre forudsætninger, end at han forstod at bruge et stykke snedkerværktøj! Det tog naturligvis meget lang tid, og da han havde en stor familie, blev hans kone utålmodig og sagde til ham: »*Do browwer da møj for møj ti' te den skiff, aa saa taa'r æ hav den maaski inden saa læng.*« — »*De ska en sku eet fo saa møj næ'm ve!*« sagde Frick, og så arbejdede han videre.

Alligevel havde havet nær taget hans gode *skiff* på dens allerførste tur, hvor vejret blev så voldsomt, at de måtte efterlade nogle af krogene i havet, og redbningsbåden gik ud for at hjælpe. Fricks skib løb dog velbeholdent op på stranden med en god fangst ombord — men hans egne »*Fis waar wes we o blyw ko'el*« ved den lejlighed. Det var et udtryk, som han yndede at bruge, når nogen var kommen i en vanskelig situation.

Det var let nok at få disse forholdsvis store både, som den tunge motor gjorde endnu tungere, op på stranden; thi den sag ordnede havet;

men det var et fantastisk slæb at få dem sat ud igen ved hjælp af ruller, donkrafte og svære håndspager. —

I 1904—05 skete der i det hele taget en hel del: Ringkøbing havn blev bygget, og fyrvæsenet anlagde en havn på fjordsiden i Nr. Lyngvig til opløsning af byggemateriel til fyret. Denne havn blev senere overtaget af fiskerne, og derved blev Nr. Lyngvig i en årrække den naturlige »hovedstad« på Holmslands Klit. —

Omtrent på samme tid havde en fisker fra Nr. Lyngvig fået statsstøtte til forsøgsfiskeri med tungenet, og det blev begyndelsen til det efterhånden meget indbringende tungefiskeri her fra kysten; det kom dog først rigtig i gang i slutningen af forrige verdenskrig.

Alt i alt gik det ret sløjt med fiskeriet i denne periode, så udbyttet stod som regel ikke i noget rimeligt forhold til sliddet og risikoen. Af-sætningen af fisken foregik på den måde, at et hestekøretøj hentede fangsten på stranden og kørte den direkte den lange vej til Ringkøbing, eller kørte den over til fjorden, hvorfra den så blev sejlet til Ringkøbing. Det havde fisken ikke godt af; kvaliteten blev ringe og priserne derefter. Intet under derfor, at de fleste unge fiskere fra hele området stadig satte kursen mod Esbjerg. —

Den 4. marts 1910 blev den såkaldte løse gennemskæring ved Hvide Sande åbnet, og den blev omgående benyttet af fiskerne som støttepunkt for havfiskeriet. — I mellemtiden var det så heldigt, at der havde udviklet sig en ny kuttertype, den såkaldte »Haj«, som faktisk passede som hånd i handske til havfiskeri fra Hvide-Sande-kanalen.

»Hajerne« opstod bl. a., fordi det til snurrevådsfiskeri var for dyrt og besværligt med de store kuttere, som til udsætning af våddet brugte ro eller motorbåde. »Hajerne« var på en 12—18 ton med en dengang forholdsvist kraftig motor (10—20 hk.), og skroget blev bygget, som det var bedst for maskinfremdrivning. Sejlføringen var derfor stærkt formindsket. Fordelen ved dem var altså, at de selv kunne sejle våddet ud. (Nb: Nutildags bruger alle kuttere, uanset størrelse, denne metode).

»Haj« var i begyndelsen et øgenavn, som nogen siger, de fik, fordi de som følge af deres større maskinkraft, og fordi de selv sejlede våddet ud, kunne fiske tæt ind til de store kuttere, når disse havde fundet en god fiskeplads. — De var næsten alle forsynet med dam, således at de kunne føre fisken levende iland og derved opnå en betydelig højere pris. Snur-

revåddets meget store fordele er som bekendt — i modsætning til trawl — at hverken den anvendelige fisk eller fiskeyngelen tager skade af en lille tur på dækket. Desuden er »Hajerne« også velegnet til tungfiskeri ved kysten om foråret.

Inden længe blev der anskaffet adskillige af disse kuttere, selv om det var vanskeligt at rejse den fornødne kapital, som stadig var en udpræget mangelvare herude. Imidlertid er det forbavsende så megen »goodwill«, som klitboerne altid har haft blandt pengemænd og pengeinstitutioner. Der er ingen tvivl om, at de fleste af Ringkøbing's »store« mænd i vid udstrækning har kautioneret for fiskerne, således at de har kunnet få de fornødne lån. —

Selvfølgelig var kanalen alt andet end ideel som støttepunkt for fiskeriet; thi der var ingen havn. Kutterne nordfra brugte derfor Nr. Lyngvig havn og kutterne syd fra Aargab anløbsplads, og ellers måtte bådene anbringes, hvor de bedst kunne ligge i læ for vind og vejr og strømskæring. — Fangsten blev sejlet til Ringkøbing, og udbyttet var gennemgående godt i forhold til, hvad man var vant til. — Fjordfiskeriet blev også bedre i den tid, fordi rødspætter og andre værdifulde fiskearter fulgte med havvandet ind i fjorden.

Den løse gennemskæring fik som bekendt ingen lang levetid, fordi naturkræfterne spillede bold med det hele og blæste på vandbygningsingeniørernes beregninger og formodninger. — Den 22. maj 1915, ligesom forårsfiskeriet var godt igang, blev kanalen lukket og et midlertidigt udløb åbnet ved Gødelen, lidt nord for Nymindegab by.

For ikke at blive spærret inde i fjorden måtte alle de lidt større kuttere inden lukningen gå til søs og sætte kursen mod Esbjerg, så i mange klitbohjem stod »barometret« på regn den dag. —

Deraf fulgte selvsagt en meget kraftig nedgang i fiskeriet fra Holmslands Klit, skønt der i begyndelsen af forrige verdenskrig skete et vældigt opsving for fiskeriet som helhed, kulminerende i 1916. — De mindre kuttere fra Klegod og sydefter fortsatte fiskeriet fra Gødelen, som var mindst lige så ustabil som det gamle udløb ved Nymindegab, så det til de fleste tider var lotterispil, om man kunne komme ud og ind. — På fjordsiden havde VBV lavet en lille »havn« med en smule pælebro, hvor fangsten kunne losses og som regel sælges til opkøbere fra Ringkøbing. Ovre ved Nymindegab by var der ligeledes en pælebro, hvor fisken kunne losses

Fiskeriet ved vestkysten

Fot.: N. P. Holm

Den første kanal ved Hvide Sande blev åbnet i 1910 og igen lukket 1915, da stormfloden havde gravet den alt for dyb og bred.

og for det meste afsættes til den kendte og alfaderlige kromand, Jens Lassen (Kristensen).

Nogen større respekt for myndighedernes repræsentanter havde fiskerne ikke, og høflighedsformularer anvendte man ikke. Eksempelvis var der ved »æ Gaff« en fisker, der blev kaldt »Fa'lel« (Farlille), fordi han altid brugte dette udtryk. En dag, da han lå og lossede og rensede fisk ved broen, kom VBV's ingeniør derud på inspektion, men gled og var nær faldet i dette her fiskeaffald. — »Wild' do ha slæ'nd dæ (lagt dig til hvile), falel?» spurgte »Fa'lel« troskyldigt — og så kan det nok være, at ingeniøren »eksploderede«. —

Fra kysten fiskedes næsten kun med pramme, væsentligt efter tunger om foråret. Fra Søndervig og nordpå fiskedes med sejlbåde (sjægter), hvoraf enkelte fik installeret motor.

Fra Fjand og Thorsminde fiskedes ligeledes med pramme og et par kystbåde, som under 1. verdenskrig fik installeret motor. Fiskeriet foregik dels fra stranden og dels fra det gamle udløb, når det var åbent og

anvendeligt, hvad det for det meste ikke var. Fangsten måtte som regel køres fra stranden over til fjorden og herfra sejles, ros eller stages over til Bøvlingbjerg, hvor den blev solgt til en købmand. I slutningen af tungeæsonen fiskede kystbådene undertiden fra Gøddelen ved Nymindegab.

Udbyttet var ringe, og såfremt man skulle tro fiskeristatistikken (hvad man absolut ikke skal, thi der er ganske afgjort svømmet mange fisk udenom dette stormaskede redskab), er det ubegribeligt, hvorledes fiskerne og deres familier har kunnet holde sig i live. — F. eks. siger statistikken for 1925, at der i Nr. og Sdr. Lyngvig var 37 fiskere, heraf 25 erhvervsfiskere, som brugte 39 fartøjer til en værdi af 30.800 kr. og redskaber for andre 30.800 kr., hvad der gav en fangst til en værdi af 34.000 kr.

I Sdr. Nissum, altså Thorsminde — Fjand, var udbyttet lidt bedre, men bestemt ikke misundelsesværdigt. Her var der i 1925 70 fiskere, hvoraf 50 erhvervs, som brugte 75 fartøjer til en værdi af 29.000 kr. og redskaber for 46.000 kr., hvilket gav fangst for 71.000 kr. — Thorsminde havde da 71 indbyggere. — Hvide Sande ca. 5 får og ellers ingen. —

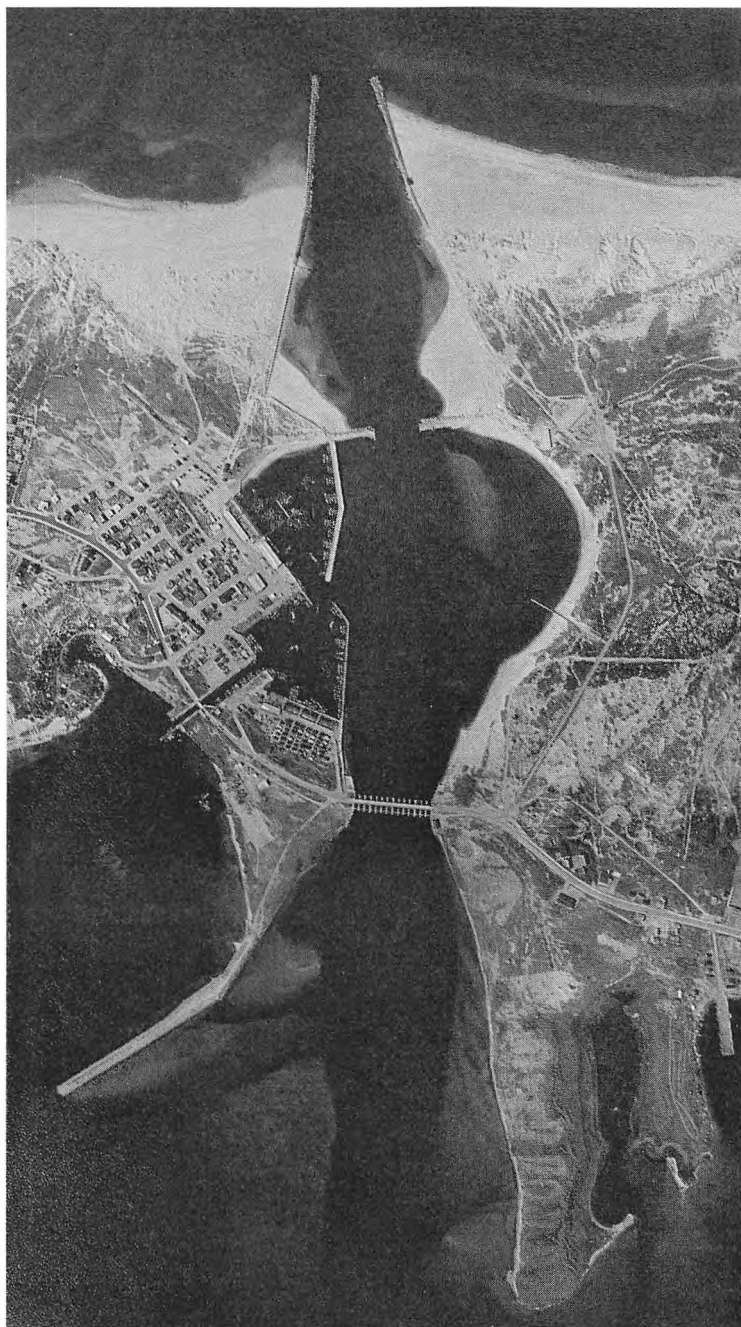
Heldigvis for fiskerne skulle og måtte både Ringkøbing fjord og Nissum fjord snarest muligt af med vandet på en eller anden måde, og det førte til, at den regulerbare afvandingsluse og en gennemsejlingsluse blev åbnet ved Hvide Sande den 30. august 1931, og en kombineret do ved Thorsminde den 31. oktober s. å.

På fjordsiden, lige nord for udløbet, byggede VBV forøvrigt i 1927—28 den såkaldte Nordhavn »æ Tyskerhavn« til opløsning af materialer, maskiner og alt det andet, der skulle bruges ved bygningen af sluserne. — Denne havn med den brede midterpier har siden været et godt og meget brugt støttepunkt for fjordfiskeriet.

I sin tale ved åbningen af Hvide Sande sluserne sagde daværende vandbygningsdirektør Lillelund, at det var hans højeste ønske, at denne foranstaltning kunne blive til gavn og lykke for alle landbrugere og fiskere omkring fjorden. Selv om det ikke var nogen fiskeriforanstaltning, håbede han dog, at den i nogen måde blev til fiskernes gavn.

Heraf fremgår tydeligt, at VBV-direktøren ikke skænkede den mulighed en tanke, at der kunne opstå en fiskerihavn ved selve sluseanlægget, og at de såkaldt sagkyndige i hovedstaden aldrig har villet eller kunnet se, at såsnart fiskerne her på vestkysten fik blot antydning af en havn, blev den udnyttet med det samme, og samfundet tilført store værdier,

Fiskeriet ved vestkysten

Fot.: Sylvest, Helsingør

Luftfotoграфи af Hoide Sande.

som ellers svømmede vores næse forbi. — »for de te di derøwwer ett haar mier faarstaa'nd, end der li'g ka slaa te en næt øwwer«, som han sagde, den gamle.

Ikke sandt, sådan siger vi; men er det nu også rigtigt? — Nej, det er det vist ikke — for en gangs skyld. Vi glemmer blot — hvad vi ellers ved så forbistret godt — at statens mølle maler langsomt.

Undersøger man sagen, vil man se, at staten allerede i 1882 og igen i 1897 nedsatte kommissioner, der skulle undersøge, »om det måtte være muligt at udføre mindre havneanlæg på Jyllands vestkyst til støtte for fiskeriet.« — Disse kommissioner nåede ikke noget positivt resultat; men den 25. juni 1914 blev der nedsat en ny kommission, »vedrørende anlæg af fiskerihavn m. m. på Jyllands vestkyst.« Den bestod af kun 6 medlemmer, hvoriblandt den dynamiske ingeniør J. Fibiger, som senere byggede Hirtshals havn og derefter kæmpede drabeligt for at komme til at bygge Hanstholmhavnen. — Alt det skal vi lade ligge, blot bemærke, at der til »arbejder i Ringkøbing fjord til støtte for fiskeriet« var stillet et beløb på $\frac{1}{2}$ mill. kr. til rådighed.

Herfor foreslog kommissionen,

at der på nordsiden af kanalen ved Hvide Sande (når udløbsforholdene blev endelig ordnet) blev bygget en havn på ca. 2 ha og med ca. 200 m bolværk m. m. til ca. 230.000 kr. (denne havn blev som bekendt aldrig bygget),

at Ringkøbing havn blev udvidet og sejlrenden forbedret,

at der i den nærmeste fremtid blev gravet en *sejlrende* fra Ballehage til Skodbjerg, og

at der blev gravet render ind til Stauning, Skulbøl og Klegod, samt anlagt bolværk etc. ved disse pladser og ved Nr. Lyngvig, Aargab og Kirkehøj, hvor der var render i forvejen. — Søndervigerne sendte en hel række ansøgninger om også at få en rende, hvad Klegoderne så skævt til. Slutresultatet blev, at Søndervigs ansøgninger blev afslået, og renderen i *Ø Blødkrog* blev aldrig gravet.

(Nissum fjords og Thorsmindes eksistens har man åbenbart ikke vidst noget om på højere sted dengang).

Denne kommissions hovedforslag var naturligvis bygningen af en havn ved Hanstholm og en ved Hirtshals. — Til begrundelse af forslagene skrives bl. a. i betænkningen,

Fiskeriet ved vestkysten

at »Nordsøen er meget fiskerig; men danskernes udbytte indtil 1913 kun var ca. 1,8 0/0, altså knap 1/50, af det samlede udbytte,

at fiskeriet med gode havne som støttepunkter må antages at ville udvikle sig betydeligt, og

at få erhverv i national-økonomisk henseende kan måle sig med fiskeriet, fordi værdien af fangsten for størstedelen er ren national-økonomisk indtægt, til hvis indvinding tilmed i det væsentlige bruges redskaber (både, motorer m. m.), der tilvirkes her i landet.«

Sluttelig bemærkes, at »herefter må kravet om fiskerihavne på Jyllands vestkyst anses for i en overskuelig fremtid at være tilfredsstillt.« — (Denne sidste bemærkning var knap så god som alt det andet). —

Hermed har vi vist ydet *æ kjøwenhavnere* fuld retfærdighed og vender så tilbage til Hvide-Sande-kanalen, som blev taget i brug af fiskerne allerede dagen efter åbningen, idet den første »Haj« da gik på havfiskeri gennem kanalen.

Umiddelbart efter kom naturligvis alle de lidt større både, som hidtil havde fisket fra Gødelen (som forøvrigt blev lukket for bestandig den 18. september s. å.), ligesom en del af de »landflygtige« kuttere kom hjem fra Esbjerg. Endvidere blev der i de følgende år anskaffet nogle nybygninger og særlig blev der fra andre fiskepladser indkøbt adskillige ældre »Hajer« i den passende størrelse, 10—15 ton; måske alt for mange, thi det er ofte dyrt at købe billigt — men kapital var stadig en udpræget mangelvare.

Havn var der ikke til at begynde med, så bådene måtte klare sig med selve kanalen, hvor der både på nord- og sydsiden var en »indbugtning«, hvor kutterne kunne ligge med stævnen oppe i sandet. På fjordsiden, lidt syd for kanalen, havde VBV lavet en lille »havn« til sandpumperen »Frem«, og der kunne fiskerne losse deres fangst etc. — Desuden var der i fjorden, lige ved sydenden af slusen, en dyb og ualmindelig godt beskyttet vig (eller hul), der var fremkommet ved oppumpning af materiale til vejdamningen, og som havde fået det skjønt klingende navn »Mamrelund«, skønt der tilvisse ingen lunde var i nærheden. Derimod skal den første fisker, der landede her, have båret det bibelske navn Abraham — og så måtte han jo have sin »Mamrelund«. — Sådan er det vestjydske vid eller lune så gavmildt — og det koster ikke noget.

Imidlertid fik fiskerne snart tilladelse til at bruge kajen i kammer-

slusen til losse- og anlægsplads. — Her blev fiskeauktionen oprettet i 1933, først under åben himmel, hvad der ikke var sundt for fiskens kvalitet, senere i et privatejet træhus, og først i 1948 fik Hvide Sande den store auktionshal, som nu er for lille og står umiddelbart foran udvidelse. Indtil da var forøvrigt en stor del af fisken svømmet udenom auktionen. — Den første auktionsmester var den kendte fisker, bådebygger o. m. a., Andreas Jensen, kaldet »lille Dress«, skønt han både figurlig og på anden måde ragede op over de fleste.

Ifølge fiskeriberetningen blev der allerede i 1931 indfisket 86.000 kg flere fisk fra havet end i 1930, eller ialt 360.000 kg. — Dette kvantum steg i 1932 til over 1 mill. kg og i 1933 til ca. 1,3 mill. kg, hvad der har fået fiskeriberetningens fædre til at bemærke, at »det ny gennemløb har således i stærkt stigende omfang været benyttet som støttepunkt for havfiskeriet.«

I de følgende år steg udbyttet stadig, omdend i ujævn takt, skønt fiskeriet for landet som helhed var temmelig dårligt i 30-erne. Dels svigtede snurrevådsfiskeriet, og dels var afsætningsforholdene vanskelige. I 1933 kontingenterede England sin fiskeindførsel, og det var uenigheden om fordelingen af dette kontingent, der sprængte »Dansk Fiskeriforening« og førte til oprettelsen af »Vestjydsk Fiskeriforening«. — Andre lande fulgte Englands eksempel, hvad der gjorde forholdene endnu vanskeligere, så priserne på fisk til tider var helt elendige. —

Imidlertid var det først i 1933, at den første kutter over 5 ton blev indregistreret i Hvide Sande, og det skyldtes naturligvis, at *Hvide Sande som by* ikke eksisterede. Indtil 1931 henlå den ca. 3 km lange strækning af Holmslands Klit, som hedder *æ hvi'd Saa'nd* i den tilstand, som Rambusch i 1899 beskrev således: »Nord for Aargab ligger Klittens højeste Bjerg, Karen Brandts Bjerg, og Hvide Sande. Dette sørgelige Klitparti fylder Tangen i hele dens Bredde uden Antydning af Eng eller Agerland!« — De frømtalte 5 får havde det altså ikke engang for fedt.

Efter 1931 voksede byen op med eksplosionsagtig fart, hvad der har givet den en del »vokseværk«, som man nu bagefter kan kritisere VBV's ledende folk for. Fremsynet manglede; men alt det skal vi lade ligge.

Efterhånden blev flere kuttere indregistreret i Hvide Sande; i 1940 var antallet steget til 20, og i realiteten var alle kuttere fra Holmslands Klit anbragt i Hvide Sande havn. —

Fiskeriet ved vestkysten

Fot.: Thomas Petersen

Sømarke på Vedersø klit.

I 1932 stiftedes en fiskeriforening, som ved starten fik ca. 160 medlemmer og nu har ca. 465. Den skulle naturligvis varetage fiskernes interesser og forsøge at løse det utal af små og store problemer, der lå for. Foreningen, der er tilsluttet »Vestjysk Fiskeriforening«, har da også i den forløbne tid gjort et stort og energisk arbejde i så henseende — selv om den måske ikke altid er blevet støttet lige godt af sine medlemmer. Vi vestjyder i almindelighed og måske vestkystfiskerne i særdeleshed får jo skyld for at være individualister, der helst vil styre efter vor egen næse, selv om den er lidt skæv. — Derom vidner vist, at der også er en »Hvide Sande Havns Fiskeriforening«; thi to foreninger kan aldrig arbejde så effektivt eller få så stor slagkraft som een stor forening. —

I 1933—34 blev bådehavnen bygget *på sydsiden* med dækmole ud mod kanalen, så fiskefartøjerne kunne ligge godt beskyttet. Samtidig byggedes kaj i »Mamrelund«.

I Thorsminde var der i 1931 ca. 30 huse og knap 100 sjæle; men efter at slusen d. 31/10—1931 var bleven åbnet i sin nuværende skikkelse,

fulgte Thorsminde i Hvide Sandes kølvand: Fiskerne brugte udløbet som støttepunkt, og der blev bygget og købt kuttere til pladsen, men kun både på omkring 10 ton på grund af besejlingsforholdene — og byen voksede.

I begyndelsen var der ingen havneanlæg. Det var først i 1935, at østre havnebassin blev anlagt, og i 1941 byggedes endnu et bassin. Samtidig forlængedes nordre mole 50 m, hvad der hjalp en smule på besejlingsforholdene. — Udløbet drillede dog stadig. Undertiden lagde *æ Straag* en sandrevle tværs over, så man med skovle måtte grave en rende igennem den, inden fjordvandet kunne komme til at »*skylle ud*«.

I samme takt som fiskeriet fra Hvide Sande og Thorsminde tiltog, aftog i disse år fiskeriet fra den åbne strand, fordi de unge fiskere kunne se, at der ingen fremtid var i det. — På strækningen Søndervig—Husby blev der dog stadig fisket af de ældre fiskere med det for hånden værende materiel i sæsonerne forår og efterår; men det blev mere og mere lejligheidsfiskeri. — Dertil kom, at fiskerne i almindelighed selv skulle sørge for at få fisken transporteret til Ringkøbing, og det var et slemt tillæg til arbejdet og dito fradrag i fiskens kvalitet.

FISKERIET UNDER KRIGEN

I slutningen af 30-erne var fiskeriet som nævnt ikke nogen guldgrube, og da krigen brød ud i september 1939, så det ud til, at fiskeriet skulle gå helt i stå, bl. a. fordi de krigsførende med brask og bram forkyndte, at de havde udlagt et minefelt helt op til den 56. breddegrad, som lige akkurat går gennem yderenden af Hvide-Sande-udløbets nordre mole.

Fiskerne opdagede dog hurtigt, at dette minefelt ikke skulle tages altfor højtideligt (hvad tyskerne senere også beviste ved i de strenge isvintre at lade deres konvojer sejle tværs igennem det), så fiskeriet kom ret hurtigt igang igen. — Helt ufarligt var det ikke: en mindre Ringkøbingbåd blev minesprængt, hvorved 2 mand gik tabt, og yderligere 2 kuttere blev minesprængt uden tab af menneskeliv. — Det økonomiske udbytte af fiskeriet var ret godt.

Efter besættelsen den 9. april 1940 kom der igen en usikker periode.

På den ene side ønskede tyskerne ilandbragt så megen fisk som muligt, og på den anden side turde de ikke give fiskerne for stort et »tøjrsrag«. — Til den ende bestemte de, at fiskerne kun måtte gå på havet fra solopgang til solnedgang, og mandskabet skulle have søfartsbøger, hvori der skulle være et »Ausweis« m/pasbillede, stemplet af den tyske marinekommando i Esbjerg.

Når en kutter ville til søs, skulle den først anløbe den tyske havnevagter for at få skibet undersøgt og papirerne stemplet. — Ligeså ved hjemkomsten for at få kontrolleret, om mandskabet havde »formeret« sig (eller dlet modsatte) på turen, og om mandskabet havde »fisket« andet end fisk. — I så henseende havde damkutterne en stor fordel, idet man i dammen kunne skjule både det ene og det andet, som tyskerne vanskeligt kunne opdage.

En aften var en kutter af en eller anden grund kommen for sent ind. Skipperen, der havde en lidt knirkende og forsigtig stemme, bankede pligtskyldigt på hos vagten, som råbte: »Hvem der?« Hvortil skipperen spagfærdigt svarede: »*Aah, de er baa'r Churchill!*«

Trods alt blev fiskeriet ret godt fra Hvide Sande i de første besættelsesår. Fiskebestanden steg på grund af fredningen, og priserne steg ligeledes (tyskerne havde jo rigeligt af danske penge). — Imidlertid blev det efterhånden ret begrænset, hvor meget fiskeri der kunne drives, fordi rationerne af brændselsolie m. m. blev mindre og mindre og olien dårligere og dårligere. Fiskerne måtte bruge mange hundekunster for at få motorerne til at tage »medicinen« uden at hoste alt for meget.

1943 var, økonomisk set, et ret godt år for Hvide Sande fiskerne; men i 1944 gik det hurtigt tilbage. — Efter de allieredes landgang i Frankrig i juni begyndte tyskerne at udlægge et meget effektivt bælte af antilandgangsminer langs kysten, ligesom de indskrænkede kutternes bevægelsesfrihed af hensyn til en eventuel invasion. Fiskeriforeningen fik dog udvirket, at tyskerne lod et ca. 2 km bredt bælte være minefrit ved indsejlingen til Hvide Sande. — Iøvrigt henstillede de danske myndigheder også til fiskerne, at de holdt sig i nærheden for i givet fald at kunne hjælpe til med at evakuere befolkningen. — Det sidste år under besættelsen gav derfor et ringe økonomisk resultat. —

Foruden at minere kysten til lands og til vands minerede tyskerne også havnen, slusen og bl. a. Nr. Lyngvig Fyr — »den afsvedne jords« politik

skulle praktiseres her som i Rusland og Nordnorge ved en eventuel invasion. Det førte til, at personalet ved fyret blev evakueret. Fyrmesteren var så heldig at få et par små værelser i Hvide Sande, hvor han, uden økonomisk støtte fra nogen side, oprettede en fiskeskipperskole, hvorfra 14 fiskere fik eksamen i marts 1945. — Siden er der med mellemrum holdt skipperskole i Hvide Sande og uddannet yderligere 60 fiskeskippere; men pladsen er endnu for lille og skibene for små (eksamen er kun påkrævet for nogle få), til at skolen kan drives til stadighed og eventuelt blive statsanerkendt.

I Thorsminde var besejlingsforholdene under krigen temmelig umulige, idet udløbet var lukket meget af tiden. Desuden havde man de samme besværligheder og restriktioner at slås med som i Hvide Sande. Udbyttet blev derfor alt andet end godt. — Som følge heraf fiskede en del Thorsmindebåde fra Hvide Sande.

Fra kysten blev der fisket i de første år; men efterhånden syntes tyskerne at få en vis tilbøjelighed til at skyde til måls efter bådene, hvad der ikke var ublandet behageligt for fiskerne. Således blev Chr. Fjord TARBENSENS bådelag i Hovvig en dag ganske umotiveret kraftigt beskudt med granater. De lod redskab være redskab og landede hurtigst muligt længere nordpå i læ under klitterne, og har ikke siden været på havet. — Da tyskerne minerede kysten i eftersommeren 1944, ophørte fiskeriet fra den åbne strand selvsagt af sig selv, og det betød i realiteten, at denne form for fiskeri ophørte for stedse.

FISKERIET EFTER KRIGEN

Efter kapitulationen den 5. maj 1945 kom fiskeriet ret hurtigt igang igen. Tyskerne nåede heldigvis ikke at »afsvide vor jord«, og derfor var hele produktionsapparatet, slusen, havnen, fartøjerne etc. intakt og klar til at sætte ind, så snart der blev ryddet nødtørftigt op i minefelterne og skaffet olie og afsætningsmuligheder. Det sidste viste sig at være det værste, skønt en stor del af Europas befolkning var ved at sulte ihjel. — Det eneste sted, hvor man kunne få valuta for fisken, var i begyndelsen i England, som imidlertid indførte en skrap regulering i form af en licensordning. Kutterne skulle have licens for at kunne lande derovre, og den gjaldt kun i en bestemt uge. Fiskerne måtte så selv om, hvordan de ville

Fiskeriet ved vestkysten

Fot.: A. Grimstrup

Hvide Sande havn.

bære sig ad med at få lasten fyldt op og landet i det tidsrum. Klarede de ikke regnestykket, måtte de lande herhjemme og aflevere den eftertragtede licens. — En del fisk blev dog også leveret til de allierede hære i Tyskland og til Holland og Belgien; men altsammen på licens, og ved fordelingen af disse blev de små pladser som Hvide Sande vel nok noget forfordelt.

Skønt kutterne fra Hvide Sande egentlig var for små til Englandsfiskeri, var der dog en del, der fik licens og i forårstiden foretog enkelte direkte landinger, gennemgående med særdeles godt resultat. Fiskebestanden var god efter den lange fredning under krigen, så man som regel hurtigt kunne få »fyldt« op, hvis man ikke var så uheldig at få en mine i våddet og måtte stikke det hele fra sig. — Efter en sådan god rejse var hjemkomsten nokså eventyrlig; thi da var skibet »ladet med« rigtig kaffe, do the, god tobak, chokolade etc. — alle disse «livsalige goder», som vi havde savnet i så mange år. — Englandsfiskeriet kom dog til at koste en kutter, som forliste under indsejling til Grimsby, 3 mand omkom. —

Trods afsætningsvanskeligheder og forskellige restriktioner blev udbyttet stadig større. — I årene 1948—50 svigtede rødspættefiskeriet dog i nogen måde, formentlig fordi yngelen blev ødelagt i de strenge isvintre 1940—42. Det fik gamle fiskere til at fable om udryddelse af bestanden på grund af overfiskning, en formodning, som bl. a. 1960 har dementeret eftertrykkeligt, idet der i 1960 er landet meget store kvanta, særlig små, rødspætter, hvad der ikke har været sundt for priserne. — En dag i forsommeren traf jeg en fiskeskipper, som så meget mellemfornøjet ud. »Nå,« sagde jeg medfølende, »går'et skidt med fiskeriet?« — *»Nej, nej, æ feskeri er skam godt nok — men æ priser! — Da A waar dreng, saa'e mi faa'r saa tit: Spis katøfler, dreng, for æ fesk ska sæ'les — no kan en sej: Spis fesk, dreng, for æ katøfler er de dyrest!«* — Og det var rigtigt nok: 1 kg ny kartofler kostede mere, end fiskerne den dag fik for 1 kg små rødspætter.

Det var dog først efter 1952—53, da licensordninger o. lign. omsider faldt væk, at der rigtig kom fart over feltet. Udbyttet, målt i kr., steg til ca. det dobbelte, således i 1953 til 5,8 mill. kr., i 1955 til 8,4 mill., i 1957 til ca. 8,8 mill., for så i 1959, da tungefiskeriet slog fejl, at gå ned til ca. 6,8 mill. kr. — 1960 møder til gengæld med alle tiders rekord, ca. 12,1 mill. kr. (NB: Her, som overalt, må man ved sammenligning huske på, at »Kronen« idag kun har ca. $\frac{1}{5}$ af den »ærlige« krones værdi i 1914, og at den stadig falder). — Tallene repræsenterer førstehåndsværdien = den pris, fiskerne får. Salgs- og eksportværdien kan formentlig sættes ca. 50 % højere.

Samtidig er fiskeflåden steget fra ca. 77 fartøjer over 5 ton i 1945 til ca. 131 fartøjer i 1960. Desuden er kutternes størrelse øget betydeligt og deres gennemsnitsalder formindsket betydeligt; alene i 1960 tilkom 7 ny fartøjer, og i 1961 ventes flåden forøget med 13 ny fartøjer mellem 17 og 25 ton. — Det vil altså sige, at der i år (1961) vil blive investeret ca. 2 mill. kr. i ny kuttere, og det vil igen sige, at der skal indfiskes tilsvarende mere for at forrentning, afskrivning, fortjeneste m. m. kan blive tilfredsstillende. —

Af begivenheder i denne periode i direkte tilknytning til fiskeriet kan nævnes:

1945 byggedes isværk, som senere er udvidet.

1948 ny, stor auktionshal, der nu skal udvides meget.

Fiskeriet ved vestkysten

1950 det ny bådebyggeri m/ophalingsbeddinger (bygger ca. 3 kuttere årlig).

1953 det ny, store sømandshjem.

1954 det ny havnebassin vest for auktionshallen, hvorved havnens kapacitet blev mere end fordoblet.

1955 sildeoliefabrikken, som kunne og burde være bleven en lille »guldgrube« på det tidspunkt; men som på grund af dårlig ledelse og manglende tilførsler (damkuttere er uegnet til industrifiskeri) er kommen til at koste pladsen mange penge.

1956 blev den ny, moderne asfaltvej færdig.

(Den 9. december 1951 skete den tragiske redningsbådsulykke, hvorved 5 mand mistede livet — men denne begivenhed skal ikke omtales her). —

Hvide Sande havn er en af de bedst beskyttede i landet. Den er nu Danmarks 5.-største fiskerihavn, og den største med hensyn til tilførsel af levende rødspætter. Den er centrum for det danske tungefiskeri, som i 1960 indbragte 9 mill. kr., heraf til Hvide Sande for 3.308.000 kr. (NB: I tilgift til tungerne solgtes for 17.000 kr. krabbeklør).

I forårssæsonen bliver havnen brugt af mange mindre kuttere fra østkysten og øerne. Til gengæld fisker en del Hvide-Sande-kuttere i kattegat eller fra nordjyske havne om vinteren, når fiskeforekomsterne herhjemme er sparsomme, og et par kuttere fisker laks i Østersøen, som regel med godt resultat.

Ialt skulle der nu være ca. 465 fiskere i Hvide Sande (og omegn), og selve byen havde 1513 indbyggere den 1. januar 1961.

I Thorsminde er besejlingsforholdene efter krigen blevet betydelig bedre, særlig efter at den ny, store dækmole til ca. 1 mill. kr. er bygget et stykke nord for udløbet. Dækmolen tvinger materialevandringen i havet udenom indsejlingen. Under visse vejrforhold, særlig sydlig vind, er der dog stadig kvaler med at komme ud og ind.

Imidlertid tror fiskerne fuldt og fast på pladsens muligheder. Herom vidner bl. a., at der anskaffes stadig flere ny og større kuttere. I 1960 er der således kommen 5 ny kuttere til Thorsminde og 3 er under bygning. Flåden er nu på 36 kuttere, og i 1960 blev der landet fisk for lige ved 3 mill. kr., en kolossal stigning i løbet af få år. — Der er nu ca. 150 fiskere og omkring 430 indbyggere i byen.

I 1957 fik man fiskeauktion, senere oprettedes en filetfabrik, og et isværk vil blive bygget, så snart det fremtidige havnebyggeri er fastlagt.

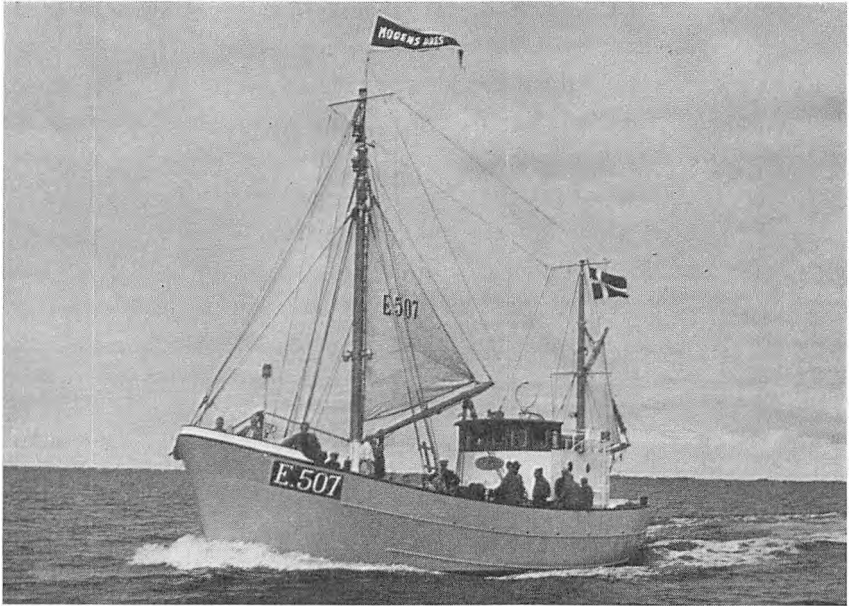
Iøvrigt må det siges, at mange af Thorsmindefiskerne er dygtige og dristige, måske en smule dumdristige, f. eks. når de i pighvarresæsonen med deres forholdsvis små kuttere, dybt lastet med is, redskaber, olie, proviant m. m., går op til 100 sømil til søs og holder søen i 10–12 dage. — Derfor bygger de også kutterne stadig større, altfor store til de nuværende forhold. Havnebassinerne er for små, kammerslusen for lille o.s.v., så udvidelser er tvingende nødvendige. — Man arbejder da også med planer om at bygge et stort havnebassin udenfor og sydfor slusen, hvor der skal være plads til ca. 100 kuttere o. m. a. — Denne, som det kunne synes, noget dristige plan er allerede godkendt af VBV, så det må håbes, at den snart kommer til udførelse. — Thorsmindefiskerne har gjort sig fortjent til det, og det skal nok vise sig at blive en lønsom investering for samfundet.

I realiteten ophørte, som tidligere nævnt, fiskeriet fra den åbne strand i 1944, da tyskerne udlagde antilandgangsminer langs kysten. — Det skal tilføjes, at et par motorpramme fra Søndervig forsøgte lidt fiskeri fra stranden efter krigen; men i 1953 gav de op og solgte fartøjerne.

FISKERIETS FREMTID

I almindelighed er det som bekendt vanskeligt at spå om fremtiden — selv den nærmeste, jfr. vejrprofeterne — og i særdeleshed, når det gælder fiskeriet; thi her spiller en række helt uberegnelige faktorer ind, bl. a. fiskeforekomsterne, antal fiskedage og afsætningsforholdene. Det første forsøger fiskeribiologerne at finde ud af, hidtil uden alt for imponerende resultater. I det store værk »Fiskeriet i Danmark« (ca. 1945) har f. eks. dr. phil. H. Blegvad lavet en statistik over tungefiskeriet fra 1900 til 1940, og udfra den når han til følgende konklusion: »Tungefiskeriet er efterhaanden, på Grund af for stærkt drevet Fiskeri, bleven af mindre betydning.« — Heldigvis er det siden gået helt modsat: Tungefiskeriet er bleven af afgørende betydning for Hvide Sande og Thorsminde. Slår det fejl (og det vil det gøre med mellemrum), kan årets udbytte aldrig blive godt. — Antallet af fiskedage bestemmes af vejret, og priserne i væsent-

Fiskeriet ved vestkysten

Fot.: Berge Andersen

Stålfiskekutter »Mogens Dres» fra Nordøvarftet, Ringkøbing.

lig grad af verdensmarkedet, hvor forholdene for tiden er temmelig kaotiske. F. eks. har vi det sidste år set industrifiskeriet forvandles fra en — unægtelig ikke særlig vellugtende — »Guldgrube« til næsten en under-skudsforretning på grund af konkurrencen fra Sydamerika.

Hertil kommer for Hvide Sande og Thorsmindes vedkommende de dårlige og uberegnelige besejlingsforhold, som i perioder har forårsaget adskillige havarier (+ et enkelt totalforlis) og tabet af mange fiskedage. — Særlig for Hvide Sande er det formentlig livsnødvendigt, at besejlingsforholdene bliver sådan, at større, virkelig søgående kuttere uden risiko kan komme ud og ind; thi pladsen er nu så stor — og bliver hurtigt større — at man ikke kan forvente, at byen skal kunne blive ved at leve af kystfiskeri alene. Det er derfor glædeligt, at bygningen af den store dæk-mole nord for indsejlingen, som man har kæmpet for i så mange år, nu vil blive påbegyndt. Bliver den anbragt på det rigtige sted og ført langt nok ud, skulle den kunne lede materialevandringen langs kysten udenom indløbet, hvor der så skulle kunne holdes en passende vanddybde. På forhånd kender ingen resultatet; thi havet har før spillet bold med væl-

lige betonblokke og sagkundskabens beregninger; men det er afgjort den eneste mulighed for at forbedre forholdene. —

Uden overdrivelse kan man vist sige, at der herude stort set findes en god, ædruelig, målbevidst og dygtig fiskerungdom, som lover godt for fremtiden. De fleste kan, hvis de vil og har evnerne, trods de kæmpehøje og stadig stigende byggepriser få foden på eget dæk; thi staten yder lån på 80 a 85 % af byggesummen, hvis vedkommende selv har ca. 15 %. Af statslånet betales almindelig bankrente (ca. 6 %), og det skal afdrages over 15 år. — Staten giver med andre ord ikke fiskerne nær så gode betingelser som f. eks. statshusmændene; men dog en virkelig god hjælp. — Desuden er pengeinstitutterne velvillig indstillet overfor de unge fiskere. —

I forbindelse med den store udvidelse af flåden kræves en betydelig tilgang af fiskere, og det er et spørgsmål, om man fremtidig kan få mandskab nok. — Vor såkaldte velfærdsstat er sikkert ikke velegnet til at fostre unge fiskere; thi fiskerierhvervet kræver stadig, trods alle forbedringer, hårdføre mandfolk, der evner at indleve sig i de primitive forhold ombord, tage strabadserne i den rækkefølge, de kommer, og uden at tabe balancen løbe den risiko, både personlig og økonomisk, der uløseligt er forbundet med fiskeriet. — Velfærdsstatens motto: *Tryghed*, kan aldrig komme til at stå over dette erhverv.

En dreng, der vil være fisker, skal helst begynde, når han er 14—15 år; thi da indlever han sig i forholdene ombord uden at spekulere, ræsonnere og sammenligne med forholdene iland, og vænner sig hurtigt til uregelmæssig nattesøvn, do måltider og lange arbejdsdage, afvekslende med lange pauser, og bliver lettere søstærk, hvad der altsammen er en absolut forudsætning for i dobbelt forstand at kunne befinde sig veltilpas ombord og kunne nyde dette udefinerlige velvære, der er forbundet med skibets fart, dets dansen på søen, dets lystren af maskine og ror, og spændingen ved, om der denne gang er noget i *posen*.

Tvinges en sådan dreng til at tage et 8. og 9. skoleår eller en eller anden eksamen, taber han måske lysten eller er bleven så bevidst forvænt, at han muligvis har fået nok af fiskeriet efter en enkelt tur. — Fiskerfædre (og særlig -mødre) ønsker som regel ikke, at sønnen skal være fisker, og trækker derfor til den anden side. —

Noget andet er, at en fisker ikke siden hen kan nøjes med de få kund-

skaber og den skrive- og regnefærdighed, som han måske modvilligt har tilegnet sig i børneskolen — og siden glemt — hvis han vil længere frem og som skipper få et stort ansvar for andre mennesker og betydelige værdier. — Det forekommer os, at fiskerne hidtil i nogen grad har forsømt den kundskabsmæssige og kulturelle side af tilværelsen i forhold til andre samfundsklasser, og det fører til en ufortjent deklassering, rent bortset fra de personlige og menneskelige værdier, der ligger heri, og som man går glip af.

Mærkeligt nok har fiskeriforeningerne ikke — sålæn som f. eks. landboforeningerne — vist disse spørgsmål nogen interesse. Man skulle ellers synes, at der med den kolossale udvikling på snart sagt alle områder var skellig grund til gennem foredrag og kurser at orientere medlemmerne om alt det nye — og meget andet. —

Velfærdsstaten kommer her ind i billedet med tilbud om gratis undervisning i ungdoms-, aften- og aftenhøj-skoler — tilbud som de unge fiskere udnytter alt for lidt, selv om deres erhverv i nogen måde hindrer dem deri.

Så er der fiskerhøjskolen, som har ført en omtumlet tilværelse, fordi de unge fiskere har svigtet den. Det burde ikke være sådan. — Den tidligere formand for »Vestjysk Fiskeriforening«, Laurits Thygesen, skriver herom i foreningens jubilæumsnr. bl. a., »at der af stat, kommuner, organisationer og enkeltpersoner er ofret meget af penge, tid og arbejde, for at unge fiskere og fiskerpiger ved et højskoleophold kan få lejlighed til at få givet skolekundskaberne en lille opfriskning, at få udvidet sin horisont ved bekendtskab og kammeratskab med andre unge fiskere og fiskerpiger. Ved sangen, foredragene og alt hvad der ellers opleves på en dansk folkehøjskole at få tankerne sat i sving og få øjnene åbnet for, at der er andre værdier i livet, der er værd at ofre opmærksomhed, end lige netop den at tjene penge.« — Det er så sandt, som det er skrevet, og her til kan føjes, at den ny sønæringslov af 1958 forlanger, at der i fiskeskibe af over 20 ton, foruden skipperen, skal være en mand med »Duelighedsbevis«, og for at få et sådant skal man kunne en del af søvejsreglerne og kende lidt til de alm. navigationsinstrumenter, søkort m. m. Et duelighedsbevis må man kunne erhverve sig under ophold på fiskerhøjskolen. — Vil man senere tage skippereksamen, er det en betydelig støtte, at man i forvejen har tilegnet sig disse kundskaber.

Af pladshensyn har vi ikke kunnet beskæftige os ret meget med fjordfiskeriet; men det kan siges, at fjordene, som praktisk talt strækker sig fra Nymindegab til forbi Thorsminde, alle dage har ydet fiskerne på denne del af kysten en god »rygdækning«, når den store, blå malkeko vesterude ikke ville give tilstrækkeligt.

Digterne og kunstmalerne har så godt som ikke beskæftiget sig med fiskernes liv og virke på denne del af kysten. L. Tuxen har malet enkelte malerier med motiver fra det gamle Nymindegab; det er vist det hele. — Som noget vistnok helt enestående i denne forbindelse bør nævnes, at fisker, gårdejer, sognefoged m. m., Chr. Fjord i Nr. Lyngvig (kaldet Kre Fywver), en nat, da han var op i tredserne, vågnede, prikkede sin kone i siden og sagde: »Højr, Kaaren Mari', no trowwer A, te A ka maa'!« — »Aah, do er en gammel torsk!« sagde hun, irriteret over tidspunktet for denne mærkelige betoelse — men han kunne virkelig male, skønt han aldrig havde beskæftiget sig med det, og nåede at fremstille en del billeder, som i nogen måde blev anerkendt af sagkundskaben. De var oven i købet fra en tid, som nu er historie. — Han døde i 1939.

KILDER

H. Jonassen: »Natur og mennesker i Vestjylland«

(Hardsyssels årbog 1958).

H. Blegvad: »Fiskeriet i Danmark«

S. H. A. Rambusch: »Ringkøbing Fjord«

Torben Klinting: »Fiskerne ved Nymindegab«

P. Pedersen: »Klittens Folk« og »Klittens Historie«

C. Klitgaard: »Havfiskeriet fra S. Nissum for ca. 100 Aar siden«

(Hardsyssels årbog 1948.)

J. Gr. Pinholt: »Vestkystfiskeri og Havfiskere«

(Hardsyssels årbog 1921.)

Holm Petersen & K. Lund: »Høst fra Havet«

Chr. Christensen: »Tilstanden i Hardsyssel«

(Hardsyssels årbog.)

Johs. Smith: »Hardsyssels front mod havet«

(Turistforeningens årbog 1950.)

Fiskeriet ved vestkysten

»Vestjysk Fiskeriforening«s jubilæumsbog (1959)

Ringkøbing Amts Dagblad: Diverse artikler og notitser.

Betænkning afgiven af kommissionen af 25/6 1914 vedrørende »Anlæg af Fiskerihavne m. m. på Jyllands Vestkyst« (1916)

E. Nedergaard: »Hvide Sande – Tilbageblik efter et kvart Aarhundrede«
»Byplan« nr. 5, 1959 – delvis referat af radioforedrag, udsendt 22/8 1956.)

Trap: »Danmark«

Fiskeriberetning, diverse årgange.

Fiskeriårbogen, diverse årgange.

Afvanding og landvinding

VED P. K. NIELSEN

I den for bankens forretningsområde er beliggende tre fjorde: Ringkjøbing-, Stadil- og Nissum fjord. Disse tre fjorde, der kun er adskilt fra Vesterhavet ved en smal klitbræmme, har i tidens løb været af afgørende betydning for egnens udvikling på flere områder, dels fordi næsten alle amtets vandløb udmunder i de tre fjorde, og dels fordi der omkring fjordene og de nederste strækninger af vandløbene findes meget betydelige eng- og marskarealer af udmærket bonitet.

For udnyttelse af disse jorder har vandstanden i fjordene tidligere været af afgørende betydning. Fjordenes vandstand var tidligere bestemt af Vesterhavet, idet der normalt var fri åben forbindelse mellem disse vandområder, men dette naboskab med havet var ikke altid lige behageligt, idet vandstanden her varierer fra kote \div 1,2 m til kote $+$ 2,5 m, dertil kommer, at storm og strøm langs Jyllands vestkyst forårsager en kraftig sydgående materialevandring, som før bygningen af sluserne undertiden bevirkede en lukning af udløbene til havet.

Lodsejerne i disse områder kunne derfor komme i en slags dobbeltild, idet såvel stor nedbør som høj vandstand i havet kunne give anledning til ødelæggende oversvømmelser, og når begge dele faldt sammen, var det naturligvis dobbelt galt. Dertil kommer, at der ofte var store udgifter ved at skaffe forbindelse med havet igen, når en tilsanding var sket. For Nissum fjords vedkommende var der udarbejdet et regulativ for, hvem der skulle deltage i sådanne udgravninger, medens forholdene ved Ring-

Afvanding og landvinding

kjøbing fjord gerne blev bragt i orden ved statens foranstaltning. Iøvrigt vil jeg ikke komme nærmere ind på forholdene omkring Nissum fjord, idet udviklingen her er beskrevet i Ulfborg og omegns festskrift »Mellem Hav og Hede« i anledning af halvtredsårsdagen for foreningens oprettelse. Derimod mener jeg, at det må være af interesse at høre lidt om forholdene omkring Ringkjøbing- og Stadil fjorde fra århundredskiftet og til vore dage.

Skulle nogen ønske yderligere oplysninger om Ringkjøbing fjords historie kan henvises til »Studier over Ringkjøbing fjord ved S. H. A. Rambusch« og betænkningen af 21. december 1915 angående afløbsforholdene ved Ringkjøbing fjord.

Vandarealet til Ringkjøbing- og Stadil fjord udgør tilsammen ca. 330 km², heraf henhører ca. 20 km² under Stadil fjord. Det samlede nedbørsområde til Ringkjøbing fjord andrager ca. 3.800 km², og størrelsen af den til fjorden strømmende vandmængde er ca. 1.000 mill. m³ årlig. For bedre at danne sig et billede af hvor stor mængde, det drejer sig om, kan oplyses, at en by som København med forstæder »kun« bruger ca. 80 mill. m³ vand årlig, og at købstædernes samlede vandforbrug i Danmark kun andrager ca. 225. mill. m³. Der er altså ingen fare for, at vi kommer til at lide ferskvandsdøden i Vestjylland.

I henhold til de foreliggende oplysninger må man vist regne med, at Ringkjøbing fjords nordlige udløb tidligere har ligget lige vest for Skjernåens udmunding, idet hverken kort eller andre historiske kilder giver anledning til at tro, at udløbet nogensinde har ligget ved Årgab, som navnet kunne tyde på; derimod findes der et omhyggeligt udarbejdet kort af matematikeren Johannes Mejer, som viser, at udløbet i 1650 har ligget netop ud for Skjernåens udmunding. Men i 1886, da Ringkjøbing Landbobank blev oprettet, var udløbet vandret ca. 15 km mod syd, så udløbet nu fandtes et langt stykke syd for Nymindegab kro. Det er let forståeligt, at en sådan vandring måtte skabe ustabile forhold både for landbruget og skibsfarten til og fra Ringkjøbing, og der er da også i tidens løb gjort flere forsøg på at fremkalde mere stabile forhold, men datidens mangelfulde maskiner og redskaber gjorde, at forsøgene mislykkedes, og dertil kom, at Ringkjøbing bys interesse i skibsfarten en overgang var faldende på grund af længdebanens gennemførelse i 1878. Til gengæld begyndte landbruget og fiskerne at røre på sig. Det varede dog

ikke længe, inden landbruget og fiskerne igen fik støtte fra Ringkjøbing by, som snart blev klar over betydningen af at få oprettet et havneanlæg og skabe en varig og stabil forbindelse med Vesterhavet. En kommission afgav den 14. november 1900 en betænkning. Denne blev i hvert fald for byens vedkommende en stor skuffelse, idet den i store træk gik ud på en fortsat uddybning af Nymindegabstrømmen og oprettelse af en bådehavn ved Nymindegab, medens man ikke kunne anbefale en gennemskæring af klitten ved Hvide Sande og bygning af en havn sammesteds, men allerede i 1902 indsendtes til ministeriet for offentlige arbejder et andragende fra et udvalg, der var nedsat af lodsejere i og ved Skjernådalens samt af lodsejerne og fiskerne bosatte i kommunerne omkring Ringkjøbing- og Stadil fjorde, og som endvidere havde fået tilslutning fra Ulfborg-Hind herreds landboforening, landboforeningen Bølling-Nørre herred, Ringkjøbing byråd, fiskeriforeningen for Ringkjøbing- og Stadil fjorde samt fiskeriforeningen for Holmslands Klit, om at der måtte blive tilvejebragt et nyt udløb for fjorden ved Skodbjerg, idet man henviste til, at det endnu ikke var lykkedes for sandpumperen at komme igennem til fjorddybet ved Nymindegab, hvorfor forholdene stadig var utilfredsstillende, men samme år fremkom fra beboerne ved den sydlige ende af fjorden en protest mod at flytte udløbet længere mod nord, og dette modsætningsforhold mellem syd- og nordinteresser vedblev at bestå, og det skærpedes, efterhånden som en løsning om at flytte mod nord modnedes.

Gennemgravning ved Skodbjerg blev aldrig gennemført, men efter mange forhandlinger på rigsdagen og i finansudvalget vedtoges endelig i 1908, at der skulle etableres et frit udløb ved Hvide Sande, og endvidere skulle udløbet ved Nymindegab bibeholdes.

Gennemgravningen af klittangen ved Hvide Sande blev fuldført i marts måned 1910, og renden havde en bredde i vandlinien på 26 m og en dybde på 2,5 m, men det viste sig hurtigt, at en sådan rende uden sikring af nogen slags ikke var til at holde styr på; allerede i slutningen af 1911 var udløbet blevet 260 m bred, og det vandførende profil, som oprindeligt var 50 m², var nu udvidet til ca. 1.000 m².

Der var nu skabt en let og hurtig forbindelse mellem fjorden og havet, men i stedet for at skabe gode og rolige forhold gik udviklingen i en retning, som nærmest må betegnes som katastrofal. Flere stormflode i 1911

Afvanding og landvinding

og 1912 bevirkede store og skadelige oversvømmelser på alle de lave arealer omkring fjorden, og en strøm af protester fremkom mod det åbne og ubeskyttede udløb i havet ved Hvide Sande.

Vandbygningsvæsenet var også yderst betænkelig ved tingenes tilstand og foreslog en lukning af kanalen med det samme. Den 5. februar 1912 nedsattes en ny kommission, men på grund af de navnlig for landbruget så katastrofale tilstande var der ikke tid til lange overvejelser eller økonomiske betragtninger; kommissionen afgav i samme måned forslag om omgående indsnævring og sikring af udløbet, og arbejdet blev sat i gang samme år, men voldsomme storme i 1912 og sommeren 1913 voldte store skader på det udførte arbejde, og navnlig sommeroversvømmelserne i 1913 påførte landbruget store tab, idet havvandet, der skyldedes ind over engene, fuldstændig ødelagde vegetationen for dette år. Der blev herefter af vandbygningsvæsenets ingeniører fremsat nye forslag, men uden resultat.

Endelig nedsattes af ministeriet for offentlige arbejder den 1. september 1914 en kommission bestående af professor G.Schönweller, ingeniør A.Poulsen, statskonsulent K.Hansen og ingeniør Th.Claudi Westh samt en fiskerisagkyndig, fiskeridirektør F.V.Mortensen, med den opgave at tage hele spørgsmålet om tilvejebringelse af en endelig ordening af afløbsforholdene ved Ringkjøbing fjord op til indgående overvejelse og snarest afgive betænkning.

Det første, kommissionen måtte tage stilling til, var en fuldstændig lukning af udløbet ved Hvide Sande, men som forholdene havde udviklet sig efter det mislykkede sikringsarbejde i 1913 og de ødelæggende oversvømmelser i 1911–12 og 13, var der faktisk intet valg, og kommissionen tiltrådte da også vandbygningsdirektør V.Westergårds forslag om straks at lukke ved Hvide Sande og at udgrave et midlertidigt løb længere mod syd ved Gjødelen. Forslaget blev straks forelagt og vedtaget af rigsdagen, og i maj måned 1915 var kanalen ved Hvide Sande igen lukket, men der var da også brugt næsten 3 mill. kr. til dette eksperiment. 3 mill. kr. lyder måske ikke af så meget i vor tid, men tager man i betragtning, at det nok vil svare til ca. 30 mill. kr. efter vor tids kroneværdi, er det forståeligt, at det ikke kunne gå helt stille af, og det gjorde det da heller ikke. Sagen vakte tværtimod et voldsomt røre, og det gik navnlig ud over Ringkjøbingegnens folketingsmand J.C.Christensen. Bladene

udnyttede også sagen til at hyppe politiske kartofler, således havde bladet »Vort Land« en længere artikel, hvori bl. a. stod:

»Igår satte den voldsomme vestenstorm en tyk streg under den fejl, der i sin tid blev begået under J.C.Christensens førerskab og voldsomme pression: Åbningen af løbet ved Hvide Sande.

Det er bekendt, at der i sommeren 1907 foretoges en rejse til de pågældende steder af J.C.Christensen og flere rigslagsmænd. Daværende vandbygningsdirektør Otterstrøm var med som sagkyndig. J.C.Christensen spurgte ham efter besigtigelsen om hans mening, og da Otterstrøm, i overensstemmelse med sit tidligere kraftigt pointerede standpunkt, svarede, at han måtte beklage at være i absolut uoverensstemmelse med ministeren, skal J.C.Christensen have klappet ham på skulderen og sagt: »Det skal De ikke være ked af, den sag bliver dog gennemført, som jeg vil.« Det blev den også, og artiklen sluttede med følgende salut: »Men havet har godtgjort sin kraft på trods af al selvlavet herskervilje. På en meget virkningsfuld, men desværre meget kostbar måde har det dokumenteret sin overlegenhed endog over for J.C.Christensen.«

Et vittighedsblad aftegnede J.C.Christensen i den sædvanlige streg og skrev nedenunder:

*Og havet gravede på egne vegne
et hul, der kan sluge alverdens degne,
endogså degnen fra Hec.*

Det var hårde ord, men som så ofte tidligere, gav tiden J.C.Christensen medhold. Han havde set rigtigt.

Helt spildt var pengene dog ikke, man havde fået konstateret, at Hvide Sande på grund af den ringe afstand mellem fjorden og havet var ypperligt egnet både med henblik på afvanding og besejling, og kommissionen arbejdede da også videre med det for øje at skabe et bygværk ved Hvide Sande, som kunne blive til gavn for landbruget og fiskeriet.

Allerede den 21. december samme år afgav kommissionen en eenstemmig betænkning, der indeholdt forslag til en endelig ordning af afløbsforholdene ved Ringkjøbing fjord. Uden at gå i detaljer kan jeg lige nævne, at betænkningen gik ud på, at der ved Hvide Sande skulle bygges

en regulerbar frisluse med 350 m² gennemstrømningsprofil og med en dybde af ca. 4 m på tærskelen. I gennemstrømningsåbningerne skulle endvidere bygges en skibsfartssluse af sådanne dimensioner, at sandpumpemateriel kunne passere den.

Men trængslernes tid var langt fra forbi endnu. Den første verdenskrig samt en voldsom opposition blandt beboerne ved den sydlige ende af fjorden mod flytningen af udløbet til Hvide Sande bevirkede, at sagen blev henlagt, og først i rigsdagssamlingen 1923—24 blev der på grundlag af kommissionsbetænkningen fremsat lovforslag om sagens gennemførelse, og loven om »ordning af afløbsforholdene ved Hvide Sande« blev vedtaget eenstemmigt i begge ting den 29. marts 1924.

Jeg skal ikke her komme nærmere ind på lovens enkeltheder men blot nævne, at arbejdet først måtte påbegyndes, når 60 % af ejerne af de interesserede lodsejere indgav begæring herom til ministeriet for offentlige arbejder. Udgifterne i sagens anledning skulle afholdes med 5 % af Ringkjøbing købstadskommune, 25 % af de interesserede arealer og resten af staten, og beløbene forfaldt til betaling 6 år efter, at arbejdet var afsluttet.

Til at bestemme hvilke ejendomme, der skulle medtages under interessekurven, skulle nedsættes en kommission på 7 medlemmer, der fik følgende sammensætning: departementschef P. A. Holck Colding, afdelingsleder ved hedeselskabet, J. Vestergård, ingeniør Th. Claudi Westh, statskonsulent K. Knudsen, forstander J. C. Overgård, amtsrådsmedlem A. Christiansen og stiftamtmand P. Herschend.

Selv om det så smukt hedder i referatet fra lovens vedtagelse, at 60 %-bestemmelsen blev indført, fordi rigsdagen ikke ønskede at påtvinge de i udløbsspørgsmålet interesserede lodsejere den foreslåede ordning ved Hvide Sande, kommer man dog vist sandheden nærmere ved at antage, at det var en ordning, som modstanderne ved den sydlige ende af fjorden fik indført i loven, for på denne måde at standse sagen. I hvert fald kan man finde følgende udtalelser i Vestjyllands folkeblad efter, at de 60 % var nået.

»Vi skal ikke nægte, at resultatet overrasker os. Vi havde ikke ventet, at det ville være muligt at nå de 60 %. Når folketingsmand Pinholt, der var sydpartiets energiske talsmand, fik loven om Hvide Sande

slusen ændret derhen, at den først skulle træde i kraft, når andragende forelå fra de 60 %, gik vi ud fra, at han dermed mente at have slået en forsvarlig bom for dette nye eksperiment.«

Før man kunne komme i gang med at samle underskrifter for at skaffe de 60 %, som loven forlangte, måtte man afvente fastsættelse af det område, som måtte være påvirket af ordningen og derfor stemmeberettiget.

Kommissionen blev færdig med sit arbejde ved juletid 1925, og resultatet blev, at 2201 lodsejere skulle være andrageberettigede, og det samlede areal blev opgjort til 15.910 ha.

Derefter kunne der tages fat på at samle underskrifter, og der nedsattes i den anledning et udvalg bestående af amtmand Toft, redaktør Wilhelm Nielsen, amtsrådsmedlem Andr. Christiansen, Holmsland, gdr. J. Ledgård, Holmsland, og godsejer Tranberg, endvidere tiltrådte ingeniør Th. Claudi Westh.

Mange andre dygtige mænd har i tidens løb gjort et stort og uegenlystigt arbejde for at få en fornuftig ordening af afløbsforholdene ved Ringkjøbing fjord, men det var det sidstnævnte udvalg, der ryddede den farlige hindring af vejen, som 60 %-bestemmelsen var, og som netop af sydpartiet var indført i loven for at gøre den virkningsløs. Derfor stod der også en særlig glans om det arbejde, som her blev gjort. 60 % lyder måske ikke af så meget, men i betragtning af, at hverken fiskerne eller Ringkjøbing købstad, som dog betalte et efter byens størrelse endog meget stort beløb, havde ret til at stemme og så dertil kommer, at de sydlige sogne havde givet udtryk for en stærk modvilje mod forslaget, var det i virkeligheden en meget skrap bestemmelse. J. Ledgård valgtes til formand, og en storstilet kampagne iværksattes, der blev afholdt ialt 28 møder fordelt over hele det interesserede område, hvor sagen blev debatteret og oplyst i alle dens enkeltheder, og manganen en dyst blev udkæmpet rundt i forsamlingshusene, ikke mindst i de sydlige egne.

Det var et dygtigt og veltilrettelagt arbejde, som her blev gennemført, resultatet udeblev da heller ikke. Lørdag den 10. april 1926 kl. 17,45 gik flaget til tops på Ringkjøbing rådhus, og udvalget kunne meddele, at 67,24 % af de stemmeberettigede med 66,99 % af arealet havde underskrevet andragendet om ordningen af udløbsforholdene ved Hvide Sande i henhold til den vedtagne lov af 29/3-1924.

Afvanding og landvinding

Fot.: Jenats

Sommergræsning på hvidkløvermarken

Nu da arbejdet var gjort og slaget vundet, var man glad for, at afgørelsen blev lagt ud til lodsejernes egen afgørelse. Nu stod man med over 2/3 majoritet samt fiskerbefolkningens og Ringkjøbing bys tilslutning bag sig endog meget stærkt overfor de bevilgende myndigheder og eventuelle modstandere af planens gennemførelse.

Andragendet blev herefter indsendt til ministeriet for offentlige arbejder, og der blev af udvalget for Ringkjøbing byråd gjort alt for at få arbejdet påbegyndt snarest, man foreslog således, at man straks påbegyndte udbygningen af havnespor og anlæg af bolværker i Ringkjøbing havn, og man tilbød at stå i forskud med pengene, indtil finansudvalget bevilgede dem.

Så hurtigt skulle det nu heller ikke gå, men i løbet af 1927 foretoges de nødvendige forundersøgelser samtidig med, at der i Ringkjøbing blev anlagt tilslutningsspor fra banegården til havnen, ligesom der blev udført bolværksarbejde både i Ringkjøbing- og Hvide Sande havn. I 1928 udførtes detailprojekteringen, arbejdet blev samme år udbudt i licitation, og hovedentreprisen, afvandingsslusen og kammerslusen blev over-

draget til firmaet J.Stürup & V.Prosch-Jensen, medens klapbro, skydeporte, maskinanlæg m. v. blev overdraget til maskinfabrikken Aurora og A/S Vølund.

Arbejdet skred godt frem, og søndag morgen den 30. august 1931, da vandstanden i havet var ca. 75 cm lavere end vandstanden i fjorden, kunne vandbygningsdirektør Lillelund, der havde den daglige ledelse af arbejdet, åbne sluserne, og den udgående strøm skyllede den tilstedeværende barre ud af det nye udløb.

Hermed var arbejdet ved Hvide Sande stort set gennemført, og efter at lukning af udløbet den 18. september var gennemført, var de nye tilstande oprettet, men da havde Hvide Sande også gennem flere år været i søgelyset. De gamle avisudklip fra denne tid taler deres tydelige sprog. Alene de flerspaltede overskrifter siger en hel del, jeg skal derfor anføre enkelte af disse:

FRA DANMARKS HÅRDE VESTFRONT
HVOR DANMARKS YNGSTE BY SKYDER OP I SANDET
MENNESKET HAR SEJRET OVER HAVET
GULDMINEBYEN PÅ DØDENS KYST

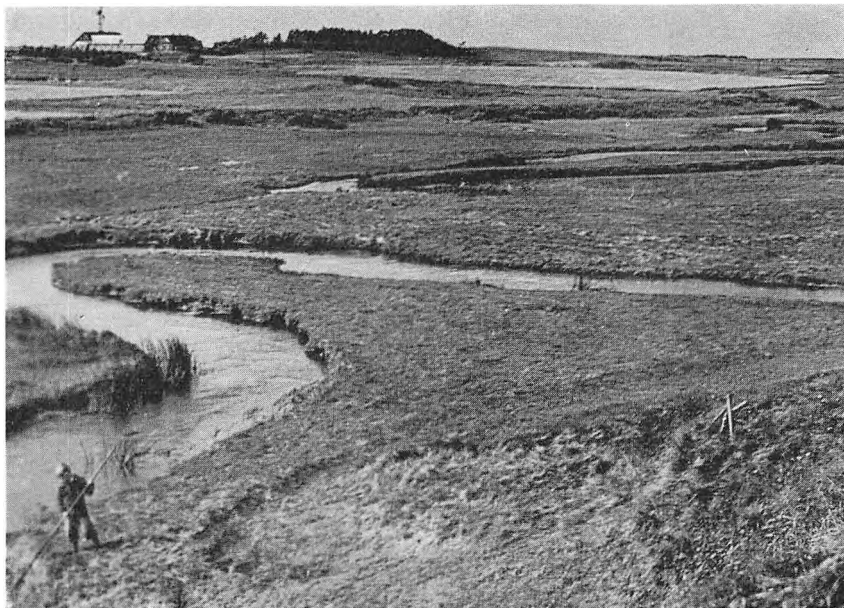
Sluse-arbejdet havde kostet ca. 4,6 mill kr., der skulle betales med 70 % til staten, 25 % til lodsejerne og 5 % til Ringkjøbing by.

Til fordeling af lodsejernes andel blev efter lovens bestemmelser nedsat en kommission på 5 medlemmer bestående af kammerherre C.Lerche, landinspektør S.Mouritsen, ing. Th.Claudi Westh, amtsrådsmedlem A.Christiansen, Holmsland, og gdr. N.Lykke Sørensen, Sdr. Bork.

Kommissionen foretog en omhyggelig vurdering af arealerne og afgav i 1940 et forslag til partsfordeling til ministeriet for offentlige arbejder, men til trods for den grundighed, som kommissionen havde udvist ved en omhyggelig besigtigelse af alle arealer, var der alligevel stor utilfredshed med resultatet.

Der blev indsendt en adresse underskrevet af samtlige sognerådsmænd i området samt af landboforeningsformanden for Nr. Nebel og omegn, hvori man protesterede både mod beløbets størrelse og fordelingsgrundlaget, idet man gjorde gældende, at formålet med sluseanlægget i første række skulle være at hjælpe landbruget, medens fiskeinteresserne

Afvanding og landvinding

Fot.: A. Grimstrup

Hover å før reguleringen.

skulle komme i anden række, hvad også, siger man, fremgår af den kendsgerning, at landbruget skulle afholde 25 % af udgifterne, medens fiskeriet intet skulle betale. Forudsætningen for, at landbruget skulle betale, måtte være, at der ved anlægget blev tilvejebragt en vis nyttevirkning, som i nogen grad kunne modsvare betalingspligten, men fortsætter man, der er nu gået 10 år siden, anlægget blev anlagt, og der er ikke indtrådt nogen nyttevirkning, der er tværtimod sket dette, navnlig for engafgrødernes vedkommende, at afgrøderne er blevet forringede år for år. Hvide Sande har derfor været en stor skuffelse for engarealernes vedkommende, og forringelsen har været størst for de arealer, som er sat højest i takst.

Adressen slutter med at anmode kommissionen om at anbefale en betydelig nedsættelse af det bidragspligtige beløb.

I anledning af denne adresse fremsatte kommissionen en længere redegørelse, hvori man fastholder partsfordelingens rigtighed og slutter:

»I henhold til foranstående redegørelse ser kommissionen sig ikke i stand til at foretage nogen ændring i sin fordelingsplan, ligesålidt

som man finder anledning til at anbefale en nedsættelse af det samlede lodsejerne påhvilende bidragsbeløb, idet det må ligge uden for kommissionens opgave at overveje eventuelle hensyn til gennemførelse af landvindingsplaner efter den særlige lovgivning derom.

Det tilføjes, at de to afdøde landbrugskyndige medlemmer af kommissionen, landvæsenkommissær, gårdejer Andreas Christiansen og kommissær N.Lykke Sørensen har deltaget i det i marken afsluttende arbejde vedrørende fastsættelsen af partstaksterne.«

Men dermed var sagen ikke uddabatteret, der var nemlig sket det, at to af kommissionsmedlemmerne, amtsrådsmedlem A. Christiansen, Holmsland, og N.Lykke Sørensen, Sdr. Bork, var afgået ved døden, og i stedet var udmeldt Chr. Rahbæk, Stauning, og Martin Jacobsen, Rærup, men de havde ikke været med til at udarbejde svarskrivelsen på sognerådsformændenes adresse, hvorover de protesterer i en skrivelse af 24. juli 1942, og samtidig giver udtryk for en hel anden opfattelse af den af kommissionen udarbejdede partsfordelingsliste. De gør bl. a. gældende, at partsfordelingen er udført på et forkert grundlag, idet boniteringen og arealernes højdebeliggenhed ikke alene kan benyttes som målestok for en parcels interesser i sluseanlægget, idet engenes beliggenhed (afstand fra ejendommen) ofte gør, at man ønsker at beholde disse arealer som eng, men resultatet er blevet, at mange af klæggene med høj bonitering nu nærmest er øde ørkenstrækninger uden synderlig vegetation, og man anfører, at prisen på tidligere værdifuld eng er faldet fra 600—1000 kr. til 250—400 kr. pr. td. land. Som konklusion udtales, at partsfordelingen på grund af, at den er udført på forkert grundlag, bør bortfalde. Den er uretfærdig, idet de, der har lidt større skade, skal betale mest, og de, der har haft gavn heraf, slipper billigst, og man slutter:

»Vi mener derfor, at det lodsejerne pålignede beløb bør slettes. Da flytningen af udløbet ikke har været en egns opgave, men må påhvile staten fuldt ud, så meget mere, som staten vil få landvinding i fjorden ved den lavere vandstand, og vi henstiller til ministeriet, at det gør skridt til, at dette kan ske.«

En sådan skrivelse skulle naturligvis ikke bidrage til at skabe ro om spørgsmålet, og ro blev der da heller ikke, en række kollektive klager

Afvanding og landvinding

blev indsendt, men efter landvindingslovens vedtagelse i 1940 var det, ligesom klagerne skiftede karakter. Man blev ret hurtig klar over, at sluseanlægget ved Hvide Sande var et godt aktiv, når man skulle i gang med at oplægge diger omkring de lave fjordenge med henblik på en kunstig afvanding (pumpe- og landvindingslag), man fastholdt nok, at det var uretfærdigt og urimeligt, at der skulle betales til Hvide Sande anlægget, da engenes vegetation var blevet forringet, men lagde hovedvægten på, at bekostningen ved inddigning og afvanding af de ved sluseanlægget forringede arealer var så store, at de fremlagte lister over partsfordelingen til Hvide Sande ville hemme og måske standse de afvandingsarbejder, som de landøkonomiske foreninger i området nu var ved at organisere. Der blev derfor af disse organisationer rettet henvendelse til landbrugsministeriet om at få gælden slettet. Henvendelsen blev dog ikke taget til følge, men den 30. marts 1942 blev vedtaget et tillæg til landvindingsloven, hvorefter gælden fra et tidligere anlæg, der indgik i vedkommende landvindingsarbejde, kunne medtages som anlægsudgift med samme tilskud og lånevilkår som de øvrige anlægsudgifter. Dette var naturligvis en mægtig fordel for de arealer, som kunne komme med under et sådant arbejde, man fik på den måde $\frac{2}{3}$ i tilskud, og resten kunne afdrages over 20 år, men for ejerne af de arealer, som af en eller anden grund ikke kunne komme med under noget landvindingsarbejde, var det naturligvis et yderligere irritationsmoment, at netop de lodsejere, der kunne udnytte de fordele, som var skabt ved Hvide Sande anlægget, slap med at betale $\frac{1}{3}$ af det pålignede beløb, medens de lodsejere, som af en eller anden grund f. eks. dårlig beliggenhed eller manglende interesse hos andre lodsejere ikke kunne udnytte de skabte betingelser, skulle betale fuld bidrag. Dertil kommer så, dels at staten havde forsumt at få gældsbyrden tinglyst på de enkelte ejendomme, og dels at opkrævningen først blev udsendt 25 år efter, at loven var vedtaget. Disse to ting i forening bevirkede, at der i området var handlet med ejendomme op til fem gange, uden at Hvide Sande gælden var omtalt. Til trods for disse kaotiske tilstande besluttede ministeriet alligevel at gå i gang med opkrævningen. Man gjorde gældende, at anlægget var iværksat under forudsætning af, at landbruget skulle betale 25 %, og at loven måtte ske fyldest.

For at råde bod på dette urimelige forhold blev der nedsat et udvalg bestående af repræsentanter fra samtlige landøkonomiske foreninger i

hele området, og ved et lodsejermøde i Skjern og Ringkjøbing vedtoges under mottoet: »Alle bør være lige for loven« eenstemmig at nægte betaling af det pålignede bidrag til Hvide Sande anlægget, idet man fremhævede, at det nu var 25 år siden afstemningen fandt sted, hvorfor en stor del af ejendommene havde skiftet ejere (70 %), uden at de nye ejere var gjort bekendt med Hvide Sande gælden, idet forpligtelsen ikke var blevet tinglyst, og hertil kom, at en del lodsejere nu kunne komme med under landvindingslovens bestemmelser og få tilskud til gælden, medens de, som ikke kunne komme med, og derfor var afskåret fra at udnytte de fordele, som var skabt ved Hvide Sande slusen, måtte betale det fulde beløb, hvilket medførte ulighed for loven.

Men intet hjalp. Ministeriet fortsatte med udsendelse af regninger til de forskellige lodsejere, og man gjorde det så grundigt, at hvis ejeren var afgået ved døden, udsendte man opkrævning på det fulde beløb til samtlige arvinger. Nå, der skete jo ikke så meget derved, da næsten ingen betalte. Der blev så anlagt prøvesag mod Karl Madsen, St. Tambjerg, Holmsland, idet han var en af de ejere, som ikke ved købet af ejendommen var gjort bekendt med gælden til Hvide Sande. Ved vestre landsret blev Karl Madsen dømt til at betale det pålignede Hvide Sande bidrag, men sagen blev ført videre til højesteret, og her frifandtes Karl Madsen for betaling. Ministeriet for offentlige arbejder tog afgørelsen til efterretning og fremsatte »lov om undladelse af at foretage opkrævning af de i loven om ordning af afløbsforholdene ved Ringkjøbing fjord m. m. omhandlede lodsejerbidrag«, og loven ved vedtaget den 11. juni 1954.

Herefter skulle man jo tro, at også Ringkjøbing købstad, som i 1939 på en meget hårdhændet måde blev opkrævet for sit bidrag, men som jo ikke havde fået mere ud af Hvide Sande end landbruget, skulle have sine penge tilbage, men her var ministeriet til trods for meget indtrængende henstilling fra byrepræsentanter og egnens folketingsmænd ubønhørlig, byen var i sin tid gået ind på at betale og dermed basta.

Der kan siges meget for og imod denne vægring fra landbrugets side mod at betale det beløb, som man ved indsendelse af adressen om arbejdets iværksættelse frivillig var gået ind for. Embedsmændene, der skulle forvalte loven, var i deres gode ret til at kræve lovens bestemmelser overholdt, de kunne simpelthen ikke gøre andet. Landbrugets påstand om, at der var gået alt for mange år, inden opkrævningerne blev udsendt, og

Afvanding og landvinding

at myndighederne havde forsømt at tinglyse forhæftelsen på ejendommene, ville eller kunne embedsmændene ikke erkende, og sagen blev derfor indbragt for domstolene.

Men landbrugernes standpunkt er også forståeligt. Der var gået næsten 25 år, siden loven blev vedtaget, og en stor part af ejendommene havde skiftet ejere siden tid, og det var nu ganske klart, man kan vist sige for alle, at med den udvikling forholdene ved Hvide Sande havde taget, burde hele anlægsudgiften have været afholdt af staten. Det var iøvrigt også J.C.Christensens standpunkt, at der var tale om en statsopgave, men et uenigt landbrug medførte, at bestemmelsen om landbrugets bidrag kom med i loven.

For Nissum fjords vedkommende blev udarbejdet en lignende betænkning som ved Ringkjøbing fjord. Betænkningen gik i korte træk ud på, at den bestående sluse ved Thorsminde skulle udbygges med 2 mindre slusefag og en bredere åbning til passage for søgående fiskerbåde. Til regulering af vandstanden skulle sluserne forsynes med stigborde. På grundlag af betænkningen blev der den 17. juni 1929 vedtaget en lov om ordning af afløbsforholdene ved Nissum fjord. Man gik straks igang med arbejdet i 1931, og samme år som Hvide Sande slusen var færdig, kunne også Thorsmindeslusen igen tages i brug. Lodsejerne skulle her betale 1/3 af udgifterne, der forskudsvis skulle udredes af Ringkjøbing amtsfond. Her havde staten altså på forhånd sikret sig.

I denne forbindelse kan oplyses, at et flertal i kommissionen havde foreslået, at staten skulle afholde alle udgifter i sagens anledning, medens et mindretal under henvisning til Hvide Sande ordningen foreslog, at lodsejerne skulle betale 1/3, og derved blev det. Striden mellem lodsejerne ved Ringkjøbing fjord fik således kedelige følger for kollegaerne ved Nissum fjord.

Til som rådgivende at bistå ministeriet og vandbygningsvæsenet ved de bestemmelser, der vil være at træffe angående sluserne med hensyn til regulering af vandstanden og saltholdigheden i fjorden, er nedsat et udvalg for hver af fjordene.

Samme kommission udarbejdede skitseforslag til regulering af vandstanden i hele det lave fjord- og søområde mellem Nissum- og Ringkjøbing fjord (Vest Stadil fjord, Madum å m. v.) og indstillede, at der blev vedtaget en særlig lov i den anledning.

En sådan lovgivning fandt dog ikke sted. En medvirkende årsag dertil var måske nok, at beboerne endnu ikke var indstillet på, at det for store dele af området vedkommende var nødvendig at pumpe vandet for at få en tilfredsstillende afvanding. Derimod var man stærkt interesseret i at få sænket vandstanden i Husby og Nørre søer samt at undgå de mange oversvømmelser fra Madum å, og idet man henviste til, at staten ved at give koncession til afvanding af Vest Stadil fjord havde forringet forholdene ved, at oplandsvandet nu måtte ledes ad en 15 km lang kanal, medens det tidligere havde en relativ kort afstand til det frie fjordvandspejl i Vest Stadil fjord. Man ønskede derfor tilladelse til at føre vandet mod nord til Nissum fjord, hvortil afstanden kun var ca. 2,5 km. Det ville myndighederne imidlertid ikke gå med til men henviste til betænkningen, hvorefter oplandsvandet fra Madum å og Madum bæk skulle ledes gennem Gammelådalene til Vest Stadil fjord. Sidstnævnte projekt blev så, efter at det var detailprojekteret af hedeselskabet, gennemført som beskæftigelsesarbejde.

Der blev afsagt kendelse i 1940, men det kneb med at komme i gang. Staten havde købt Pallisbjerg i Staby og indrettet den til beskæftigelses- og optræningslejr for langvarige arbejdsledige, men først i efteråret 1941 påbegyndtes jordarbejdet. Det første hold var helt unge mennesker uden kendskab til jordarbejde, det næste hold var langvarig arbejdsløse fra København, hvoraf ca. 40 var taxachauffører. Det var en broget flok at få til et sådant arbejde. Nu afdøde forstander Anker Pedersen, Pallisbjerg, hvem lejren sorterede under, ledede arbejdet på en usædvanlig dlygtig måde, han forstod at holde orden men også at holde humøret oppe, det var ganske tydeligt, at han holdt af de mennesker, som på grund af tidernes ugunst var blevet arbejdsløse. Men da arbejdet var vanskeligt og faktisk uegnet til håndarbejde, skred det kun langsomt frem, og helt galt blev det, da værnemagten i slutningen af 1943 overtog lejren og lod en del af anlægget indgå som et led i deres system af pansergrave.

Efter krigen blev arbejdet delvis færdiggjort som pansergravsarbejde, og arbejdet afsluttedes i 1949. Ved at lede vandet fra Madum ås nedbørsområde gennem Gammelådalene formindskedes afstanden til Vest Stadil fjord med ca. 13 km, og områderne omkring Husby sø og Nørre sø og Gammelådalene blev sikret mod oversvømmelser fra Madum å.

Afvanding og landvinding

Fot.: A. Grilmstrup

Torsted å er nu også reguleret.

Når forlægningen af Madum å er medtaget i dette afsnit skyldes det, at arbejdet har samme virkning som sluserne ved Hvide Sande og Thorsminde, nemlig at forebygge oversvømmelser i de tilstødende områder og derved muliggøre en kunstig afvanding af de tilstødende områder. Forlægningen af Madum å har således dannet grundlag for gennemførelse af 4 store landvindingsarbejder, nemlig: Åbjerg enge, Tim enge, Husby enge og Vollerum enge.

Med gennemførelse af de nævnte 3 arbejder ved henholdsvis Ringkjøbing fjord, Nissum fjord og Madum å var de tekniske forudsætninger til stede for at gennemføre en afvanding af ca. 20.000 ha engarealer af udmærket bonitet. Men tiderne i begyndelsen af trediverne var yderst slette. Det var i den tid, hvor en slagtegris kun kostede 30 kr., og da lignende forhold herskede næsten på alle områder indenfor landbruget, var der simpelthen ikke penge til afvanding eller anden investering.

Samtidig med landbrugskrisen var der også stor arbejdsløshed, for at råde bod på landbrugets kår og den store ledighed vedtoges i 1933 loven om grundforbedring, og i løbet af ganske kort tid kom der gang i grund-

forbedringsarbejderne landet over, og der er ingen tvivl om, at loven fik en overordentlig stor betydning både for landbruget og til afhjælpning af arbejdsløsheden, men til igangsættelse af større inddignings- og pumpeanlægsarbejder med mange lodsejere var den dog ikke særlig egnet, og tiden var måske heller ikke moden dertil endnu.

.. Enkelte fællesarbejder i Velling-, Stadil-, Vedersø- og Hee sogne (Voldbjerggård) blev dog gennemført i denne periode. De var ikke særlig store, men de blev alligevel af stor betydning for hele egnen, idet de kom til at stå som eksempler på, at det kunne nytte, når blot man stod sammen om det, og det var disse anlæg, der i forbindelse med dyrkningsforsøg i Nissum fjordenge og på Voldbjerggård, som kom til at danne grundlaget for de mange nye landvindingsarbejder, som senere blev gennemført her i amtet, i særdeleshed da i den sydvestlige del.

Et enkelt større arbejde var dog under opsejling allerede i 1928. Man var så langt fremme med en forholdsvis stor sag ved Nissum fjordenge, at der var afsagt kendelse om dets gennemførelse, forsåvidt 1/3 af udgifterne til opførelse af diger kunne fås som statstilskud, og der kunne fremskaffes lån til sagens gennemførelse, og at lånet måtte henstå afdragsfrit i 5 år. Det lykkedes at opfylde disse betingelser, men længere kom man heller ikke, modstanderne af afvandingen fik uventet hjælp fra anden side, idet Staby- og Husby sogneråd foranledigede, at den gl. spærredæmning ved Kast bro i Staby blev gennemgravet, således at oplandsvandet fra hele Madum å's nedbørsområde, der ellers skulle gennem Sundåen til Ringkjøbing fjord via Nørre sø og Husby sø, kunne ledes gennem Nissum sø til Nissum fjord. Under disse forhold var det ikke muligt at videreføre det af landvæsenkommissionen godkendte projekt. Lodsejerudvalget forsøgte at få en landvæsenkommission til at tage sig af sagen, men her henviste man til de almindelige domstole. Sagen gik helt til højesteret, der vandt afvandingsfolkene ganske vist sagen, men næsten 3 år var gået, og man befandt sig i den store landbrugskrise. Landvæsenkommissionen kom påny ind i billedet, idet den nu påny måtte fastsætte fristen for de forskellige arbejders færdiggørelse, og der fastsattes et nyt møde for at vælge et udvalg til fremme af arbejdet.

Til udvalget valgtes alene modstandere af projektet, og på foranledning af dette udvalg henstillede landbrugsministeriet til landvæsenkommissionen påny at udsætte tidsfristen under hensyn til, at et lovforslag ved-

Afvanding og landvinding

rørende sådanne arbejders fremme var forelagt rigsclagen. Kommissionen tog henstillingen til følge, og den 27. marts 1934 vedtoges en sålydende lov: »Når der er forløbet mere end 1 år efter afsigelsen af en landvæsens- eller overlandvæsenkommissionskendelse om oprettelse af et pumpelag i henhold til lov nr. 347 af 2. juni 1917, uden at arbejdet er fremmet, kan en fjerdedel af de lodsejere, som ifølge kendelsen er bidragspligtige til pumpelaget, hos landvæsenkommissionen begære afstemning om, hvorvidt sagen skal fremmes.«

I henhold til denne lov fremkom fra 98 lodsejere, der udgjorde mere end en fjerdedel af samtlige lodsejere, begæring om afstemning om, hvorvidt sagen skulle fremmes eller ikke. Ved et landvæsenkommissionsmøde den 25. maj 1934 blev der afgivet 103 stemmer for, at sagen skulle bortfalde, og 43 for, at den skulle fremmes, og hermed var sagen droppet.

To år efter gennemførtes en partiel kunstig afvanding af området Staukjær enge, som var en del af Nissum fjordengens projekt. Afvandingen blev meget vellykket og virkede som en god demonstration for, hvad sammenhold og kunstig afvanding kunne betyde. Man skylder disse mænd tak for, at de trods meget modstand og modvilje fra omliggende lodsejere i området havde mod til at gå i gang med en sådan opgave.

Som tidligere anført, havde mange lodsejere ved fjordene den opfattelse, at sluserne i sig selv ville bevirke større og bedre afgrøder, men efterhånden som tiden gik, blev mange klar over, at der måtte mere til, og interessen blev vakt for inddigningsarbejder og pumpestationer (kunstige afvandinger), dertil kommer så, at arbejdsforholdene på grund af den anden verdenskrig og besættelse af landet var så vanskelige, at man næsten for enhver pris ønskede at skaffe arbejde til de mange arbejdsledige, idet man ellers kunne risikere, at værnemagten tog sig af spørgsmålet og måske oven i købet deporterede vore arbejdere. Alt kunne tænkes i denne tid. Endelig var hele samfundet stærkt interesseret i stor hjemlig produktion og ikke mindst af korn.

Alle disse forhold var da også medvirkende til, at vi den 14. november 1940 fik landvindingsloven, og de var med til at præge lovens formulering. Det var i høj grad en beskæftigelseslov; man fraveg de sædvanlige bestemmelser om flertal af lodsejere og areal for en sags gennemførelse, bare en plan blev indsendt, kunne den iværksættes med meget kort varsel uden hensyn til lodsejernes interesser, hvis landvindingsudvalget, der

blev etableret i forbindelse med loven, fandt det forsvarligt at indstille den til landbrugsministeriet. Til gengæld kunne der ydes indtil 2/3 i tilskud, og resten kunne lånes på billige vilkår med en afdragstid på 20 år, endvidere findes en bestemmelse om, at ingen må betale mere end værdien af de fordele, som ved arbejdets gennemførelse tilføres de interesserede ejendomme.

Denne bestemmelse samt udgifternes fordeling varetages af en afvandingskommission, som hverken er afhængig af landvindingsudvalget eller staten. Herigennem skulle den enkelte være sikret mod overgreb fra det offentlige side.

Det var tydeligt at se, at tiden var moden til en sådan lovgivning. Endnu inden landvindingsloven var vedtaget, afholdtes efter indbydelse fra Bølling-Nørre herreds landboforening, Bølling-Nørre herreds husmandskreds og Ulfborg-Hind herreds landboforening møder i Ringkjøbing og Skjern om organisation af sådanne fælles arbejder, og der valgtes et 9 mands udvalg med gdr. Mads Madsen, Velling, som formand. Ved samme møde vedtoges at rette henvendelse til hedeselskabet om at stille mandskab til rådighed for udlarbejdelse af forslag til forbedring af afvandingsforholdene for de vandlidende engarealer omkring Ringkjøbing fjord, men penge til planlægning skulle der jo også til, da ingen jo på forhånd havde garanti for arbejdets gennemførelse. Her trådte amtmand Karberg, som så ofte før ved vanskelige sager, hjælpende til. Han tog initiativet til, at amtsrådet vedtog at stille et garantibeløb på 2 kr. pr. ha, og de interesserede sogneråd fik tilladelse til at garantere for et tilsvarende beløb. Dermed var den økonomiske baggrund i orden for at komme i gang med den store opgave.

Den ulykke og forsmædelse, det var at blive besat af en fremmed magt, skabte samling og offervilje i det danske folk. Det var ikke alene her på egnen, man samlede sig om opgaverne. Landboforeningerne, husmandsforeningerne og det danske hedeselskab udsendte i 1941 en pjece med overskriften »Vi skal — og vi kan sætte hænderne i sving« i hvilken, der bl. a. stod:

»Det gælder i dag mere end nogensinde at få så mange hænder beskæftiget som muligt, for hver dags arbejde, der udføres, udbetales en lønning, der omgående vil gå ind i omsætningen, blive et produktivt

Afvanding og landvinding

Fot.: D.A.E. Odense

Hovedafvandingskanal i Vollerum enge, Stadil.

led i den store fælleshusholdning. Det er dette, vi først og sidst alle er interesseret i. Vi må alle hver for sig være med til at stimulere arbejdsproduktionen. Enhver — institution, private, kommuner — alle vil være i stand til at pege på arbejde, hvis de vil. Staten har gennemført beskæftigelsesmæssigt vidtrækkende love. Det er samfundets enkelte led, der skal gøre disse love virkningsfulde, og vi kan gøre det. Vi kan pege på arbejde og lade det udføre.«

Alt dette var baggrunden for de arbejder, som nu skulle sættes i gang efter landvindingslovens bestemmelser, og jeg skal love for, der kom gang i landvindingsarbejdet her på egnen. Mads Madsen var den helt rigtige mand, der skulle ske noget, han var en utrættelig forkæmper for at frugtbar gøre de lave engarealer for at skabe nye hjem, og han forstod at skabe forbindelse til alle sider, flere gange havde han de forskellige landbrugsministre og landvindingsudvalget ude at se på forholdene, ligesom de stedlige folketingsmænd flittig blev benyttet som budbringere til kontorerne i København eller, hvor sagerne nu var gået fast, og civil-

ingeniør A. Fredborg, Hedeselskabet, og jeg, der hørte med til hans faste stab, blev holdt til ilden, men vi kunne lide det. Civilingeniør A. Fredborg var af hedeselskabet udpeget til at lede projekteringsarbejdet omkring Ringkjøbing fjord.

Som rimelig var, tog man først fat på områderne i Velling og omliggende sogne, og det første projekt kunne allerede forelægges de interesserede lodsejere i juni måned 1941. Som mod alt nyt var der naturligvis en vis betænkelighed, navnlig mellem de ældre lodsejere, ved at gå ind i et så omfattende fællesansvar, som et landvindingsarbejde medfører. Man var heller ikke på dette tidspunkt endnu rigtig fortrolig med de store tal, som overslagene lød på. Men da udvalget var overbevist om, at det måtte være økonomisk forsvarligt at gennemføre sådanne sager, og det endvidere af samfundsmæssige hensyn var bydende nødvendigt at få noget arbejde sat i gang til de mange ledige hænder, undlod man ved de første sager at holde afstemning mellem lodsejerne, således som landvindingsloven hjemler ret til.

Jeg husker, der ved møderne blev oplyst, at landøkonomer har regnet ud, at så længe kornet kostede 15 kr. pr. td., ville det være en god forretning at gennemføre en sådan sag, og da kornet hurtig steg i pris, kom der rigtig vind i sejlene.

Udvalgets første sag var Velling-Stauning mærsk, den omfattede et interesseret område i Velling- og Stauning kommuner på 865 ha, hvoraf de 733 ha skulle afvandes ved pumpning. Pumpestationen, som byggedes i Bækmunde ved udløbet i Ringkjøbing fjord, havde en samlet ydeevne på 1.000 l/sek. Projektet blev straks efter mødet indsendt til landvindingsudvalget, og i september samme år var det færdigbehandlet, og arbejdet blev påbegyndt allerede i oktober måned. Den samlede udgift beløb sig til 577.737 kr.

Da man først var kommet i gang med det første arbejde, gik det lettere med de øvrige. Lodsejerne blev hurtig klar over, at det slet ikke var nogen dårlig forretning at komme med i disse landvindingslag. I september 1942 påbegyndtes et arbejde ved Lem kær enge, det interesserede areal var 512 ha, hvoraf de 193 ha skulle afvandes ved pumpning, den samlede udgift beløb sig til 647.538 kr., og i april gik man i gang med Venner-Velling fjordenge, det drejede sig her om 151 ha med en samlet udgift på 219.180 kr. I juni 1948 gennemførtes afvandingen af Hugborg

Afvanding og landvinding

kær, arealet var her 89 ha, hvoraf de 63 ha skulle afvandes ved pumpning, den samlede udgift beløb sig til 164.175 kr., og endelig i 1957 udførtes afvandingen af Lem vestre enge, arbejdet omfattede 196 ha, hvoraf de 32 ha skulle afvandes ved pumpning, den samlede udgift beløb sig til 277.624 kr.

Hermed var alle de lave arealer i Velling-, Lem- og lidt af Stauning kommune afvandet ved inddigning og bygning af pumpestationer. Det samlede areal udgjorde ialt 1813 ha med et bekostningsbeløb på ca. 1,9 mill. kr., hvoraf staten ydede ca. 1,2 mill. kr. i tilskud. Den samlede pumpekapacitet udgør ialt 1.715 l/sek.

I august måned 1943 påbegyndtes et ret omfattende landvindingsarbejde ved Nissum (jordlengje i Staby-, Sdr. Nissum- og Husby kommuner, iøvrigt næsten det samme arbejde, men dog en del mindre end det, som blev stemt ned i 1934, da var udgiften anslået til 120.000 kr., nu kom det til at koste 662.000 kr. Efter ønske og henstilling fra arbejdsministeriet blev jordarbejdets udførelse overgivet til ungdomslejren Pallisbjerg, der var købt af staten som beskæftigelses- og oplæringslejr for langvarige arbejdsledige. Jordarbejdet blev overdraget lejren for en pris af 258.900 kr. svarende til overslagets priser, men allerede samme år i november blev lejren rekvireret af den tyske værnemagt. Efter anmodning fra lods-ejerudvalget og tilsynet fortsattes arbejdet på arbejdsministeriets regning med arbejdere fra Sdr. Nissum-, Staby- og Husby kommuner, men på grund af manglende arbejdskraft skred arbejdet kun langsomt frem, og helt galt blev det, da arbejdsministeriet afhændede Pallisbjerg til børneforsorgen. Efter den tid var der faktisk ingen mulighed mere for at gennemføre arbejdet ved håndkraft, som kontrakten med arbejdsministeriet lød på. På den anden side ønskede arbejdsledelsen heller ikke at give afkald på kontrakten med ministeriet, da det ville betyde en meget væsentlig fordyrelse af arbejdet.

Efter mange forhandlinger lykkedes det endelig i august 1947 at få arbejdsministeriet til på egen regning at bortlicitere det resterende arbejde til en entreprenør og slette klausulen om håndarbejde. Arbejdet blev overdraget til en entreprenør for en pris af 248.058 kr., og endelig kunne vi i efteråret 1948 afslutte arbejdet. Det er nok det arbejde her i amtet, som har givet anledning til de største besværligheder, både på grund af de mange forskellige myndigheder, der måtte forhandles med, og de van-

skelige arbejdsforhold, men det er alligevel et arbejde, der står en vis glans om, nu da det er på afstand. Det er muligt, det blot skyldes den spændende tid og almindelig lettelse over, at et vanskeligt arbejde med mange forhindringer var vel gennemført, dog er jeg klar over, at det gode samarbejde mellem tilsynet og lodsejerudvalget og ikke mindst samarbejdet med nu afdøde forstander Anker Pedersen, Pallisbjerg, også betød meget.

Det samlede arbejde, inddigning, bygning af pumpestation og opgravning af kanaler, kostede ialt 660.487 kr. Pumpestationen byggedes på det gl. Fælsted kog dige, kapaciteten var på 700 l/sek. Der var nu skabt muligheder for dyrkning af en særdeles god jord. Det er da også min opfattelse, at man gennemgående er meget tilfreds med afvandingen. Ved den første generalforsamling i laget mødte der kun to lodsejere foruden bestyrelsen, og det fortolkes – og vel med rette – som udtryk for almindelig tilfredshed med anlægget og dets pasning.

I 1943–45 udførtes afvandingen af Nr. Vosborg enge, det drejede sig her om afvanding af 95 ha, og bekostningen beløb sig til 184.496 kr.

Endelig gennemførtes i 1959–61 en ret stor afvanding ved Lilleåen i Ulfborg- og Råsted kommuner. Stemmeværket ved Skærum mølle blev nedlagt, og arealerne langs Lilleåen, ca. 70 ha, afvandedes ved fri afstrømning, medens arealerne syd for Storåen beskyttedes af diger langs sydsiden af Storåen og på nordsiden af den nedre del af Lilleåen og afvandedes til Storåen ved en pumpestation. Det interesserede areal i dette område udgør ca. 105 ha. Sagen er ikke helt afsluttet endnu, men den samlede omkostning vil andrage ca. 665.000 kr.

Som tidligere anført var der, efter Madum å's forlægning gennem Gammelådalen skabt muligheder for afvanding og kultivering af store områder omkring Husby og Nørre søer og Stadil fjord i Husby-, Staby-, Vedersø-, Madum-, Tim- og Stadil kommuner.

Da Madum å's nedbørsområde ikke længere stod i forbindelse med Husby og Nørre søer, fik man vandløbsmyndighedernes tilladelse til at lede det lokale nedbørsområde til Nissum fjord gennem Nissum å. Der skete her en fældning af vand. At gøre sådan noget på egen hånd har altid været betragtet som en »grov forbrydelse«. Det var det Staby- og Husby sogneråd blev dømt for i 1932. Ved fældning af vand forstås egenmægtig afledning af vand fra dets rette løb på en sådan måde, at anden

Afvanding og landvinding

lider skade. Bestemmelsen om fældning af vand fandtes allerede i Christen V's danske lov, hvori står:

»Mand må ej nogen til skade fælde vand fra sit sædvanlige løb, som det af alders tid løbet haver, og ej fra anden mands jord.

Hvo som fælder vand af sit sædvanlige løb, og rende andre til skade hand skal stævne det til igien inden femten dage, og bøde alle ejere tre lod sølv; men spilder mand andens mølledam, eller fiskedam, og det lovligen bevises, da betale hand skaden og bøde trediesindstve lod sølv.«

Ved landvindingssagen Husby og Nørre søer fik man imidlertid lov til at fælde vandet ved at grave en kanal gennem vejen ved Staby kast og at udvide Nissum å, således at nedbørsområdet til Husby og Nørre søer kunne afledes til Nissum fjord (Fælsted kog). Arbejdet gennemførtes i 1945 og kostede 69.216 kr., og hermed var skabt de bedst mulige betingelser for afvanding af søområderne, og allerede samme år 1945 gik man også i gang med Åbjerg enge, hvor man lagde diger op mod søernes vestside og byggede en pumpestation med en kapacitet på 600 l/sek. ved gamle Madum å's udløb i Nørre sø. Arbejdet, der vedrørte 324 ha og kostede 376.429 kr., afsluttedes i 1947. Lige siden sagen blev gennemført, har der vokset nogle usædvanlig gode afgrøder på disse arealer, og der er ingen tvivl om, at det økonomisk set har været en af de bedste sager i hele Ringkjøbing amt. Årsagen dertil er vist, at klægen ikke er så tæt i dette område som flere andre steder.

I 1949 blev arbejdet Husby enge i det andet store område omkring søerne påbegyndt. Da egnens beboere ønskede at bevare Nørre sø uberrørt, blev der anlagt en dæmning mellem Husby og Nørre søer og dige langs østsiden af Husby sø. Det var det første egentlige dæmningsarbejde, som udførtes her i amtet i dette århundrede. Arbejdet gik tilsyneladende let fra hånden, vi kørte fylden ud fra nogle høje arealer syd for Vedersø præstegård, og snart var dæmningen anlagt, og der førtes en elledning fra Åbjerg enge over til pumpestationen, som i mellemtiden var bygget i dæmningen, og vi følte faktisk trang til på samme måde som i skabelseshistorien at sige, »og alt var såre godt«, men vi blev snart belært om, at der her var tale om menneskeværk. En morgen, vi kom derud, var dæmningen forsvunden, elmasterne hang frit svævende i luften, heldigvis

skete der ingen skade med pumpestationen. Dæmningen var sunket igennem et dynd- og tørvelag, og vi måtte begynde forfra. Det var selvfølgelig en kedelig historie og en fordyrelse af arbejdet, men på den anden side var vi nu klar over, at der fandtes et sådant ustabil lag, så særlig ked af det var vi ikke. Vi kom nu til fast bund, og det betød kun en fordyrelse af arbejdet på ca. 12.000 kr., idet spormaterialet var på pladsen. Var det sket et år eller to senere, var skaden blevet af langt større omfang.

Det interesserede areal omfatter ca. 450 ha, og arbejdet kostede ialt 757.199 kr. Pumpekapaaciteten var her 800 l/sek.

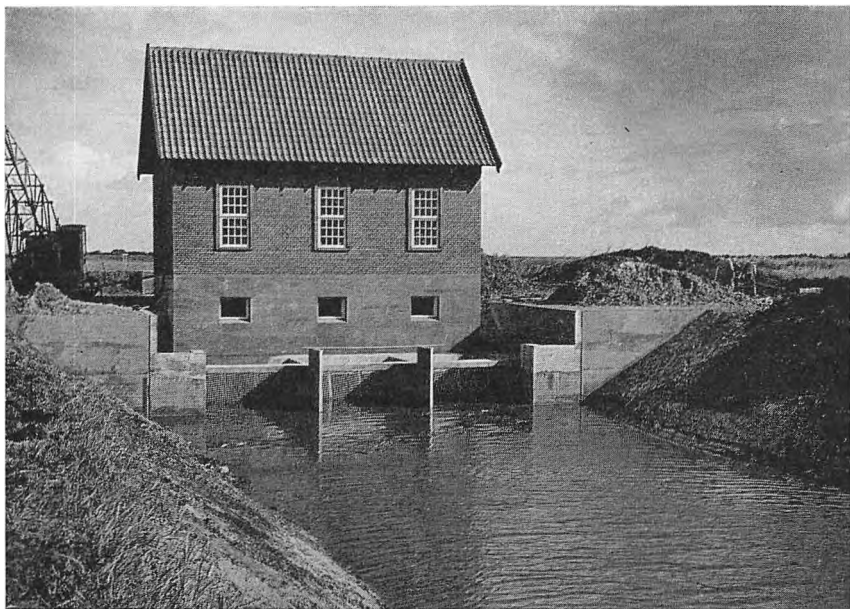
Det var to gode landvindingsarbejder, som her var gennemført, og der kan heller ikke herske tvivl om, at det med 2/3 tilskud fra staten har været en god forretning for den enkelte lodsejer, men arbejdet kunne have været gjort betydeligt billigere, hvis de to områder var slået sammen, og man havde bygget en pumpestation ved Kast bro i Staby-Husby vejen; man kunne derved have sparet den ene pumpestation og store udgifter til digearbejde og tillige haft et dejligt pumpereservoir i Husby sø. Da pumpedybden ved de to pumpelag næsten er den samme, og der ingen væsentlig nedbørsområde findes til Nørre sø og Husby sø, ville en sammenlægning også have medført driftsmæssige fordele, men i landskabelig henseende ville det være gået ud over Husby sø og også over Nørre sø, hvis man ikke havde anlagt tværdæmningen mellem de to søer.

På den anden side kan man jo også og med rette sige, at det er prisværdigt, at befolkningen værner om de naturskønne pletter, som findes i området, selv om det koster penge.

Foruden de to arbejder, Abjerg enge og Husby enge, blev i Gammelå området udført en række andre arbejder.

I Vedersø og Stadil kommuner gennemførtes to sager, Halkjær-Fuglbjerg enge og Tarp enge, med en samlet udgift på 349.737 kr. og med et interesseret areal på 222 ha.

I 1949 påbegyndtes det ret omfattende arbejde Tim enge i selve Gammelå dalen i Vedersø-, Madum-, Tim- og Stadil kommuner, og det afsluttedes i 1953. Det interesserede areal var på 766 ha, og det afvandedes gennem en pumpestation, som byggedes ved Madum å umiddelbart nord for Tim-Stadil vejen. Kapaciteten var her 1500 l/sek., og den samlede bekostning var på 1.050.950 kr. Jeg tror næsten, det er den sag, som har overrasket mest, arealet forekom at være af en temmelig dårlig bonitet,

Fot.: D. A. E. Odense

Pumpestation i Vollerum enge, Stadil.

og fuld af tørvegrave var det, men så snart afvandingsforholdene var i orden og tørvegravene planerede, viste det sig, at jorden i dette landvindingslag kunne give endog meget store afgrøder. Det var i dette område, at konsulent Skarregård i et forsøgsareal konstaterede et udbytte på ca. 80 tdr. pr. ha.

Det sidste og største arbejde i området var Vollerum enge. Det påbegyndtes i 1954 og sluttedes i januar 1958. Der oplagdes diger mod Stadil fjord, og der blev bygget en pumpestation i diget ved den nordvestlige ende af Stadil fjord med en kapacitet på 3×1000 l/sek. Som hovedpumpekanal benyttedes den gamle Sundå. Langs området findes 5.238 m dige, og der er gravet 57.137 m kanaler. I forbindelse med dette arbejde er nedlagt fem gl. pumpelag, nemlig: Hug, Hovenseng, Tarp enge, Stadil-Nørrekjær og Halkjær-Fuglbjerg enge, således at man nu i stedet for fem mindre pumpestationer kun har een pumpestation, som betjener hele området.

Det nye landvindingsområde omfatter 1162 ha, og den samlede anlægsudgift beløb sig til 1.859.770 kr.

Herefter er der med forlægningen af Madum å som baggrund i Gammelåområdet gennemført landvindingsarbejder for ialt ca. 4,4 mill. kr. omfattende ca. 2.722 ha.

Omkring Stadil fjord er der endvidere gennemført tre landvindings-sager, Holmsland enge, Agersbæk enge og Dob enge, og flere er under forberedelse.

Arbejdet ved Holmsland enge blev udført i 1950; der blev her anlagt et dige ved Stadil fjord og bygget en pumpestation ved Von å med en kapacitet på 800 l/sek. Det interesserede areal var på 326 ha med en samlet bekostning på 365.159 kr.

De to andre anlæg, der er beliggende vest for fjorden i Hee kommune, gennemførtes i 1949 og 1954. Agersbæk enge er på 156 ha. Her er lagt dige op mod Stadil fjord og Hover å, og der er bygget en pumpestation ved fjorden med en kapacitet på 500 l/sek. Udgiften var på 251.974 kr. Dob enge er på 225 ha. Her måtte anlægges dige mod fjorden og langs Høbro bæk. Pumpestationen, der byggedes ved fjorden, har en kapacitet på 400 l/sek., og den samlede udgift var på 481.316 kr., men desuden er to projekter færdigbehandlet i landvindingsudvalget og så langt fremme, at de kan forventes frigivet, så snart arbejdsforholdene og den økonomiske situation tillader det. Det drejer sig om Holmbokær og Vester Voldbjerg enge på ialt 490 ha til 1.410.000 kr.

Længere syd på er der udført to landvindingsarbejder, som begge har udløb i Von å. Det ene vedrørte afvandingen af Rindum enge i Rindum sogn, her blev i 1958 anlagt et dige langs Von å og bygget en pumpestation med en kapacitet på 450 l/sek. Det interesserede areal andrager 164 ha og bekostningen 358.434 kr. Desuden blev der i 1959 foretaget en afvanding af Ringkjøbing enge vest for byen. Det var et mindre arbejde med et areal på 26 ha og en samlet udgift på 73.300 kr. Afvandingen er af stor betydning for byen, idet disse arealer nu kan benyttes til industri- og byggegrunde m. v.

Foruden de anførte nye anlæg ved Stadil har man for mange år siden gennemført en delvis afvanding af det gamle søområde Vest Stadil fjord. Afvandingen af dette område har stået på i en lang årrække, men lige siden man begyndte, har der været næsten fortløbende retssager og landvæsenkommissionssager. Ringkjøbing Landbobank har også på et tids-

Afvanding og landvinding

punkt været impliceret i dette foretagende, jeg synes derfor, at det må være af interesse kort at gengive sagens forhistorie.

Før 1840 lå Vest Stadil fjord hen som almindelig fjordområde, og rettighederne til fjorden var bestemt i henhold til saltvandsfiskeriloven, hvorefter fiskeriet var frit på det egentlige vandområde, medens opgrøclearealerne normalt tilfaldt de tilstødende grundejere.

Året 1844 androg et par gårdejere i Stadil, Johs. Jensen og Jacob Jensen, om at få tilkendt ejendomsret over en del af fjorden ved Stadil, som de agtede at indvinde ved rørplantning, men da flere andre lodsejere ønskede at få tilkendt samme rettigheder, blev sagen afgjort ved en landvæsenkommissionsforretning i 1846-47, og fjordarealet blev af samme kommission fordelt mellem de tilstødende grundejere, som på nærmere angivne betingelser fik ret til at indvinde arealer ved rørplantning, og ordningen blev stadfæstet ved kgl. resolution af 20. juni 1850.

Det i henhold til nævnte bevilling indvundne areal var imidlertid ubetydeligt, og i 1862 indgav premierløjtnant H. G. Bagge et andragende om bevilling til at inddæmme og udtørre Vest Stadil fjord. Bevillingen blev ham givet, men dog med den indskrænkning, at den kgl. resolution af 1850 givne ret til arealindvinding stedse skulle stå ved magt, og selve projektet skulle forelægges en landvæsenkommission til godkendelse.

Landvæsenkommissionen afsluttede sit arbejde ved kendelsen af 29. juni 1863.

Det fremgår tydeligt af kendelserne, at de til fjorden stødende grundejere kun har afgivet den ret, de havde i henhold til kgl. resolution af 1850, mod at få en nærmere angiven strimmel jord omkring hele fjorden, og arealet skulle uden udgift afvandes til pumpestationen, som opførtes i anledning af udtørringen. Der står ordret i forligsskrivelsen angående dette forhold:

»Arbejdet skal påbegyndes i sommeren 1864 inden 1. juli, og Bagge erholder kun ejendomsret over arealet, forsåvidt det lykkes ham at lægge bunden tør eller udtage vandet, da i modsat fald lodsejerne skulle have ret til fremdeles som hidtil at beplante fjorden med rør.«

Iøvrigt fremgår det tydeligt af sagens akter, at der var stor modvilje både blandt fiskere og landmænd mod projektets gennemførelse.

Løjtnant Bagge overdrog sine rettigheder til et aktieselskab »The Sta-

dil Fjord Reclamation Comp.«, der den 13. april 1864 meddeltes kgl. bevilling til at inddæmme Vest Stadil fjord.

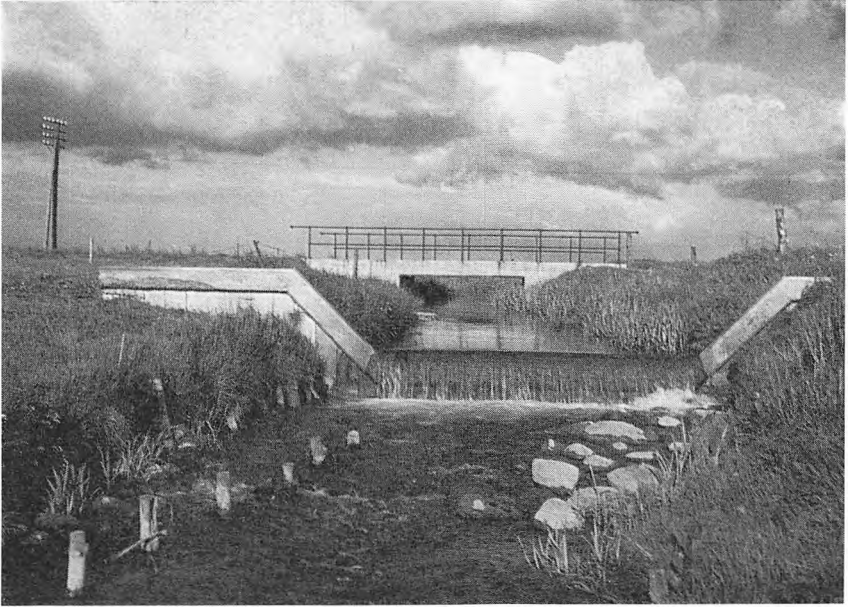
Arbejdet blev derefter udført, men projektet blev i strid med kendelsen ændret på forskellig måde, og dette gav anledning til klager og nedsettelse af nye landvæsenskommissioner og overlandvæsenskommissioner, men jeg kan i denne forbindelse nøjes med at nævne overlandvæsenskommissionens kendelse af 18. juni 1868, hvorefter der blev pålagt koncessionshaverne at opføre og vedligeholde en bro i kanalen fra landvandsdæmningen til fastlandet øst for Stadil fjord omtrent udfor matr. nr. 101 Stadil samt at anvise de fornødne veje.

I året 1890 anlagde bankier Pontoppidan, der i mellemtiden havde erhvervet kgl. bevilling, sag til erhvervelse af ejendomsret på den inddæmmede Vest Stadil fjord. Under denne sag blev der, såvel fra private personer som fra det offentlige, nedlagt protest mod, at ejendomsret blev givet, idet der blev gjort gældende, at de i bevillingen anførte betingelser ikke var opfyldt. Lodsejerne klagede f. eks. over, at deres arealer i randzonen ikke var tilstrækkelig tørlagte. Sagen blev af forskellige grunde afvist, og klagerne blev ikke taget til følge, idet landvæsenskommissionen udtalte, at efter dens skøn måtte foretagendet i det store og hele siges at være lykkedes.

Det inddæmmede areal er da også senere matrikuleret og skyldsat.

I året 1911 blev de inddæmmede arealer oversvømmede, idet vandet i Øst Stadil fjord steg til ca. 0,30 m over de opførte dæmninger. Hele Vest Stadil fjord løb derved fuld af vand, og da der ikke blev gjort noget for at få vandet ud igen, blev ikke alene afgrøderne for dette år ødelagt, men arealerne tog også skade. I det hele taget fremgår det tydeligt af Vest Stadil fjord akterne, at vandstandsforholdene aldrig har været tilfredsstillende for de tilgrænsende lodsejere. Året 1918 ønskede lods-ejerne således en særlig kommission til overvejelse af forholdene, men dette blev afslået, idet såvel landbrugsministeriet som amtet fandt det rigtigst foreløbig at henvise de fremsatte klager til behandling for en alm. landvæsenskommission.

Senere i 1919 blev sagen imidlertid efter forslag fra en kommission angående ordningen af afløbsforholdene i Nissum fjord inddraget under denne kommission. Resultatet af kommissionens undersøgelse blev, at man fandt forholdene ganske uforsvarlige i landøkonomisk henseende,

Fot.: A. Grimstrup

Bro og styrt, Madum å på skellet mellem Tim og Madum.

hvorfor der blev rettet henvendelse til landbrugsministeriet om at pålægge koncessionshaverne uopholdeligt at bringe vandstanden ned til 0,5 m under Dansk Normal Nul, og landbrugsministeriet fulgte kommissionens henstilling.

Det har åbenbart været så som så med at overholde denne henstilling, for det fremgår af sagens akter, at den samme henstilling gang efter gang er rettet til koncessionshaverne af Vest Stadil fjord.

I december 1923 skete der igen dømningsbrud, og det gav anledning til oprettelsen af det nuværende pumpelag Vest Stadil fjord, idet stormflodskommissionen, der blev nedsat i den anledning, indstillede, at erstatningen betingedes af, at diget istandsattes, og at den fremtidige vedligeholdelse overtoges af et pumpelag omfattende samtlige interesserede ejendomme.

Resultatet blev som før nævnt det nuværende pumpelag Vest Stadil fjord, men langt de fleste lodsejere protesterede imod ordningen, idet de fandt, det var urigtigt at anvende erstatningsydelsen for stormskaden til at tvinge dem ind i et pumpelag.

En klage til ministeriet blev imidlertid afgjort derhen, at da sagen var ordnet ved en landvæsenskommission, kunne ministeriet ikke foretage sig noget ud over at henvise andragerne til at indanke afgørelsen for en overlandvæsenskommission. Sagen blev da også indlanket for en overlandvæsenskommission, men der blev her opnået forlig, og dette forlig kom til at danne grundlag for pumpelagets vedtægter.

Efter disse vedtægter måtte grundejerne betale et vist årligt beløb til udpumpning af vandet. Den oprindelige bestemmelse i bevillingen af 1864, hvorefter grundejerne skulle afstå deres ret til fjordarealerne mod at få tillagt et stykke afvandet jord, var altså ikke længere gældende. Til gengæld skulle man så forvente, at afvandingsforholdene herefter ville være i orden, men det var desværre langt fra tilfældet, man kan vist godt sige, at vandstanden praktisk taget aldrig svarede til vedtægtens bestemmelser, i hvert fald har vandstanden vist aldrig været rettidigt nede i forårstiden, særlig galt var det i krigsårene, hvor det var vanskeligt at fremskaffe brændstof til pumpestationen.

I 1950 ombyggedes pumpestationen, og der blev installeret et elektrisk pumpeanlæg til 1000 l/sek. Grunden til, at man her kunne nøjes med så lille en pumpekapacitet, er det store vandreservoir, man har at pumpe fra. Der blev indført en bestemmelse i vedtægten om, at pumpen skulle sættes i gang, når vandet steg til \div 0,40 m. Anlægsudgiften havde andraget ca. 100.000 kr. Det viste sig hurtigt, at den nordlige ende af fjorden ikke fik den tilstrækkelige afvanding på grund af tilslamning og tilsandning af kanalerne. For at afhjælpe denne mangel og for at skabe betingelse for en bedre afvanding i det hele taget blev i tiden 1955–57 gennemført et landvindingsarbejde, hvorunder hovedkanalerne blev uddybede og bunden i pumpestationen sænket så meget, at vandspejlet i indløbskanalen kunne holdes i kote \div 1,50 m. I projektet var der først regnet med, at der også skulle graves en del bikanaler, for at hele området kunne få en passende afvanding, men dette forkastedes, og man nøjedes med hovedkanalerne og pumpestationen. Det interesserede areal omfattede 1525 ha, og bekostningen beløb sig til 258.205 kr., altså en meget billig afvanding, men det viste sig da også hurtigt, at det var alt for få kanaler. Ejeren af A/S Vest Stadil Fjord har næsten til stadighed haft en gravemaskine gående i hans område, og i 1957–59 udførtes et landvindingsarbejde ved Houvig enge til 54.326 kr. og et ved Kompag-

Afvanding og landvinding

nigrøften til 53.225 kr., og endelig gennemførtes i 1958–60 et landvindingsarbejde i fjordens nordlige del til 218.418 kr., alle disse sager er beliggende indenfor den første landvindingssags interesseområde. Der er således foruden ombygningen af pumpestationen i 1950 til 100.000 kr. udført landvindingsarbejder for ialt 584.174 kr.

Vest Stadil fjord har siden den første koncession i 1863 ført en meget omtumlet tilværelse, og områdets værdi er blevet vurderet højest forskelligt i tidens løb.

I 1921 overtog entreprenør Augustinus Nielsen A/S Vest Stadil fjord for en pris af 135.000 kr. Pontoppidan havde først tilbudt en kreds af lodsejere at købe Vest Stadil fjord for samme pris, men man var betænkelig ved de store forpligtelser, og nogen handel blev ikke afsluttet.

1927 overtog Ringkjøbing Landbobank A/S Vest Stadil fjord som ufyldstgørende panthaver for en pris af 52.000 kr.

Banken beholdt A/S Vest Stadil fjord i nogle år, og de første år gik udmærket, idet man kunne afhænde rørskæret i området til ret store penge, men inden længe fandt køberne ud af, at det var klogere forud at aftale prisen i stedet for ved auktionen at stå og byde hinanden op, og så var den forretning ødelagt. I 1938 afhændede banken A/S Vest Stadil fjord til direktør H. Houmann, Vejle for 60.000 kr.

I Houmanns tid blev modernisering af pumpestationen foretaget, og der skete her det pudsige, at pumpelaget til trods for, at Houmann, som var en meget velhavende mand, tilbød personlig kaution, ikke kunne låne penge hos nogen bank i Ringkjøbing, men måtte have dem i Hammerum herreds spare- og lånekasse i Herning. Man havde her på egnen fuldstændig mistet troen til dette foretagende.

Ved Houmanns død i 1949 blev A/S Vest Stadil fjord solgt til Svend Hansen, København, for 156.000 kr. Svend Hansen var meget interesseret i at få udnyttet de store arealer på en produktiv måde. Han forsøgte først med ålefarm, rørskær og pilekultur, og som den forretningsmand han er, varede det ikke længe, før man i alle landets blade kunne læse om de enorme muligheder, som dette område indebar både på den ene og den anden måde, men det endte dog med, at der gennemførtes en afvanding med henblik på agerdyrkning og husdyrbrug. Efter at den første landvindingssag var gennemført i 1957 afhændede han ca. 600 ha land til brdr. Juul, Kolding, for ca. 600.000 kr. Brdr. Juul gennemførte den næste

landvindings sag i 1959, men da de ikke kunne klare de økonomiske forpligtelser, måtte Svend Hansen i 1960 igen overtage disse arealer samt en landvindingsgæld på 157.565 kr., men allerede samme år solgte Svend Hansen hele A/S Vest Stadil fjord til godsejer Grevenkop-Castenskiold for 1,5 mill. minus lånet til det gl. pumpe-lag på ca. 62.000 kr. samt gælden til den sidste landvindings sag på ca. 157.565 kr.

Det vil sige, at den ejendom, som Ringkjøbing Landbobank solgte i 1938 for 60.000 kr., og som direktør Svend Hansen senere købte for 156.000 kr., nu solgtes for ca. 1,27 mill. kr. Svend Hansen havde ganske vist indbetalt 64.500 kr. til den første landvindings sag og udført mindre grundforbedringsarbejder i området, men A/S Vest Stadil fjord har dog givet direktør Svend Hansen en fortjeneste på ca. 1,2 mill. kr. Kedelig nok, at de mange penge ikke blev her på egnen.

Ved nordsiden af Ringkjøbing fjord i Holmsland kommune blev der i 1951 og 1952 gennemført to landvindingsarbejder, Sønderby made og Rødklit enge. Det første var på 53 ha og kostede 47.395 kr. Det andet var en del større, her blev afvandet 376 ha, og der byggedes en pumpe-station på 1025 l/sek., og anlægsudgiften var her på 411.653 kr.

Udover de nævnte arbejder, som alle er afsluttede, er et større arbejde i gang omkring Fælsted kog i Staby- og Ulfborg kommuner. Arbejdets navn er Fælsted kog enge, og det omfatter afvanding af 610 ha, som beskyttes mod fjorden ved, at der anlægges et nyt dige på det gamle Fælsted kog diges plads. Ved kogen skal bygges en pumpe-station med en samlet kapacitet på 2000 l/sek. Den samlede udgift er anslået til 1.880.000 kr.

Alle de tidligere beskrevne anlæg er såkaldte kunstige afvandinger med pumpe-stationer, hvor der er oprettet landvindingslag, men desuden er der i samme område også udført en del større og mindre almindelige afvandinger med fri afstrømning. Det drejer sig om følgende sager:

	Kommune	ha	Kr.
Heager å	Hee og No	122	179.598
Ølstrup bæk	Ølstrup	87	43.647
Nr. Bratbjerg	Hee	41	35.243
Røgind bæk	Velling og Sdr. Lem	59	97.361
Hjortmose	No	92	58.814

Afvanding og landvinding

Madum å	Madum, Stadil, Vedersø, Tim	218	166.997
Husby og Nørre søer	Staby og Husby	0	69.216
Hover å	Brejning og Hover	138	473.386
Sdr. Bratbjerg	Hee	35	78.611
Staby kast	Staby, Husby, Sdr. Nisum	0	24.897
Voldsgård	Nr. Omme	19	35.321
Fejgsø bæk	Nr. Omme og Thorsted	31	55.543
Stauning kær	Stauning	442	569.335
Pølsmark	Tim	20	65.224
Klitmose og Dalkjær	Rindum og No	182	311.612
Tim å og Thorsted å	Tim og Thorsted	229	1.000.000
		1.715	3.164.805

Sidstnævnte sag er dog på nuværende tidspunkt ikke helt afsluttet.

Deles sagerne op, som her er gjort, i kunstig afvanding (pumpning) og afvanding ved fri afstrømning, er der indenfor omhandlede område, der nogenlunde falder sammen med bankens forretningsområde, oprettet 23 landvindingslag med et interesseret areal på ca. 9.887 ha og en samlet bekostning på ca. 13 mill. kr., og der er ved fri afstrømning reguleret 16 vandløb med et interesseret areal på ca. 1.715 ha og en samlet bekostning på ca. 3,2 mill. kr.

Afvandingen af de 20.000 ha engarealer omkring fjordene, som var målet, er endnu ikke nået, men man er dog godt på vej dertil. I løbet af foråret påbegyndes det store arbejde ved Skjernådalene på ca. 4.000 ha, og bortset fra Værnengene og Tipperne ved den sydlige ende af Ringkjøbing fjord er der nu udarbejdet projekter for alle betydende lave arealer omkring de to fjorde.

Efter landvindingsloven er der i bankens forretningsområde udført arbejde for ialt ca. 16,8 mill. kr., heraf har staten i tilskud ydet ca. 10,2 mill. kr. og som lån ca. 6,6 mill. kr. Lånet, der skal afholdes af de interesserede lodsejere i henhold til en under sagen udarbejdet partsfordelingsliste, er rente- og afdragsfri i 3 år efter arbejdets regnskabsmæssige afslutning, hvorefter det skal forrentes og afdrages gennem 20 år ved årlig at svare 7,6 % af hovedstolen. Lånets rentefod er 4,5 %, altså meget gunstige lånevilkår.

Udover og delvis sideløbende med de nævnte landvindingsarbejder er der gennem hedeselskabets grundforbedringskontor i Ringkjøbing og Holstebro udført en række grundforbedringsarbejder. Lederne af de to kontorer, O. Kirk Jacobsen, Ringkjøbing, og J. E. Hansen, Holstebro, har velvilligt oplyst, at der efter grundforbedringsloven i tiden fra 1933 til 1. januar 1961 er udført almindelige dræningsarbejder og vandløbsreguleringer samt enkelte kultiveringsarbejder indenfor samme område på ca. 11.774 ha med en samlet bekostning på ialt ca. 12,5 mill. kr., heraf har staten i tilskud ydet ca. 40 % eller ca. 5,0 mill. kr., medens resten, ca. 7,5 mill. kr., skal afholdes af de interesserede lodsejere. Lånene optages almindeligvis hos staten, men enkelte sparekasser og banker yder dog også lån til disse sager. Lånene er afdragsfri i to år, hvorefter de afdrages gennem 10 år, men rentesatsen ved staten er nu 6 % mod tidligere $4\frac{1}{2}$ %.

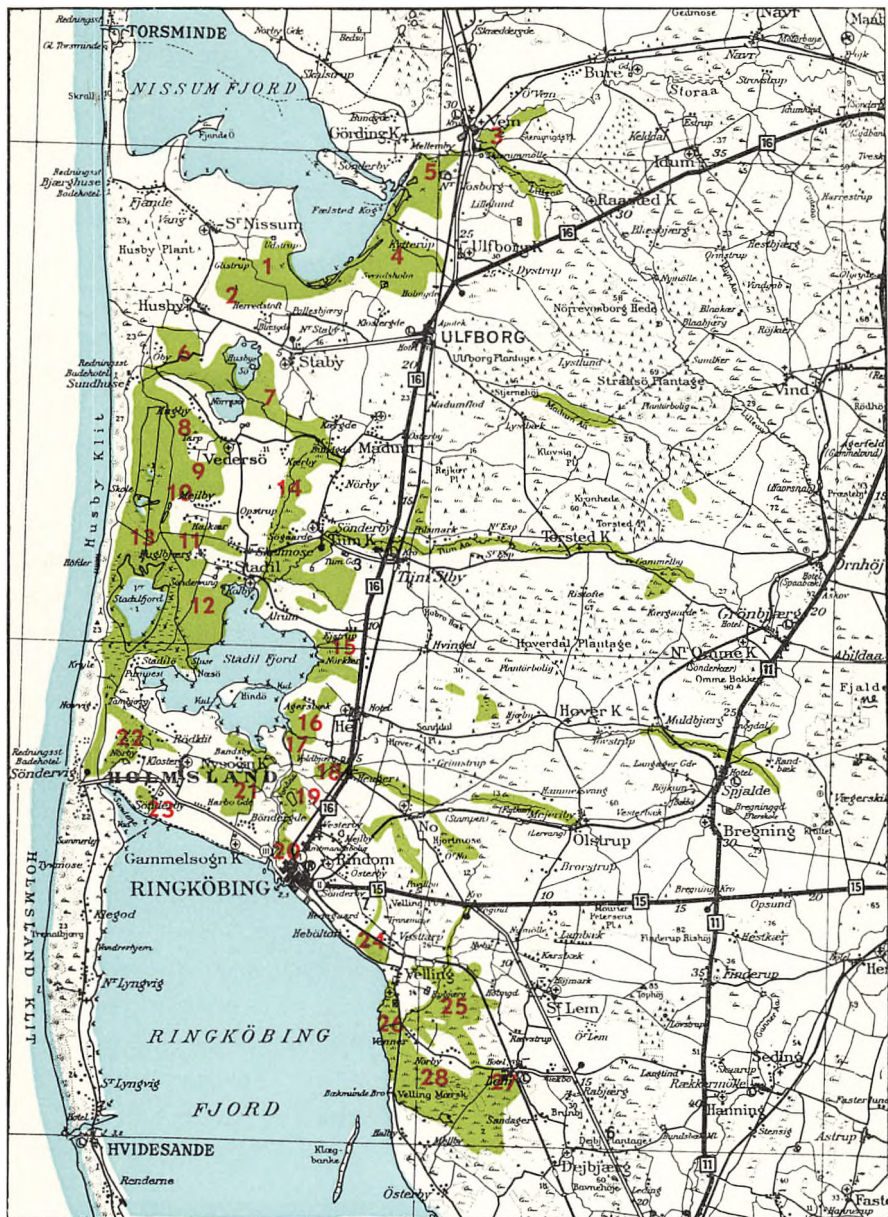
Tager man landvindings- og almindelige grundforbedringssager under eet, er der i perioden 1933 til januar 1961 i bankens forretningsområde udført arbejde for ialt ca. 29,3 mill. kr., hvoraf staten som tilskud har afholdt de ca. 15,2 mill. kr., medens resten, ca. 14,1 mill. kr., skal afholdes af de interesserede lodsejere, og lånet tinglyses som en første prioritet på velkommendes ejendomme.

Iøvrigt er samtlige såvel landvindings- som grundforbedringsarbejder her på egnen projekteret af Det danske Hedeselskab.

I forbindelse med landvindingsarbejderne, som jo gerne omfatter ret store områder, er der i de senere år ofte gennemført en jordfordeling, hvorved de enkelte lodsejere får samlet eventuelle spredte lodder eller får lodder med en uheldig form eller beliggenhed ændret og måske flyttet nærmere til ejendommen.

Sagerne behandles af en jordfordelingskommission i henhold til lov af 25/4—1949 om jordfordeling mellem landejendomme, og udgifterne derved afholdes af staten.

Disse jordfordelingssager kan være uhyre vanskelige at arbejde med, idet de ofte griber stærk ind i den enkeltes ejendomsret, men bagefter er næsten alle godt tilfredse med resultatet, og dyrkningsmæssigt er det naturligvis af stor betydning, at lodderne er af passende størrelse og facon; det er derfor en udvikling, som må hilses med glæde.

Kort over afvandning og landvinding.

1. Nissum fjordenge. 2. Staukær. 3. Lilleløen. 4. Fælsted kag. 5. Nr. Vosburg. 6. Husby enge. 7. Åbjerg enge. 8. Havenseng. 9. Tarp enge. 10. Stadil Norrekær. 11. Halkær-Fuglbjerg. 12. Volterrum enge. 13. Vest Stadil Ifjord. 14. Tim enge. 15. Dob enge. 16. Agersbæk enge. 17. Søholm Vejrgård. 18. Voldbjerg. 19. Rindum enge. 20. Ringkjøbing enge. 21. Holmsland enge. 22. Rodklit enge. 23. Sønderby enge. 24. Hugbrø kar. 25. Lemkær. 26. Venner-Velling fjordenge. 27. Lem vestre enge. 28. Velling nærsk.

SLUSEANLÆGGENES ØKONOMISKE BETYDNING FOR EGNEN

a. *Hvide Sande by*. Det er vel naturligt at begynde med sluseanlæggene ved Hvide Sande. Udgiften ved anlæggene i Hvide Sande har kostet ialt ca. 4,6 mill. kr., heraf afholdte Ringkjøbing by 232.292 kr., således at der til staten blev ca. 4,4 mill. kr., idet lodsejernes bidrag på 25 % bortfaldt efter højesteretsdommen.

Ringkjøbing by fik i forbindelse med slusearbejdet udbygget havnen og havnesporet, og mange penge til forskellige formål blev vel nok under arbejdets udførelse omsat her i byen. Efterhånden som byen ved sluserne voksede, har bankerne i Ringkjøbing anlagt filialer i Hvide Sande, og det samme gælder isværket, men ellers er det småt med direkte fællesskab, og det er vanskeligt at pege på nogen bestemt varig fordele, som byen har fået for sit bidrag til Hvide Sande sluserne. Der er dog ingen tvivl om, at byen som helhed har nydt godt af den store udvikling i det vestlige opland, men den tid er måske ikke fjern, da Hvide Sande er blevet så stor, at den selv kan betjene sit opland og på den måde blive en konkurrent til Ringkjøbing.

Derimod er der ved Hvide Sande skabt uhyre store værdier på grundlag af statens investering på godt 4,4 mill. kr. Tænk bare hvilken udvikling, der har fundet sted i Hvide Sande i løbet af 30 år, hvilken forskel på det lille fattige fiskersamfund i træhuse ved Mamrelund til den moderne driftige by i dag med et blomstrende erhvervsliv og især da på fiskeriets område. Der er i dag ca. 1.500 indbyggere i Hvide Sande, og der findes moderne huse, kirke, købstadsudbygget skole, sømandshjem, fiskeauktionshal, hvor der omsættes for ca. 12 mill. kr. årligt, og sidst men ikke mindst en stor moderne udbygget fiskeflåde på ca. 150 skibe. Men selv om havet er Hvide Sandes bedste ager, har man heller ikke glemt forbindelsen med landjorden. Gaderne er asfalterede, kloakforholdene er i orden; hele vejen gennem Holmslands klit er fuldt udbygget og befærdet derfor sommeren igennem af tusinder af turister, som giver penge både til klitejerne og byen, og som bekendt er der jo via skatten en direkte og meget sikker forbindelse mellem skatteborgernes lommer og stats- og kommunekassen. Kæmneren på Holmsland har oplyst, at der i stats- og kommuneskat betales over ca. 1 mill. kr. årligt i Hvide

Afvanding og landvinding

Sande, og dertil kommer så de indirekte skatter. Jo, Hvide Sande er et godt aktiv både for staten og kommunen.

Som tidligere nævnt havde ingen tænkt sig, at der på dette sted skulle opstå en driftig by. Jeg har selv i flere år arbejdet for prof. Schönweller, der var formand for Hvide Sande kommissionen, og han undrede sig hver gang, han aflagde besøg ved Hvide Sande og udtalte gentagne gange, at ingen af kommissionsmedlemmerne havde tænkt sig, at der kunne bygges her på denne øde sandtange. I dag har man vist lov at sige, at der er skabt så store værdier ved bygningen af sluserne ved Hvide Sande, at statens penge til sluseanlæggene, helt bortset fra de landbrugsmæssige fordele, som var slusernes egentlige formål, er givet godt ud.

Der er her på baggrund af dette projekt skabt store og blivende værdier, og der er skabt en solid arbejdsplads, som giver gode levevilkår for mange mennesker.

b. *Afvandingsarbejder.* Det havde været rart, om der vedrørende landvindingsarbejdernes økonomi både for den enkelte lodsejer og for samfundet som helhed havde foreligget en eksakt undersøgelse. Det gør der imidlertid ikke.

Jeg skylder dog at sige, at nu afdøde agronom Birger Møller i 1957 har foretaget en ret omfattende økonomisk vurdering af de kunstig afvandede arealers værdi i dyrkningsmæssig henseende, men mange spørgsmål er dog endnu uafklarede.

Jeg må derfor nøjes med at fremkomme med noget talmateriale til belysning af udgifterne ved landvindingssagerne og deres produktionsskabende værdi.

Tager man landvindingslagene inden for omhandlede område kan oplyses, at den gennemsnitlige udgift pr. ha har andraget ca. 640 kr., og dette beløb skal efter 3 års forløb forrentes og afdrages gennem 20 år med 7,6 % årlig eller ca. 49 kr., dertil kommer så de årlige driftsudgifter, som naturligvis varierer en del fra lag til lag, men som i gennemsnit har andraget ca. 36 kr. årlig pr. ha. Ser man bort fra de første 3 år, hvor der kun skal betales ca. 36 kr. årlig pr. ha, udgør de faste årlige udgifter ved landvindingslagene ca. 85 kr. pr. ha de første 20 år. Omsat i korn til en pris af ca. 40 kr. pr. td. skal der i de 20 år årlig bruges ca. 2 tdr. korn pr. ha for at afholde disse udgifter, hvorefter 1 td. vil være tilstrækkeligt.

For de arealer, som afvandes ved fri afstrømning, er udgifterne noget mindre, idet her ingen udgifter er til udpumpning af vandet, men merudbyttet er også som anført betydeligt mindre.

Det bemærkes, at afvandingen af Vest Stadil fjord er holdt uden for beregningen, da udgifterne i dette område på grund af de særlige bundforhold er så små, at det ville give et misvisende gennemsnitstal.

Når disse arealer er kultiverede og i orden, kan man for landvindingslagentens vedkommende regne med et merudbytte på ca. 30 tdr. korn pr. ha, medens merudbyttet for de arealer, som er afvandede ved fri afstrømning, hvad enten det er efter landvindingsloven eller grundforbedringsloven, kan anslås til ca. 16 tdr. korn pr. ha.

De nævnte merudbytter er skønnede, men de er lavere, end det der efter forsøgene og praktiske erfaringer regnes med. Naturligvis kan udbyttet variere meget fra sag til sag, men til at anskueliggøre den produktionsfremgang, som disse sagers gennemførelse giver anledning til, er tallene nøjagtige nok.

Som tidligere anført er der efter landvindingsloven afvandet ialt ca. 11.602 ha og heraf ca. 9.887 ha under landvindingslagene og ca. 1.715 ha ved fri afstrømning. Efter grundforbedringsloven er der afvandet ca. 11.774 ha, men dette areal må nok reduceres med ca. 50 %, da en del af de grundforbedrede arealer indgår under landvindingsarealerne. Der bliver herefter ca. 7.602 ha til fri afstrømning. Med de anførte merudbytter giver disse afvandede arealer en årlig produktionsforøgelse på ca. 418.242 tdr. korn eller anden afgrøde, og omsat i penge bliver det vel ca. 16,73 mill. kr. årlig.

Herefter var det naturligvis rart at kunne redegøre for, hvad det har kostet at producere dette merudbytte. Det har jeg imidlertid hverken materialer eller forudsætninger for at kunne gennemføre. Det vil også være en vanskelig opgave, for samtidig med, at et sådant arbejde udføres, sker der ligesom en hel kædereaktion.

Lodsejerne må efter hovedafvandingernes afslutning ofte iværksætte nye arbejder såsom dræning, kultivering, kalkning o.s.v., og senere skal der måske købes maskiner og opføres nye bygninger, og hermed kommer købmænd og håndværkere også ind i billedet, og sådan kan man blive ved, og dertil kommer så, at der under disse arbejders gennemførelse tilføres en store likvide midler i form af penge til arbejds løn og mate-

Afvanding og landvinding

Fot.: A. Grønstrup

*Sådan blev landskabet i Vollerum enge, hvor der før var rørskov og fugtige enge.
I baggrunden ses en mængde kornstakke.*

rialer. Ved et landvindingsarbejde, hvor der anvendes maskinkraft i stor udstrækning, kan der regnes med ca. 40 % af det samlede udgiftsbeløb, men ved grundforbedringsarbejder, der gennemføres ved håndkraft, når man helt op på ca. 80 % til arbejds løn og materialer.

Der er som tidligere anført udført arbejder for ca. 29,3 mill. kr., heraf har staten som tilskud betalt ca. 15,2 mill. kr. og ydet resten, ca. 14,1 mill. kr., som lån. Jeg ser herved bort fra de mindre lån, som gives af sparekasser og lignende, da de betyder så lidt i den forbindelse. Det vil sige, at staten i dette område har investeret ca. 29,3 mill. kr., uden at man har lagt beslag på de stedlige pengeinstitutter, og af disse er ca. 16,7 mill. kr. brugt på egnen til arbejds løn og materialer og indgået i den almindelige omsætning, og lånene til interesserede lodsejere er ydet på gode vilkår. Det må have betydet meget for egnen som helhed, at der er placeret så mange millioner kroner til produktive formål. Landvindingsloven har faktisk virket som en egnsudviklingslov for Vestjylland.

Hidtil er kun omtalt landvindingssagernes betydning for egnen og

den enkelte lodsejer, men man kan naturligvis ikke uden videre se bort fra de store beløb, som staten har investeret i disse arbejder, og som alle skatteyderne er med til at betale. Er disse tilskud en gave til landbruget og arbejderne, eller kommer pengene tilbage ad andre kanaler? Det er vanskeligt at svare udtømmende på, da der er så mange faktorer, der skal tages i betragtning, såsom værdien af fremmed valuta, nedsættelse af foderstofimporten, forhøjelse af grundværdien, større indkomster og derfor øgede skatter m. v. i de områder, hvor landvindingsarbejderne gennemføres, men jeg vil dog tro, at det også nationaløkonomisk set har været forsvarligt med disse statstilskud, og jeg tror også, det i fremtiden vil være det, idet jeg har vanskeligt ved at tro, at vi i et landbrugsland som Danmark har råd til at lade vort eneste råstof, den danske jord, ligge uudnyttet hen. Det forekommer mig, at forstander Dons Kristensen, Ladelund, har ret, når han siger, at så længe vi i stor udstrækning dyrker landbrug i fremmede lande, forstået på den måde, at vi indfører for ca. 500 mill. kr. korn årlig, må det vel også være forsvarligt at opdyrke den danske jord. Det kan til tider være småt nok med rentabiliteten i landbruget, men det er dog det eneste erhverv, som i større udstrækning kan skaffe udenlandsk valuta til indkøb af råstoffer til industrien.

Jeg har forsøgt med denne beretning om sluseanlæggene ved Hvide Sande og Thorsminde samt landvindingsarbejderne i bankens forretningsområde at give en redegørelse for disse arbejders omfang og betydning for egnen både i produktionsmæssig og økonomisk henseende. Jeg er klar over, at den er mangelfuld på flere områder, men håber alligevel, at den opfylder et vist behov og må animere andre til at komme nærmere ind på disse vigtige problemer.

KILDER:

- Studier over Ringkjøbing fjord* ved S. H. A. Rambusch.
Betænkning af 11. oktober 1923 om ordning af afløbsforholdene ved Nissum fjord.
Betænkning af 24. marts 1928 om ordning af afløbsforholdene ved Stadil fjord.
Betænkning af 8. juni 1928 om ordning af afløbsforholdene ved Madum å, Gammelå og Sundå.
Ingeniør Claudi Westh's arkiv vedr. ovenanførte betænkninger.

Nogle personlige indtryk

fra en tidligere medarbejder

VED JOHANNES SMITH

I de 75 aar Ringkjøbing Landbobank har existeret, har der kun været tre administrerende direktører, Jens Sivert Nielsen, der døde i 1914, Mikkell Mikkelsen, og den nuværende direktør Robert Nissen. Jeg har kendt dem alle tre, bedst direktør Mikkelsen, der var min første chef, og som jeg gerne fik en snak med når jeg var hjemme, indtil han døde i 1950.

Den 6. april 1915 var jeg oppe til mit sidste fag til præliminærexamen i Ringkjøbing, og det var ikke mange dage jeg kom til at svæve i uvidenhed om hvad jeg skulle tjene mit brød ved her i livet, (mange muligheder havde Ringkjøbing ikke at byde paa) for søndag den 11. april fik jeg besked om at min forespørgsel i Landbobanken var resulteret i at jeg kunne begynde i banken næste dag.

Det blev dog ikke ret længe jeg blev i min første læreplads, for byraadet tildelte mig i efteraaret 1915 et beløb som var skænket af sagfører P. Dircks i Holstebro. Han var selv som ungt menneske blevet hjulpet til at læse, og ville nu gøre gengæld ved at hjælpe et af sine bysbørn til en videre uddannelse. Derfor forlod jeg allerede den 1. august 1916 Landbobanken for at komme to år på Niels Brocks Handelsskole i København, hvad der har været afgørende for hele min tilværelse. Direktør Mikkelsen blev udset til at administrere pengene for mig. Han sendte

mig hver maaned i de to aar 50 kr. Det skal nok være de penge jeg har faaet mest for i mit liv.

I de fem fjerdingaar jeg var i Landbobanken, fik jeg vel ikke lært al-verden, og jeg tør heller ikke paastaa at jeg var den ideelle elev, men jeg fik indsnuset den atmosfære der prægede banken, ikke mindst i kraft af den naturlige og ligefremme omgangsform der var mellem kunderne og bankens personale.

Banken havde dengang til huse i Østergade i samme ejendom som tandlæge Thomsen. Det var ikke nogen stor bank og heller ikke særlig moderne. Den ejede f. ex. ikke en eneste skrivemaskine. Alle breve blev haandskrevne og kopieret i en bog med silkepapirsblade der skulle gøres vaade først. Det var ikke altid jeg slap godt fra det arbejde. Jeg er bange for at jeg ødelagde mange af Oswald Jørgensens elegant skrevne breve. Additionsmaskiner fandtes heller ikke, derimod en multiplikationsmaskine med haandsving.

Hvis jeg udelukkende skulle holde mig til det jeg opfattede i den korte tid jeg var i Landbobanken, ville det næppe blive ret meget af interesse jeg kunne berette, for det er jo som i forholdet til sine forældre, man skal indhente dem i alder før man ved det egentlige om dem. Man skal vist ogsaa selv ha haft nogen at opdrage, før man ved hvad det vil sige at være vejleder og læremester. Det er et problem der melder sig i hvert generationsskifte. Det er derfor med rette en klog mand engang sae til sin velbegavede men selvraadige søn: Din søn vil hævne mig.

Jeg ville ikke ha taget mig opgaven paa, hvis jeg ikke i aarenes løb havde kunnet supplere mine erfaringer om vestjyder og bankvæsen og direktør Mikkelsen med stof fra mange gode samtaler i aarenes løb med egnens mænd.

Nu kan man jo sige om bankdirektører hvad man vil — og det er der ogsaa dem der gør, fortrinsvis skuffede laansøgere. De har til gengæld ogsaa bidraget deres til at bankdirektører som begreb har faaet et tvivlsomt omdømme.

Mark Twains erfaringer skal nok ha været bitre, for han fortæller om et besøg han engang aflagde i en bank hvor han søgte et lån. Bankdirektøren, som havde mistet sit ene øje, var meget optaget af et nyt glasøje han havde fået, og han lovede Mark Twain at han skulle faa laanet bevilget hvis han kunne gætte hvilket af hans to øjne der var kunstigt.

– Det venstre.

– Ja, det er rigtigt. Hvordan kunne De se det?

– Det er da nemt. Det er det der har det mest menneskelige udtryk.

Ingen der har kendt Mikkel Mikkelsen vil betænke sig paa at sige at han var menneskelig paa begge øjne, og ogsaa i andre henseender adskilte han sig fra det som onde tunger – med rette eller urette – vil mene om bankdirektører i almindelighed.

Kort og enkelt ville jeg dengang ha sagt om ham at han var rar, og deraf ville mange slutte at han i saa fald ikke var særlig skikket til at være bankdirektør. Den dag i dag vil jeg staa ved at han var rar. Det stod skrevet i hans ansigt og hele skikkelse og gangart. Men glosen er naturligvis ikke udtømmende, selv om den siger noget væsentligt om grundtrækkene i hans karakter. Hvis jeg skal specificere nærmere vil jeg sige at han var loyal, mod sine medarbejdere og mod hvem som helst han kom i forbindelse med.

Naar jeg siger at han var bange for at gøre noget menneske uret, vil mange maaske tænke at han som bankdirektør ville være meget udsat for misbrug, naar han skulle bevilge laan til værdige og mindre værdige.

Naar det gik godt, endog i usædvanlig grad, hvad bankens regnskaber gennem aarene taler tydeligt om, saa skyldes det flere grunde, bl. a. den at Mikkelsen kunne bedømme mennesker, og at han var beslutsom naar folk svigtede den tillid han forsøgsvis havde vist dem. Det kan være svært for en bankledelse at afgøre hvor vidt uheld skyldes tidernes ugunst eller er selvforskyldt. I tvivlstilfælde vil jeg tro at Mikkelsen betænkte sig længe før han slog til, for ikke at gøre nogen uret. Jeg røber vist ingen hemmeligheder ved at fortælle at bunken af overliggende veksler tit var stor. At tabene alligevel aldrig har været store, siger noget baade om en dygtig og en menneskelig ledelse af banken.

Folkevittigheden siger om bankerne at der kan man laane mod tredobbelt sikkerhed, forudsat at man kan bevise at man ikke har brug for pengene. Selvom man piller overdrivelsen af denne paastand, vil den ikke passe ret godt paa Landbobanken. Jeg fik i min tid ikke ret meget indblik i de sikkerheder laantagerne stillede, men det er mit indtryk at kreditgivningen i det væsentlige byggede paa grundigt kendskab til laantagerne og kautionisterne, og paa tillid til deres vilje og evne til at svare enhver sit. Naar viljen var større end evnen, blev der sikkert stillet store

krav til bankens langmodighed, ikke mindst i klimatisk eller økonomisk ugunstige tider, men den administrerende direktør havde nogle gode forbundsfæller, bl. a. de æresbegreber der udvikler sig bedst i en verden der er saa lille at folk kender hinanden godt, og maa regne med at komme til at se hinanden i øjnene nu og da.

Direktionen bestod indtil 1931, da Mikkel Mikkelsen blev enedirektør, af fire personer, altsaa tre foruden den administrerende direktør. De mødtes saa vidt jeg husker en gang om ugen og fungerede vel nærmest som et bankraad eller et forretningsudvalg af en bestyrelse. Tilsammen havde de et meget grundigt kendskab til saa at sige alle landejendomme og deres ejere indenfor bankens omraade, og i kraft af deres sagkundskab og lokalviden sikrede de banken mod tab af betydning, samtidig med at de skabte tillid til banken i vide kredse.

Alt hvad jeg har hørt og læst om dem tyder paa at de har hørt til egnens dygtigste og mest agtede mænd, og de har haft den kombination af idealisme og realitetssans som Landbobanken har nydt godt af lige siden stiftelsen. Man kan ikke maale hvad de har betydet for sammenholdet og den almindelige moralske forpligtelse der skal bære et foretagende som en bank, men der er næppe tvivl om at det har været meget, naturligvis i forbindelse med medlemmerne af bankraadet og repræsentantskabet.

Af de direktører jeg husker fra min egen tid, er der Jens Ledgaard fra Holmsland, der var en mand i sin bedste alder. Han var vist den vi tiest saa i banken. Gravers Nielsen fra Rindum havde været meddirektør lige fra bankens stiftelse og virkede temmelig ældet, og lidt alvorlig, men altid meget venlig, ogsaa mod os unge i banken. Helt anderledes spillelevende og munter var den omtrent jævnaldrende Ole Christensen fra Høver (far til fhv. statsminister, Knud Christensen.)

Ole Christensens fødselslag kan jeg tilfældigvis huske, for ved nytårsfesten i Ringkøbing Foreningen i 1946, hvor Knud Christensen var taler, kom vi til at tale om hans far, som jeg mindedes fra mine læreaar i Ringkøbing. Jeg spurgte om hvor gammel han ville være hvis han havde levet.

– Hunder aar o tisdag. Det var den 10 januar.

– Den 11 januar i aar ville min far, Rahbek Smith, være fyldt 100.

Knud Christensen er ikke saa smilende en natur som sin far, men jeg

Fot.: Andr. Beller

*Torvehandel i Ringkøbing omkring 1900. Teltene i baggrunden er slagternes boder.
Det lille hus til højre er nu afløst af Landbobankens store bygning.*

kan tydeligt huske den maade han smilte paa, da vi konstaterede hvor jævnaldrende vore fædre var.

Ved samme lejlighed fortalte hans kone et lille træk fra deres barndom. De er jo begge fra Hover. Naar de var i Ringkøbing fik de gerne 50 øre at købe for, og engang havde Knud købt en pisk nede hos Rahbek Smiths, men paa den betingelse at han ikke maatte slaa nogen med den, hverken dyr eller mennesker. De holdt gerne ind hos købmand Skikkilds, og da de skulle til at køre hjem, saa de der laa en delfin eller et marsvin, »saarn ret saa stram i æ skind og smellerfed«. Saa spurgte Knud sin far: Maa a tosk te den, bar jen gang?

Maaske fjernede jeg mig lidt rigeligt fra emnet — og dog — . Naar jeg tænker paa min tid i Landbobanken, hører det i høj grad til billedet af banken og hele atmosfæren, at lunet og fortællekunsten fik lov at udfolde sig over skranken. Mikkelsen var selv en god fortæller af smaa træk om godtfolk, og var ogsaa en god lytter. Af nogle af kunderne ventede man simpelthen at de skulle ha en god historie at fortælle os hvergang

de kom i banken. Baade direktøren og kassereren læ gerne op til det, og som regel med held. Jeg sad ikke i selve expeditionslokalet, men gennem den aabne dør kunne jeg høre alt hvad der blev sagt over skranken. Engang imellem maatte jeg jo hen og se hvordan den mand saa ud som jeg hørte snakke.

Jeg tror ikke nogen var benøvet ved at gaa i banken, hvis de ellers havde samvittigheden i orden. Tonen var naturlig og ligetil, men afstemtes i passende grad efter om det var byfolk eller landboere det drejede sig om. Hvis kunden sae du til os, sae vi ogsaa du til ham, men det var vist allerede dengang i aftagen. Enkelte sae De til os, men ikke Deres. Det blev altsaa til De og di', hvad der vist stadigvæk er en almindelig mellemform.

Mit arbejde bestod bl. a. i at jeg skulle føre alle diskonterede vekslers ind i en bog i nummerorden og med alle data og personnavne. Der var en bestemt kategori jeg har ondt ved at glemme, dels paa grund af besværet med dem, dels fordi de gav mig indblik i en verden jeg ikke havde vidst meget om før. Disse vekslers stammede fra et yderst fattigt omraade af et hedesogn. Lad os sige der var 10 ejendomme, og ejerne af dem havde hver nogle vekslers løbende paa meget smaa beløb og mikroskopiske afdrag, og paa næsten dem allesammen stod de andre ni's navne som kautionister. Jeg ved ikke om det var banken der havde stillet det krav, eller det var ti fattige familiers frivillige sammenhold, men det var mit første eksempel paa det man kalder solidarisk hæftelse — en for alle og alle for en.

Engang talte jeg med direktør Nissen om dette fænomen, og han fortalte da om et tilgodehavende banken havde faaet hos en mand der døde, og man var indstillet paa at ta det tab, men mandens sønner insisterede paa at betale gælden, skønt de ikke var juridisk forpligtet til det, og til trods for at de selv sad haardt i det; det tog ogsaa sin tid før de fik deres fars gæld afviklet, men den moralske forpligtelse var de ikke et øjeblik i tvivl om.

Saadan et træk siger ogsaa noget om de vilkaar egnen har givet sin bank, og som har medvirket til at den har ført en støt og rolig tilværelse i stadig vækst og med færre og mindre tab end banker i almindelighed har. Og dog har den ikke været drevet efter sparekasseprincipper.

Fra første færd har det været indstillingen hos dem der stiftede ban-

Nogle personlige indtryk

ken, og hos dem der siden har haft ansvaret for ledelsen af banken, at aktionærene kun skulle ha en rimelig forrentning af deres penge (maximum 6 % af selve aktiekapitalen). Hvad banken kunne indtjene derudover, skulle gaa til forøgelse af reserverne og til lempelse af vilkaarene for kunderne. Derfor har Ringkøbing Landbobank kunnet tjene sin egen som kun faa banker her i landet, samtidig med at den har skabt sig reserver der proportionelt er større end de fleste bankers.

For nogle aar siden kørte jeg en sommerdag gennem den hedeegn jeg omtalte før, og saa der en afgrøde som jeg ikke havde tænkt mig mulig paa disse jorde der i min ungdom var den sorte hede. Det er sikkert mange forskellige faktorer der har været medvirkende til den forandring der har fundet sted: flid og nøjsomhed, sagkyndig bistand til behandling af jorden, men ogsaa finansiel støtte i de strenge aar. Om det er de samme familier der bor her nu, kunne jeg jo ikke se, hverken paa husene eller jorden, men hvis der er efterkommere af dem der tog den haarde tørn, og som fik en haandsrækning af banken, bør de tænke bl. a. paa Mikkel Mikkelsen med taknemlighed, og vise den ved stadig at staa sammen om den bank der paa forskellig maade har forvaltet en del af egenes pengemidler til gavn ikke alene for landbruget men ogsaa for andre erhverv i by og paa land, og paa fjord og hav ikke at forglemme.

OVERSIGT OVER
 REPRÆSENTANTSKAB, BESTYRELSE OG DIREKTION
 GENNEM 75 ÅR

REPRÆSENTANTSKABET

M..PChristiansen, Holmsland	1886—1904
Købmand Mads Mikkelsen, Ringkøbing	— —1900
Købmand Ebbe Jacobsen, Ullborg	— —1911
Jens P. Nielsen, Stadil	— —1904
Knud Jacobsen Bonde, Velling	— —1898
Jens Jensen Bollerup, Rindum	— —1911
N.Strandbygaard, Svensholm, Staby	— —1898
Ole Christensen, Hover	— —1914
Søren Brogaard, Tim	— —1916
Købmand Mads Pedersen, Ullborg	1898—1946
Forstander J. Jeppesen, Staby	— —1932
Andreas Christensen, Stauning	1900—1918
Jens Ledgaard, Holmsland	1904—1914
Peder Svendsgaard, Tim	1905—1931
Chr. Larsen Vestergaard, Ullborg	1911—1931
Mads Degnbol, Lem	1914—1949
Mads Næsgaard, Spjald	1915—1930
Jørgen H. Thomsen, No	1917—1932
Niels Bjerg Nielsen, Rindum	1918—1927
Thomas Enevoldsen Nedergaard, Ørnhøj	1918—1930
Kæmner H. Rich, Ringkøbing	1921—1941
Købmand Ole Glistrup, Ringkøbing	1921—1956
Niels Chr. Juelsgaard, Holmsland	1928—1934
Niels Chr. Enggrob, Holmsland	1931—1939
Kr. Kristensen, Hover	1931—1933

Ole Østergaard, Grønbjerg	1931–1959
Jacob Christensen, Stadil	1932–1950
Peder Kjær, No	1932–1946
Kr. Olesen, Sdr. Nissum	1933–1935
Kr. Sig, Hover	1934–1954
Jens Sivert Bach, Rindum	1935–
Slagtermester Jens Rahbjerg, Tim	1936–1953
Chr. Enggrob Christensen, Holmsland	1939–1947
Malermester H. Rich, Ringkøbing	1942–1961
Søren Bro, Damgaard, Ulfborg	1946–1961
Gunnar Toft, Hee	1947–
Købmand Th. Frydendahl Pedersen, Hvide Sande	1947–1961
Peder Degnbol, Højmark	1950–
Lauge Høj, Stadil	1950–1950
Axel Kolby, Stadil	1951–
Tømremester C. Clemmensen, Spjald	1954–1956
Aage Ebbensgaard, Staby	1955–
Boghandler Jens Holm, Ringkøbing	1957–1960
Gårdejer Ole Kristensen, Hover	1957–
Gårdejer Ole Kjærgaard, Grønbjerg	1960–
Købmand S. Højmark Christensen, Ringkøbing	1961–
Installatør O. Wrist Sørensen, Ringkøbing	1961–

BESTYRELSEN

Sagfører M. P. Kamp, Ringkøbing	1886–1914
Chr. Thomsen, Velling	1886–1914
Gravers Nielsen, Rindum	1886–1916
Jens Ledgaard, Holmsland	1914–1927
Ole Christensen, Hover	1914–1930
Søren Brogaard, Tim	1916–1935

Mads Næsgaard, Spjald	1930—1953
Niels Bjerg Nielsen, Rindum	1927—1934
Niels Chr. Juelsgaard, Holmsland	1934—1947
Kr. Olesen, Sdr. Nissum	1935—1954
Chr. Enggrob Christensen, Holmsland	1947—
Slagtermester Jens Rahbjerg, Tim	1953—
Kr. Sig, Hover	1954—1956
Tømmerhandler C. Clemmensen, Spjald	1956—

DIREKTIONEN

Bankdirektør J. Sivert Nielsen	1886—1914
Bankdirektør M. Mikkelsen	1914—1950
Bankdirektør C. R. Nissen	1946—

Tegninger og vignetter af Alfred Kaac, Ulfborg. Bogen er sat med 10 punkt Baskerville, trykt på glittet, træfrit tryk 605 fra De forenede Papirfabrikker i A. Rasmussens Bogtrykkeri, Ringkjøbing. Klichéerne er fra Hammerschmidt, Aarhus. Trykt i 2200 eksemplarer.

